

EMLÉKEZÉS PÁZMÁNY PÉTERRŐL.

Vámossy Zoltán serlegbeszéde a budapesti egyetem Pázmány-lakomáján.

A SZÜLŐJÉRE büszke gyermek hálájával állok fel e diszes gyülekezetben, hogy akarom megbízásából Alma Materünk évfordulóján annak nagy alapítójáról, Pázmány Péterről emlékezzem. Szívemet aggodalom tölti el: vajjon méltó tudok-e lenni Hozzá és érdemes vagyok-e a reámbízott feladatra, melynek nagysága — úgy érzem — meghaladja gyenge erőmet. De bizalmat éppen Óbelőle merítetek, akinek veszélyes örvényekkel és harcokkal teli életében a nyílt őszinteség volt mindig vezérelve s erős vallásos hite mellett igaz magyarsága és nagy nemzeti érzése volt cselekedeteinek rugója. Protestáns létemre se érzem tehát magamat idegenül Pázmány Péterrel és élete munkájával szemben, mert még ama nagy történelmi jelentősége is, hogy az ellenreformáció az ő nevéhez fűződik, nem vallási türelmetlenségéből és gyűlölködéséből fakadt, hanem vallásos meggyőződéséből; amit nem durva erőszakkal, hanem a szellemi meggyőzés fegyvereivel igyekezett másokba átültetni és amit az a hite és meggyőződése támogatott, hogy az egy akolba, egy pásztor alá terelt magyar nép tud csak megbirkózni a keletről és nyugatról reátörő idegen erőkkel. Úgy akarom látni őt és ellenfeleit is, mint nagytudományú tanártársunk, Hóman Bálint mondotta az országházban kultuszminiszteri székéből: «Én ezeket a XVII. századbéli nagyokat, akik küzdőfelekként álltak egymással szemben, ma az ő akkori vértzetük nélkül látom. Úgy látom, hogy a felekezeti küzdelem fegyvere, paizsa, páncélja lehullott róluk és előttem nem állanak mások, csak nagy magyarok, nemzeti szellemóriások».

Egyetemünknek ez az ünnepi asztala szoros kapcsolatban áll egyetemünk 300 éves jubileumával, melynek törvénybeiktatása alkalmával ez a beszéd elhangzott. Mindnyájunk által és e katolikus egyetem által is átértett igazságát mutatja az, hogy íme szerény személyemben egy protestánst méltóztatott megtisztelni azzal, hogy egyetemünk nagy alapítójáról megemlékezzek, mint ahogy a nemzetgyűlés sem tartotta helytelennek, hogy a jubiláris törvény előadói tisztét protestáns képviselőre ruházza.

A mi kultusztárcát viselt tanártársunk történelmi szemére van szükségünk akkor is, mikor nemzetünk legnemesebb életfunkcióját, sorsának óramutatóját: kultúráját tekintjük. A kultúra a nemzet szellemi életének virága és gyümölcse, s ha orvosi szemmel a nemzetet is élő szervezetnek tekintjük, az agy működésével állítható egysorba, melynek szolgálatára, fenntartására vannak rendelve a test összes többi funkciói: a táplálkozás, légzés, vérkeringés és a mozgás. Egy nemzet léte, fennmaradása kétségtelenül népének szaporaságától, anyagi boldogulásától is függ, de csak addig, amíg szellemvilágában a történelmi öntudat nemzeti kultúra formájában él, mert enélkül nincs önálló, a többiektől különálló nemzeti élet, s ha van is még népessége, akár számos is, menthetetlenül elkövetkezik beolvadása egy más, idegen kultúrába és azzal együtt egy más idegen nem-

zetbe, légyen az akár hódító, akár hódított. Nem erre mutat-e hatalmas ázsiai hódító népek beolvadása a többezeréves kultúrájú leigázott kínai nemzetbe és nem fényes példa-e erre a mi maroknyi népünk ellenállása és nemzeti fennmaradása az ezer év óta körülötte hullámozó népek és nemzetek tengerében?

És mint ahogy az éhező szervezet minden energiakészletének feláldozásával védi az agy erőforrásait és funkcióját, amelytől önálló léte függ, úgy a nemzet is romlása idején kultúráját igyekszik fenntartani minden erejével, mert tudja, hogy csak abból fakadhat új erő, új élet. A nemzeti ellenállás végső fegyvere ez a hódítókkal szemben, ami sohase volt fegyverekkel legyőzhető s a politikai elnyomás is csak leplezheti, külsőségeiben sorvaszthatja, de szellemerejére úgy hat, mint az acéllá edzés és pörölycsapás a vasra. Mert a kultúra, ha vannak is palotái, nem házakban lakik, hanem a lelkekben és nem várakat hódít, hanem szellemeket, megtöltvén azokat a hit és a tudás erejével, a nemzet multjában gyökerező önérzettel és jövőjébe vetett bizalommal. Olyan kincs ez, mit a hódítók soha el nem vehetnek, mert nemcsak mai intézményeinkben és bennünk az élőkben él, hanem a megholtakból, a történelemből táplálkozik és vérkeringésére rátalál nagy katasztrófák után is a jövő nemzedék.

Rátalál és tovább építi bevehetetlen várát nemzetnek és hazának, mint ahogy a szörnyű török dúlás idején a reformáció és ellenreformáció egyaránt a nemzeti kultúra szolgálatával akart új életet önteni nemzetünkbe. A mohácsi vész derékbatörte, végleges pusztulással fenyegette azt a magyar kultúrát, ami már az Anjouk és Hunyadiak alatt olyan szép fejlődésnek indult. Városainkat, falvainkat felégette, várainkat, templomainkat lerombolta, Mátyás műkincseit, korvináit elhurcolta a török s vele versenyt pusztítottak a császári hadak, mert «ez a mi nyomorult nemzetünk szerencsétlensége — mondja Pázmány —, hogy az oltalomtul majd annyit kell félnie, mint az ellenségtől». A dúló háborúk, rabló portyák s a foglyul ejtett nép rabságba hurcolása annyira megřitkitották a lakosságot, hogy a Dunamedencében alig maradt már csak másfélmilliónyi magyar. Ez a koldusnyomorban élő nép és otthonukból elűzött, állandóan kardotforgató urai nem értek rá kultúrával foglalkozni s mihamar pusztult, feledésbe merült az is, ami apáiktól maradt rájuk.

Ezen a hiányon, a lelki erő és teremtő intellektus letargiáján akart Pázmány Péter segíteni, mikor oly hihetetlen bőséggel szórta a maga teremtő szelleme kincseit szerencsétlen népe közé. Bámulatos magyar érzéke, ami nyelvkincsének gazdagságában is megnyilvánult, egészen egyénivé, az akkori latin világban egyedülállóvá teszi minden írását és szónoklatát. Meggyőző logikája, magávalragadó ékesszólása és európai műveltsége fegyvereit nemcsak hitének védelmére használta, hanem nagy nemzeti érzésének, hazaszeretetének és aggódó magyarságának kifejezésére is, amivel a nemzeti egység érdekében hasonló érzéseket akart ébreszteni hallgatóiban, olvasóiban és vitázó ellenfeleiben. Ezért szólott és írt — levelezéseit kivéve — mindig magyar nyelven, még akkor is, mikor latin nyelvű támadással kellett felvennie a harcot «Kalauz»-ának védelmére. Gyönyörű magyar nyelven írott, ma is használatos imádságai mély vallásosság mellett a leghazafiasabb szellemről tesznek tanulságot.

Mindezzel nemcsak katolikus kultúrát és köztudatot teremtett, hanem magyar kultúrát és nemzeti köztudatot is s mint Kornis megállapítja,

«alkotásainak célkitűzéseiben a vallás szolgálata mellett a hazáét is mindig kiemeli». Nem egy levelében említi, hogy «Egyetemét a katolikus vallás előmozdítására és legkedvesebb hazánk felemelésének tiszta és igazi szándékából alapította.»

De Kornis mesteri tollal írott tanulmányában Pázmány személyiségében a nagy államférfi jellemző tulajdonságait is felleli. Idézem néhány mondatát összerakva, hogy nagy alapítónk szellemalakja reflektorfényben álljon előttünk, akárcsak ma élő nagy államférfiaink.

«Az igazi személyiség értéktudata egyben feltétlen kötelességtudat, melynek természetes eszköze az erős és szívós akarat. Minden nagyobb-szabású alkotó államférfi, így Pázmány is, *akaratszeni, homo activus*, akinek veleszületett, folyton tevékenységre ágaskodó szelleme a kérdések megoldásában villámszerűen a legközvetlenebb és leggyorsabb utat választja: a cselekvést. De megvolt benne az akaratszseninek másik jegye is: egész lényét, minden lelkierejét akarata tárgyára tudta *koncentrálni*. *Munkabírása* egyenesen csodálatbajító; tanúság reá hihetetlenül kiterjedt levelezése és hírszolgálata, ami egyben egyházi és politikai sikerének főkulcsában, *szervező* talentumában találja magyarázatát. Pázmány államférfiúi személyiségébe nem fonódik bele a barokk-kornak szőfinomkodó, de álnok macchia-vellizmusa; a *becsületes nyíltságot* tartja a legjobb politikának.»

E mesteri jellemzés után nem nyomul-e önként párhuzamba vele két ma élő nagy államférfi alakja. kikre ez a jellemzés szintén teljesen ráillik, s kiket erős szociális érzésükkel párosult nagy nemzeti öntudatuk tett hivatottá arra, hogy széthulló népüket az újra feltámasztott nemzet egyetlen táborába tereljék. S ami nem sikerülhetett Pázmánynak, mert már csak 100 évvel hazája feldarabolása után foghatott gigászi munkájához; az teljes mértékben sikerült ezeknek: letörni és kiűzni hazájukból az egész Európát fenyegető bolsevizmust és újra tiszteletet és egyenrangúságot szerezni nemzetüknek. Eszközeik is hasonlóak voltak. Mert céljaik kivívásában, leszámítva a fasizmus és nemzeti szocializmus diadalát megelőző néhány véres párttusát s a vértelenségében is impozáns «marchia su Rómát», e mai vezéreszmék sem erőszakra támaszkodva jutottak diadalra, hanem az értelem és belátás, az egyéninek a közérdekbe olvadása, a szociális érzéknek az erős nemzeti öntudattal termékeny egybeolvadása, tehát szellemi és lelki erők voltak azok, amik az olasz és német népet egy táborba tömörítették. Épúgy Pázmány sem az erőszaktól várta tervei sikerét, s nem követte a hittérítés terén ura és királya, II. Ferdinánd példáját, hanem békességet hirdetve minden Istenadta tehetségével, tollal és szóval, nemzete nevelésével, egyháza intellektusának emelésével igyekezett hazája sorsán javítani, a két nagyhatalom között őrlődő nemzete egységét újra megteremteni. Hogy ezt a katolicizmus terjesztésében és diadalrajuttatásában vélte leginkább elérhetőnek, az Pázmány lelki alkatából s kora vallási mozgalmának hatalmas eleven erejéből következik.

Pázmány cselekvésének rugója is keresztény hitéből fakadó mély szociális érzése és ezzel párosult nemzeti öntudata, mit hazájának feldaraboltsága, népének leírhatatlan nyomora növeltek naggyá és cselekvővé. Harcos katolicizmusa is ebből fakadt, mert hitt az erőben, ami népének hitegységbe tereléséből volt remélhető. S bár a világ katolikus fejedelmeinek és országainak szövetségbe tömörítésén fáradozott, élete egész munkája amellel szól, hogy ezt nem annyira egyháza diadaláért s a Habsburg-trón oltalmáért

tette, hanem hogy elsősorban hazáját s vele Európát a végpusztulással fenyegető pogány veszedelem alól felmentse. Hogy remegett, hogy küzdött e felséges célkitűzéseért, melynek érdekében még protestáns fejedelmekkel is szívesen szövetségbe lépett! Erről tanuskodhatik sűrű levelezése *Bethlen Gáborral*, *I. Rákóczi Györggyel*, akit vissza is tart egész uralkodása alatt attól, hogy a császári hadakkal harcba keveredjék. Ismeri az önálló Erdély nemzetpolitikai jelentőségét és mindent elkövet fennmaradásáért érdekében.

I. Rákóczi Györgynek írja: «bizony higgye Kegyelmed, hogy itt fenn is sok gondolkodást szerez az erdélyi állapot, mivel ha Erdély elveszne, kit Isten ne adjon, bizony másoknak is jutna a nyavalyában». *Kemény János* pedig egy következő kijelentését jegyzi fel: «Elégséges hitünk, lelkiismeretünk vagy on most a mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni». Hogy az ozmán hatalom bukását nem érte meg, ez élete nagy tragikum volt, de hogy bölcs nemzetpolitikájával e világesemény előkészítéséhez nagyban hozzájárult, az kétségbe nem vonható.

De a nemzeti kultúra megmentésén nemcsak Pázmány Péter fáradozott. Méltán állíthatjuk mellé nagy ellenfelét, *Bethlen Gábort*, ki megrettenve Erdély nemességének pusztulásán és elmaradottságán, mit a jobbágyországban élő nép is megszenvedett, nemzeti létünknek és a Kelet és Nyugat között őrlődő hazájának megerősítésére alapította 1622-ben a gyulafehérvári főiskolát, tehát 13 évvel Pázmány alapítása előtt.

Bethlen alapítása valóban fejedelemhez méltó volt és messze meghaladta a mi főpapunk szerény alapítását. A tanárokat maga választotta ki és évi 1500 forinttal dúsán megfizette. A főiskola magas színvonala kedvéért a legjelesebb külföldi erőket nyerte meg előadókul, így mingyárt az alapítás évében Németország nagy irodalmárát és poétáját, *Opitz Márton*t, ki ugyancsak egy évig működött itt, de az 1629-ben meghívott *Alstedius János*, *Piscator Lajos* több éven át, *Bisterfeld Henrik*, a nagy fizikus pedig egész 1653-ig voltak a főiskola tanárai. Mellé rögtön internátust is alapított 40 hallgató számára, kiknek eltartását évi 800 forinttal maga vállalta és még nevelésük, tanítatásuk irányával is sokat törődött. Ennek érdekében állandóan levelezett *Pareus Dáviddal*, a híres heidelbergi tanárral és mint írásban is utasításba adta *Gelei Katona Istvánnak*, a főiskola Heidelbergben képzett rektorának: Istenben hívő, jó erkölcsű, értelemmel tanuló, saját «igaz hitüket» a máshitűek ellenében nem gyűlölködő, hanem méltósággal védelmező embereket akart nevelni.

Hogy mennyire azonosak voltak céljai és módszerei Pázmány Péterével, ki elsősorban a papok képzésével törődött és ezek segítségével akarta a tanultságot és intelligenciát az országban terjeszteni, és hogy Bethlen milyen magasra becsülte a szerinte vezetőszeretpre hivatott műveltséget, semmi sem mutatja szebben, mint 1629 július 13-án kiadott híres *közös címerlevele*, mellyel minden akkori és később még a kollégiumból kikerült lelkész és tanárt ivadékaival együtt a nemesek sorába emelt. Ezzel akart gondoskodni a megfogyatkozott erdélyi magyar nemesi osztály gyarapításáról a szerinte egyedül helyes szellemi kiválasztás útján. Csodálatos, hogy e nemesi succrescentiának éppen az annyira felvilágosodott, de kétségkívül egyházellenes II. József vetett végét.

Hogy ez a két szellemóriás, Pázmány és Bethlen, titáni küzdelmük ellenére sem érezte idegennek egymást, mutatja sűrű levelezésük, minek

egyik legérdekesebb epistolája az, melyben a nagy protestáns fejedelem ajánló levelet kér Pázmánytól fiatalabb unokaöccse *Péter gróf* és nevelői: *Cseffey László* és *pálóczy Horváth János* számára a pápai udvarhoz. Ez is csodálatos fényt vet e fejedelem felvilágosultságára, hogy fiatal rokonát egy németországi, hollandi, angol és franciaországi tanulmányút végén a pápai udvarba is elküldi, a műveltség magas iskolájába és otthonába, hol a magyar bíboros ajánló levelére a kis grófort és kíséreit csakugyan szívesen és rangját megillető kitüntetéssel fogadták. De Bethlen tárgyilagoságát és tisztánlátását a kultúra terén még jobban bizonyítja kiszemelt utóda, *Bethlen István gróf* érdekében a nagyműveltségű kassai paphoz *Alvinczy Péter*hez írott levele, melyben utasításokat ad az ifjú nevelésére. «Parancsoljon gyakorta kegyelmed Károlinak (a fiú nevelőjének), a gyermeket tanítsa szorgalmasan és ne magyar scholákban való hitván szokás szerint, hanem *more Jesuitarum* exerceálja az gyermek magát az oratio csenálásokban» — s így végzi — «ha az gyermeket nem félténem (t. i. az áttéréstől) jezsuitával taníthatnám».

Sorsát azonban Bethlen Gábor kultúra-szeretétén és bölcs előrelátásán fundált egyeteme sem kerülhette el a folytonos hadak útja által keresztezett Erdélyben. Megrendítően találó képet fest *Ravasz László* Erdély akkori szerepéről és sorsáról: «Különösebb helyzetben aligha volt állam, mint Erdély a fejedelmek korában. Az akkori világ két óriási nagyhatalma közé ékelve, a török és német császárság surlódási pontján, Kelet és Nyugat mérlegén állott, azzal a páratlan történelmi hivatottsággal és sokszor öntudatos programmal, hogy ő legyen a mérleg nyelve, amely mutatja, merre billen a világtörténelem serpenyője. Halálos kockázattal dobta magát, mint döntő súlynyomatékok egyik vagy másik serpenyőbe, s ha nem jól választott, önmagát törte össze; de akárhányszor összetört, mindig új életre támadt. Soha kisebb ország nagyobb történelmi feladattal nem birkózott, mint Erdély». Harminchat évi fennállás után *II. Rákóczi György* balul végződött lengyelországi kalandja után az Erdélybe tört tatár hordák 1658-ban felölték az egész várost és vele együtt Bethlen híres főiskoláját is elpusztították. Kolozsvárt húzták meg magukat az életben maradt tanárok és tanulók négy évig, melynek eltelte után *Apaffi Mihály* 1662-ben a főiskolát birtokai központjába, a hadak útjába nem eső Nagyenyedre telepítette át.

Itt sem volt azonban sokáig békesége. 1704-ben labanc hadak dúlták Erdélyt és egy *Rabutin* nevű császári generális bosszú-parancsára *Tige* ezredes felgyújtotta Enyedet s a tűznek a kollégium is áldozatul esett. A kultúra munkásainak haláltmegvető szívósságára vall, hogy az utolsó csapatokkal a diákok is kitörtek és Toroczkóra menekültek, hol a híres szótárszerkesztő *Pápai Páriz Ferenc* a Székelykő barlangjában tartotta nekik előadásait. Rabutin rácjai három év múlva újra feldúlták a várost, de az értékesebb okmányokat, könyveket sikerült most is megmenteni úgy, hogy előre befalazták. 1719 nyarától 1720 télutójáig szörnyű pestisjárvány pusztította Erdélyt és a város népét, s a tanárok bölcsességére vall, hogy felköltöztették a diákokat a fel-enyedi erdőbe, hol egész télen sátrak alatt tanyáztak és tanul-tak és egy se halt meg közülük.

A nagy nyomorúságon *Pápai Páriz Ferenc* segít, ki memorandumot ír és Imre fia által felküldi azt latin szótárának díszkötéses példányával és *Teleki Sándornak*, az iskola főkuratorának díszkardjával együtt Anglia királynőjének, a protestáns Annának, segélyért esedezve. E merész lépésnek

meglepő eredménye lett. A királynő rendeletére egy napon minden angliai protestáns templomban szószékről ecsetelték a nagyenyedi kollégium nyomorúságát és gyűjtést rendeztek számára, minek eredményeként 11.000 font jutott Bethlen híres főiskolájának reorganizálására, ami az újra megművelt nagybirtokok és kézbevert dézsmák jövedelmével együtt új életet biztosított a magyar kultúra e keleti fellegvárának.

A történelem keserű pohara azonban még nem telt be. A virágzó főiskolát 1849 januárjában a magyar urak ellen lázított barbár oláh tömegek gyújtották fel és rombolták le. Ez a pusztulás volt talán a legnagyobb. Áldozatul esett a 25.000 kötetes könyvtár, telve unikumokkal, mint *Komjáthy Benedek*: Szent Pál levelei, a legrégebb magyar nyomtatvány 1535-ből; egy nagyértékű kéziratgyűjtemény és természetrajzi múzeum, melynek eredete még 1756 tájára vezethető vissza, tehát csak 20 évvel volt fiatalabb a londoni Britisch Múzeumnál; egy remek fizikai szertár, melynek ritka eszközeiről még *Tőke István* 1736-ban megjelent első fizika könyvéből szerezhetünk bámulattal tudomást.

Ezt a csapást nem tudta kiheverni a 227 éves főiskola. A Bach-korszakban eleinte csak Kolozsvárt kezdték félenken helyreállítani tanintézményeit és csak 1859 és 62 között, a nemzeti ébredés hajnalán telepítették át újra Nagyenyedre. Egyetemmé fejlesztése azonban már lehetetlen volt, mert 1872-ben felállították a kolozsvári egyetemet, mire jogakadémiája is megszűnt. Azóta csak egy papnevelő főiskola és tanítóképzőintézet működik a régi híres, internátussal egybekötött gimnázium mellett, mely annyi kiváló és nagyműveltségű férfiút adott az országnak és erős vára ma is az idegenbe szakadt magyarságnak.

Pázmány védettebb talajba ültette alapítását, bár hontalansága miatt esett választása a csendes felvidéki városkára, Nagyszombatra, hol már régebben nemes ifjak részére nevelőintézetet létesített. Az áldozatos főpap magától megvont szerény sommájából kezdetben csak teológiát és filozófiát tanítottak, ami azonban az akkori világi műveltség alapjául megfelelt, mert a magasabb műveltséghez tartozó nyelvi és történelmi ismereteket akkoriban csak a teológia révén lehetett megszerezni és a vallásháborúk és török harcok idején a teológia politikai tényező is volt, körülbelül olyan jelentőségű, mint ma a szociológia. A teológia irányította a jogi és állampolitikai elméleteket s gyakran a gyakorlati politikát is. Nem csoda hát, hogy politikai vezérszerepre hivatottak számára nélkülözhetetlen volt.

Pázmány szervező talentuma abban is megnyilvánult, hogy magához méltó, nagy művét megértő utódokat is tudott nevelni, mint a primási székben őt követő *Lósy* és *Lippay*, kik 30.000 forintnyi alapítványuk segítségével jogi karral bővítették ki a nagyszombati egyetemet.

Négy fakultású, a külföldi Archiuniversitásokkal egyenrangú egyetemmé nagy királynőnk *Mária Terézia* tette *Pázmány* alapítását, ki 1770-ben orvosi fakultással egészítette azt ki és 1775-ben 1½ millió forinttal ajándékozta meg, s Budára, saját királyi várakába költöztette át. Végleges mai helyére *II. József* alatt került 1784-ben, ki azt a rohamosan fejlődő Pestre helyezte át az elűzött Pálosok kolostorába, melynek zordon falai között még én is vitézkedtem ifjúsági mozgalmainkban.

Pázmány alapítását tehát nem érte csapás, nem sujtotta balsors. Bölcsességének tudható be, hogy féltett kultúrkinccsével a nyugati magyarság biztos területére húzódott, mely a koronás magyar király, egyben nagyha-

talmú német császár védelme alatt állott. E szerény virága kultúránknak rejtett helyén is fényesen teljesítette hivatását, mert zsenge ifjú korában egy Pázmány, egy Lósy, Lippay, majd Széchenyi György figyelő szeme, segítő áldozatossága és szerető bölcsessége csüngött rajta.

Midőn azonban egyetemünk születése évfordulóján azt az eleven erőt ünnepeljük, amit Pázmány Péter jelentett a nyugati magyar kultúrának, ne feledkezzünk meg a keleti magyarság herosi küzdelmeiről, nagy alapítóirol sem, kik sokszor nemcsak vagonukat, de életüket és vérüket áldozták hazájuk és nemzetük kultúrájának megmentésére és fenntartására. Ha alapításaik sokszor el is pusztultak vagy kisebbre sorvadtak, véres történelmünk folyamán Sárospatak, Debrecen, Nagyenyed híven kivették részüket a nemzeti kultúráért folytatott küzdelemből és kiegészítették azt a nemzetmentő, nemzetnevelő munkát, amit nyugaton Pannonhalma, a veszprémi káptalan, Nagy Lajos pécsi egyeteme, Mátyás óbudai főiskolája és Pázmány nagyszombati alapítása végeztek.

Én a történelem mai távlatából nem ellenfeleknek, hanem munkatársaknak látom a nyugati és keleti magyarság kultúrharcosait, kiknek élete munkásságából és annak évszázadokon át kiharcolt gyönyörű eredményéből: mai nemzeti kultúránkból azt a szent tanulságot vonom le, hogy ennek a két, talán csak ízében, de nem lényegében különböző kultúrának: a katolikusknak és protestánsnak, a nyugati és a keleti magyarság kultúrájának *meg kell félni egymás mellett* ebben a csapásoktól látogatott, de éppen kultúrája miatt soha tönkre nem tehető országban.

A keresztény és nemzeti gondolat, melyet ma hirdetünk és megalkuvás nélkül óhajtunk nemzeti kultúránkban kifejezésre juttatni, Pázmány Péter élete munkájában és annak fényes koronájában, egyetemünk alapításában, szilárd sziklaként áll előttünk. Erre kell, hogy nemzeti kultúránk örökéletű művét építsük magunk és utódaink számára.

Ezzel áldozunk Pázmány Péter emlékének.

ÜLÖK CSUKOTT SZEMMEL...

*Ülök csukott szemmel, karomon
holt szívemet dajkálom:*

*Láttad, mint menekül a karcsulábú őz
s golyó marta sebtől, mint dől leterítve?
Zuhanó gépet, szárnyán sebesült sast,
gyökerestől tépelt virágot, magjában holt rügyeket
láttál? Ittál mérgezett kútból*

*és enen homlokodra fontál töviskoronát?
A föld porába vert galamb haldoklását nézted,
mint veri szárnya fehéret szennyes hamuszínre?
Láttál pillangót tühegyen? Megvert állat szemét?*

*Nézz rám! Bennem eggyé jutott
mind e jájdalom, roppant öle
magányom szülle s tépelt bánatom.*

Nagy Méda.

JEGYZETEK BERZSENYIRÓL.

«A szilaj lélek, rekeszét kitörvén
A nap útján túl magasan csapongott,
S mint az aetherben lakozó rideg sas
Földre se nézett.»

(Berzsenyi : Barátimhoz.)

MEGDÖBBENTŐ torzó, csonkaságában is magas és nagyszerű mű, egeket ostromló hév és elégikus lemondás, önmagát emésztő kedély és önmagán túlszárnyaló extázis : a költő Berzsenyi derékban kettétörtött pályája e tragikus fogalmakat és képeket idézi. Kölcsey, aki egy más világ érzékeny álmái, finom ábrái közt bolyongott, nem érthette meg ezt a lírát, mely minden nagyobb megnyilatkozásában több volt líránál, költészetnél, ahogy ezt abban a korban értelmezték ; ebben a lélek az élet mítoszi titkait ostromolta és a kifejezés roppant erőművészetében a végső lényeg akarta megragadni. Kölcsey, Kazinczy és a körükhöz tartozó fiatal esztéták az irodalom steril környezetében éltek, a szép versek, csiszolt sorok és pallorozott kifejezések üvegházában, Berzsenyi pedig valahol a valóság határszélén, azokon a kozmikus vidékeken talán, ahol később Madách Ádámja röpül Luciferrel, «hidegtől borzongva» s ahol a Föld szellemének szava zengi utána a «salaktól menten magasb körökbe» vágyó, «rokon szellem beszédét» hallva a lét korlátait ledöntő lélek tragikumát : «Hiú ember, próbáld, s szörnyet bukol».

Berzsenyi «próbálta s szörnyet bukott». Mikor már megrokkanna és magába roskadva az önigazolás «hagymázos» hangulatában, majd a makacs autodidakták kisebbségérzésétől sarkallva esztétikája bonyolult mondatait rötta, küzdve a prózai kifejezés fölmérhetetlen nehézségeivel, írta ezeket a sorokat : «A harmóniás mozgás harmóniás mozgatót tesz fel s jelenti a mozgónak és mozgatónak harmóniáját, valamint a világ harmóniájának érte a világ harmóniájának érzetét ; mivel pedig az embernek harmóniás mozgatója a harmóniát érző lélek, világé pedig a mindent meghatározó isten, tehát szép annyi mint harmóniás lélek és isten, annyi mint istent érző lélek». Jelenthetnek-e valamit e vallomás értéke szempontjából a források, a könyvek, német esztétikák, amelyeknek elvont okoskodásain, tekervényes logikáján át Berzsenyi az egyetlen, döntő és igazoló Igazságot kereste? Aligha. Az ő legmélyebb, talán egyetlen nagy élménye ez, amiről itt beszél, nehézségen és akadozva, hogy a gyötrelmes mondatok barbár zenéjében szinte hallani e sebzett lélek kínszenvedésének hörgését, e sértett tehetség acsarkodását azért, hogy a Kölcsey-féle higgadt elmék számára is meglegje annak a talán kimondhatatlan, talán csak megérezhető, roppant ritmusok sűrű zenéjében megközelíthető titoknak a megfogalmazását, amelyet ódák dübörgő ütemében, elégiák lankadó lejtésében és magyar tizenkettesek mélabús akkordjaiban igyekezett, és jobb napjaiban tudott is, megragadni. Kölcsey bírálata nemcsak egy költőt tört össze, mert ha csak a költőről volna szó, meg sem lehetne érteni azt a tragikus hatást, amelyet bírálata kiváltott. Egy egekbe ívelő eszme szárnyát lőtte át, a Föld szavát kiáltotta a felhők

távolában vágató felé; tragikus paradoxon: épp ő, az eszmék és elvontságok, magasztos érzelmények és tiszta zenék barátja, vetett véget ez «örjögő repülésnek», a racionális és józan megfontolás, esztétikai előítéletek nevében, valahogy úgy, ahogy az Ember Tragédiájában riad a Szellem Ádámra: «Előbb való-e rózsánál az illat, — Alak a testnél, napnál a sugára? — Ó! hogyha látnád árva lelkedet — A végtelen úrben keringeni, — Amint értelmet és kifejezést — Keres hiába . . .» Ez a «hiába» benne van Kölcsey bírálatában is, amikor a «gőztorlatok Alpesit» és a többi erő kifejezést kifogásolja s az értelmet keresi bennük, a logikát egy illogikus költszet hangzataiban, a mérséklet és eszmélkedés jegyeit egy mítoszi arányú, kozmikus küzdelem roppant, lenyűgöző drámájában! «Szép annyi, mint istent érző lélek» — s lehet-e számonkérni e panteisztikus, sámáni istenkeresés elragadtatásán, a gígászi látományok bódulatán a józanabb és kisszerűbb ritusok aprólékos szabályait? Az a költszet, amely Kölcsey mérlegén könnyűnek találtatott, egy szűk valóságból egy gazdag mennyei valóság felhői közé lábóló lélek üzenete, gyönyörű kúrtszava volt, és «gőztorlatos» kifejezéseiben a titkok megsejtésének extatikus híradása. Kölcsey egy hitet és egy mítoszt tett tönkre: Berzsenyi hitét a költszetében és romantikus költői küldetésében, s e romantikus költői magatartás mítoszáat.

De romantikus lehet-e a szó legszélsőbb értelmében az a költő, akinek munkáiban — egy ismerője és ismertetője, Halász Gábor szavai szerint — «a felvilágosodás legkedvesebb jelszavaival, tanításaival, meggyőződéseivel találkozunk» és aki a fölvilágosodás értelmében gondolja át az ész, erkölcs, kultúra, tudomány, művelődés, fejlődés, törvény és vallás fogalmát? Lehet-e elragadtatott a költszet, amely Kazinczyt így köszönti: «Az a józanság, mely előmli mivedet — S melytől te félsz, nekem legszebb poézis» — és a ráció mindenhatósága mellett tesz vallomást: «Az ész minden! s ebből foly minden jó, — Nincs enélkül virtus, sem semmi boldogság?» Ráció és extázis, középszer és az indulatok komor túlsága: a Berzsenyi-kép belső ellentmondásai ezek, s maga ez a Berzsenyi-kép meglepő paradoxon, melyben valóság és ideák örök kegyetlen ellentétében emésztődik s végül tragikusan meghasonlik a lélek.

A fölvilágosodás világa a föld, Berzsenyi pedig hontalan a földön. Mint egy esetlen óriás, bandukol a valóságban, mint egy óriás, akit hatalmassága minduntalan feszélyez, másfajta arányérzéke, «gőztorlatos» kzhó kozódása bizalmatlanná és gyanakvóvá tesz és aki gígászi látományotájé szokott szemével vaksin és a nevetségessé válás félelmével hunyorog a köznap élet fényei és árnyai között. A fölvilágosodás, az ész, a haladás, a fejlődés, az emberméltóság és a «polgárosulás» számára nem a racionalista filozófia és társadalomszemlélet konkrét fogalmai, pontosan meghatározott és körülírt jelentéssel, hanem elvontságok, terhesek valami nagyság, méltóság, lelkesítő erő képzetével. Elvont ideák, «héroi» lények, és a világtól elvonult, majd Somogyba száműzött s csak a «héroi lelkektől» látogatott diogéneszi remete mord magányossága hordájában töprengve nem is foghatja föl igazi értelmüket, fölnagyítja, reális kapcsolataiktól megfosztja és mítosza lengő tüneményeivé nemesíti őket, oly tüneményekké, akik előtt az istenközelség titkait sejtő lélek elragadtatásával borul le s áldoz.

«Somogy nekem csak számkivetésnek helye — írja Kazinczynak — feloldhatatlan kötelek vannak azon földhez, mely az én szebb korom napjait

látta.» Az igazi haza a kemenesi táj, mely fölött — Németh László szép leírása ez — «a Ság lebeg, világos kéesszürke színeivel, amögött messze egy még világosabb kristály: a Somló, leghátul a Pakony sötétebb vonala. Nyári délutánokon a föld is az égnek segít itt fényes szürke színeivel. Az «éter», amelyben a költő ódái «héjaztak», itt nem szólam, hanem fölöttünk és alattunk remegő elem». Keressük az ihletkörök kétes fonala alapján, mint Németh László tette szép könyve egyik legszebb fejezetében, a versek időrendjét? A Berzsenyi-mű úgy, amint előttünk áll, a maga egészében szinte már időtlen, mögötte tájak és élmények sejlének, de a «hordó» mindenütt ugyanaz és ugyanazok a hősök lelkei is. Berzsenyi Sömjénben jobban érezhette magát, de nem volt kevésbé magányos, mint Niklán. E fölvilágosult bölcs, ki feleségét gyermeki tudatlanságban tartotta és még hivalkodott is ezzel, e mogorva gazdálkodó, akit «némelyek különöskének neveznek», Sömjénben épp úgy mint Niklán már a világ fölött élt, az éternek néha egy kicsit a kemenesi vidék képére formált lebegő, zöldből szürkébe, szürkéből kékbe játszó világában, egy mítosz világában, amelynek középpontjában ő maga állott, mint vátesz, félisten, hírnök és sámán, mint a végtelen harmóniák, panteisztikus istenélmények elragadtója. Németh László szép lapokat szentel a Berzsenyi-mítosznak, annak, hogyan mitizálja el a költő multját és ifjúsága képeit, szerelmeit és erejét, tudatlanságát és elhivatottságát; de vajjon csak ebben állna a mítosz? Nem, Berzsenyi számára minden mítosz: a haza, a korszerű politika, a fölvilágosodás, a nemzet multja és jövője, a köznemesség vérében élő hagyatéka, és szinte mindegy, Márs istent emlegeti-e vagy Kinizsit, Pallast vagy Festeticset, a kimérákat vagy a hazája fölött dülő sorsharagot. Mint egy új szentágostoni látomásban, egy deista civitas Dei — civitas Diaboli küzdelmében látja a jó és rossz harcát, a mítosz ködjeibe burkolódzva a «gazok», «cudarok» küzdenek a nagyok és igazak ellen, Gyávaság és Alattomoság vív a Törvénnyel, Erkölcessel, Tudománnyal. Széchenyi, Nagy Pál, Festetics e kozmikus harc hősei és győztesei, a megtestesült eszmények, egy új mitológia fölnagyított alakjai. Így újul meg nála a barokk köszöntő verse és mitológiája, így nyeri vissza hitelét: a szüntelen mozgó mindenség erői a teremtő lélek roppant hevületében képviselőikre lelnek e mítoszi lényekben, maguk is részt vesznek a világ kozmikus harcában, melyet az antik strófák hatalmas ritmusa érzékeltet; mult és jelen omlik egybe itt egyetlen feszült és sorsdöntő akcióban, totális világélményben, melyben a mindenséget s rajta át az istenséget öleli magába a kitarult s remegő lélek.

A «gőztorlatok Alpesi» és mindaz, amit Kölcsey kifogásolt, egy mitológia kifejezőkészlete, egy hatalmas világélmény nagyszándékú kifejezési kísérlete. Az elragadtatott lélek szinte félig eszméletlen kiáltása a nagyság homályos látványa előtt, orkánok és vérzivatarok képei közt «döbögő» szíve hangjai.

A mítosz középpontjában ott áll a költő, mint hős és mint szemlélő. Nincs írónk, akinek leveleiben az «én» szó nagyobb nyomatékkal szólna, aki a szónak több erőt, hangulatot tudna adni. «*Én*» — ha Berzsenyi mondja ki, olyan, mintha azt mondaná: «Gallia Sándora», «chironi lélek». Híres önvallomása, melyben Németh László finoman keresi a Berzsenyi-mondát, úgy hat, mint egy mitológia hősdala: «*Én* egykorúim között legelső magyar táncos voltam... és az *én* első szeretőm az *én* karjaim közt elalélt».

Kazinczynak írja: «Nékem oskolai tudományom nincs... Az én szüntelen izgó és kalóz elmém...» és ugyancsak neki: «Az én egyedül való barátaim a magánosság és elmélkedés, én a nótáimat nemcsak énekeltem, hanem mélyen érzém is». Ez az «én», ez a mítoszi félisten egy remek póz pátoszában szemléli önmagát, a Költőt, aki valahol a mindenség csúcsain áll, kitárt karokkal, tüdejébe szívja a csillagok lehat, a «cudarok» és «gazok» műve fölött a «tisza erkölcs» méltóságában, «fene fátumokkal» szemközt. Talán belejátszik ebbe a képbe a jezsuita hagyomány pedagógiai célból eltorzított horatiusi «vür integer» képzete is, de így is Berzsenyi legsajátabb magatartása: bukó Rómák s Babylonok fölött borong a «tisza erkölcs» hősi attitűdjében, mely olyan reménytelen, magasztos és magányos, hogy csak az egyetemes elmulás elégikus víziójában nyugodhatik meg. Babylonok s Rómák: a világ «hangyabolyi műve» mindez, és romlásuk a «forgó viszonság» és «tündér szerencse» kénye; a Költő lábai alatt a reménytelen pusztulás, feje fölött a csodálatos égbolt, s ő innét is, onnét is száműzötten, a legfőbb titok előtt mindig és mindig csak dadogva és «bévont szemmel», elborulva eszmél emberi volta tragikus korlátaira s a «gazok» diadalmára, «cudarok» szerencséjére, «Látja a Virtust letapodva nyögni, — Látja a Bűnnek koronás hatalmát, — Sokrates méregpoharát, s Tibérnek — Trónusa mocskát: — Látja és keblét szomorún bezárja, — S mint az öszült kor, komor és magányos — Rejteket választ s szenelője mellett — Tépi bajuszát». A «héjázó» ódákat végtelen áradású elégiák váltják föl, a «bajuszát tépő» ember morc bölcsekedései, és az önnön világa «jégAlpesi» csúcsán elboruló lélek megindító látomásai, a történelemtől és az időről, a mulandóságról. A nagy fordulat ez, amikor a pattanásig feszült tudó már nem bírja tovább, amikor az extázis csodálatosan tiszta bánatba hullik; szebb vágyait soha be nem tölthette, álmait soha el nem érhetette, önmagából soha egészen ki nem szállhatott egy nagyszerű és elragadtatott halálban, mire a vágytól a tettig ért, belefáradt («Oly lankadt lettem, hogy még Virágot sem kívántam látni» — írja; Virágot, «honna Flaccusát», kinek példája «életi mellyét»), — hogy méltatlankodtak Kazinczy fürge pesti barátai e «különöske, kedves Sonderling» mokaacs mozdíthatatlanságán! — hallja a közelítő tél szelét, a mulandóság orkánját, mely elsöpri ligetek díszét, szerelem óráit, Rómák hatalmát, s üthet-e akármilyen merészszeg tusakodva fényes utat a temető ködében? A sztoikus bölcs komor és kegyetlen látomása: «Látom, hangyasereg! mint tusakodsz s tolongsz — Sírod partjain és porán». Elsorvad minden «a vad halál kezében», mint nyíl s zuhogó patak száll az idő el s a «nagy idők folyaminak» hátán némán úsznak a múlt és jelen romjai s holtjai. 1812-ben írja Kazinczynak: «Ma rakodtam új szobáimba, lettem nyoszolyámat azon szegletbe, melyben én haldokolni fogok, elgyujtottam kandallómat, melynél életemnek örömeit, bolondságait gyakran vissza fogom kérödzni s vénségemet melengetni». Mítosz? Egy egekből lebukott félisten haldoklik előttünk. Ahogy a Föld szelleme mondja a Tragédiában: «Hiú ember, próbáld s szörnyet bukól!»

Kölcsey bírálata 1817-ben jelent meg. Németh László méltán jegyzi meg: Berzsenyinek nem ez volt az első összeomlása. A mítoszi föntebb világ mintegy eleméztette életét, valóság és «álom» ellentétében fölmorzsolódott ereje: «Bámulva kergetjük álmunk tarka képét, — Örökre elvesztjük gyakran éltünk szépét — S későn hullnak könnyeink». Elfecsérlődött a nyűgös gondokban, és «szilaj vágyások gígászi harcain», a magyar vidék mérhetetlen éjszakáiban, gyertyapazarlásért zsörtölődő asszonya mellett; trombita-

szerű éneke elhal és az utókor csak későn, majd egy század múlva eszmél föl és ismeri meg művében a magyar líra talán legnagyobb teljesítményét.

Vidéki költő volt, magyar vidéki költő, mint kortársa, Katona József. Ez a vidék nyomaszt és zülleszt, a tehetség fuldoklik benne, a valóság fölött teremt magának egy álomvilágot; az éjszakák világa ez, mely fölött vörösen lobog az alföldi hold, vagy hűvösen csillognak a dunántúli csillagok. Bánk bán háborgó elméjében nem a virrasztó Katona gondolatai forognak? a tőr nem azért síklik Melinda testébe, hogy ne Katona József szívét járja át? Ezek a tájak összenyomják az embert: vagy megadod magad, vagy az eszmék, a képzelet tájaira menekülsz. Vagy hallgatsz, vagy alkotnod kell, titkok után rontanod elveszítve gyakran «élted szépét»; egy halálból más halálba futsz: meghalsz a műben, hogy újjászüless benne és életet teremts. Magyar vidék? Talán minden vidék, és talán minden nagy lélek sorsa is.

Rónay György.

BENNEM MEGSZAKADTAK FORRÁSAI A MULTNAK...

*Bennem megszakadtak forrásai a multnak,
már enen szívemet sem ismerem,
így érezhet a fa, melyet gyökerestől csavart ki a szélvész,
így a tört virág, a fészketől elvert madár.
Bennem hazugsággá váltak a megélt napok,
megcsúfolt engem minden óra, perc,
nincs hontalanabb, kivetettebb nálam,
én még az emlékeket is megtagadom.
Bennem meghaltak a szók, melyre épít az asszony:
szerelem, barátság, szépség! Mind keserű,
anyagtalan szavak. Téglát verni, hogy építsem
éltem, a semmiből is jobban lehet.
Többé már magamban sem bízhatom. Végy hát tenyeredre
áldott, isteni Kéz, ha nem akarod,
hogy rostádból kihulljon egy gyöngye szem,
melyet magnak szántál vetésed barázdájába.*

Nagy Méda.

EGYEDÜL.

Irta: Molnár Kata.

ONEM mondhatom meg, melyik templomba tértem be azon a délután, nem mondhatom meg, melyik Szent Antal előtt állottam meg a nagyon meleg alkonyatban, amikor az utcán szembejövő emberek mindegyikének jobban ment a dolga, mint nekem. Előbb, tanácstalanul, a kőkereszt előtt álltam meg, amelyik kívül van a templomon s amely boldog fiatalságomnak egynéhány kegyetlenül kinteljes estéjén vonzott már magához. Hajdan, egészen sötét estéken, ismeretlen és kegyes kéz gyújtotta kis mécsfény pislákoló magányos mozdulatlanságán a keresztnek, vagy térdregörnyedt ember bukott magába a mohától feketülő térdeplőn. Időtlenül hosszú időig el tudtam bámulni egy-egy ilyen személytelenné hullott emberhátat a kínhalálban mozdulatlan Isten lábánál, meg sem próbáltam viselhetetlen görnyedtségükből magamra venni valami megsejthetőt; mohón és gyáván imádkoztam mögöttük a magam gyötrelmében, roskadtságuk rettentő erejétől megfélemlítetten.

E délután, mondom, a nagyon meleg alkonyatba fonnyadó nap-sugarak fényében megálltam a kereszt előtt, mert nagyon elhagyatott voltam és tudtam, hogy semmi sem segíthet rajtam, csak egy szerelem. Nézegető, céltalan járásból érkeztem a kereszthez, nem bántam volna, ha nekem kell meglelnem azt a másik embert, aki egyedül van; de az egész eleven, meleg, hosszú körúton egyesegyedül én voltam egyedül. Nagyon lehangolódtan csodálkozva ezen, rosszsulsikerültnek éreztem magam, szokatlanul; amikor a kereszt elé értem, az efölött való bizonyosság már reménytelenséggé vált bennem. Meg kellett tehát állanom előtte, hajdani, irgalmatlanul szenvedni tudó énem szóval ismerője előtt, kicsorbult jelenem gazdátlan csodálkozó ráérésével. Mécsesében a kis láng megvolt még mindig, de mert erősen süttött a nap, a lángocska áttetsző lett, olyanná vált, mint egy hangtalan szó s a napsütéses melegben nem tudtam ismerősnek, olyasvalakinek érezni magam, akire itt emlékeznek. Most is állt valaki előtte rajtam kívül, alázatos és nagyon órászorult ember valószínűleg, de a napfényben, így az utcára vetetten olyanná lett ez is, mint a mécses lángja, a szomszéd ház egyik ablakát láttam rajta keresztül, horgolt függönnyel, meg egy rendőrt, amint éppen kinyújtotta karját az út közepén. Elszomorított szemeimnek a gyarlósága s az is, hogy arra gondoltam: ha földi ember kerülne mellém: egyszerre, készen elvehetné tőlem mindazt a tárlódó hitet, amiért e mozdulatlan, isteni köszemek előtt kényelmes, messzi és közömbös vagyok magambanyúlva. Igaz, hogy hajdan is földi emberért álltam előtte, de azt ismertem s a nála kihelyezett hitem ügyét egyedül csak az Istenre bízhattam, minden egyéb használhatóság híján.

Az is valami, ha az ilyesmit az ember már maga mögött tudja, még hozzá úgy, hogy viszonylag épkezélab került ki belőle. E meleg és napfényes délutánon, amikor senki sem akadt, akinek szüksége lett volna rám, enyhe riadtsággal fedeztem fel magamban az öregedés első jelét. Rájöttem, hogy ez újabb magányosságom sóvárgásai sokkal kevesebb gyötrellemmel is beérnék teljesedés esetén, mint ahogy annak idején-való énem szükségelte mindenek teljességét. Most nem kívántam szenvedni; ez világos volt, valószínűleg nem is tudtam volna. Valamikor úgy fogadtam a poharat, ahogy teletöltötték felülről, még azt is megmentettem, ami túlsordult rajta, bár ez volt a legkeserűbb; nem, most szó sem volt ilyesmiről s lehangoltan váltam meg a keresztől, amely mozdulatlanságának mementójával e percben pontosan lemérte rajtam azt, aki nem igen lehettem többé. Ezen még csak nem is segíthettem; mély és ájtatos illemmel fejthajtva előtte, aki oly kétségbevonhatatlanul bebizonyította egyedülmaradottságomat, eltávoztam tőle s a templomba léptem be, amely homályos volt s virág-, ember- és kőszagú. Legelőször a fájdalmas szentnél tiszteltem, aki előtt véres könnyeket sírtam valamikor, mert mindenkefelett méltó volt rá, hogy megoszam vele földi megosztandóimat; elszomorodva állapítottam meg, mily keveset-jelentően tudott hallgatni most, amikor nem volt számára különösebb mondanivalóm. A melegtől elpilledt nyáriruhás nők ültek itt-ott a padokban, lelküket hűsítve apró imákkal, félrehajtott fejjel az oltárt ostromolva; s egy férfi is, Szent Antal perselyes szobrocskája előtt egy fiatal férfi, — meg kellett nézmem.

Csak fokozatosan jöttem rá, hogy valami nagyon különöset látok.

Oldalról láttam, így csak arcélét csupán, de imakönyvét egészen; láttam, mint lapoz benne elmerült sietéssel előre, hátra, mindenfelé, de nem úgy, mint aki valami imádságot keres, ezt mindjárt észre kellett vennem. Ő valami váratlanabbat művelt, olyasmit, ami készületlenül ért, az első percekben le se tudtam venni a szememet róla. A szentképeket kereste a könyvben s ahol egyet megtalált, megnézte pillanatra, jobbkezevel könnyen megsimogatta, aztán megcsókolta fent, lent, jobbról, balról, mindenhol többször egymásután, néha egy csóknak a helyéhez vissza-visszatért, mintha búcsúzott volna tőle; aztán összecsukta a könyvet, megcsókolta a födelét is, mind a négy sarkán, a hátsó födelet is, akkor kinyitotta a könyvet s kezdte újból az egészet előlről.

Bámulattal töltött el a különös szertartás, egészen elfoglalt. Vártam, meddig talál még új képeket gyors lapozgatása közben s rájöttem, hogy időnkint ismétlésekbe bocsátkozik, mert azokat sem hagyja ki, amelyek pedig egyszer már túlestek szelíd és részletes csókjain. Csodálkoznom kellett, hogy e tartós és koptató csókok csendes esője nyomán még képeket tudott találni könyvében, amikor pedig tudunk róla, hogy sziklák mállnak szét konok kis vízceppektől kevésbé igénybevételre. — Mennyi csók — gondoltam kábultan —, mit érezhet

vajjon? Ez a fiatalember csókolózva imádkozott, később már nem is képeket keresett, közönséges betűs lapokat csókolt végig; árasztotta az ájtatos csókok özönét és egy szó, egy gondolat nélkül, komoly és gyengéd csókok alázatos udvarlásával elintézte mindazt, amit én például e pillanatban a viláért el nem tudtam volna intézni sem a napfényes keresztrel ott künn, sem magamban belül.

De jó időbe telt, míg rájöttem, mennyire komolyan és elmerülten csinálja, amit csinál s hogy fogalma sincs róla, valaki néznivalót találhat azon, ami itt az ő egészen jogos, személyes ügye. Mi válthatta ki belőle az ájtatosságnak ezt a különös módját? Igy látta, tanulta valamikor? valakitől, kendős, cuppantós-csókú öregasszonytól talán, — mert az öregasszonyok meg szokták csókolni elejét és végét az imakönyvben annak, amit elolvasnak; s a gyermekévek emlékei után talán társtalan fiatal hév, vagy valami könyörgés túlzott bensősége sugallta neki, hogy keresse a csókok pártfogását? Mert még mindig nem volt végük csókjainak, az imakönyv után olvasót vett elő. Amikor ezzel is végzett s már nem volt semmije, felállt térdepléséből s a Szent Antal-szobrocskához lépett közelebb. Nyilvánvalóvá vált, hogy búcsúzik, hogy el fogja hagyni a templomot.

Feszülten figyeltem. Szent Antalt kétfelől arconcsókolta, de megcsókolta szandálos lábait s kopott kezeit is; a karján tartott Csecsemőnek csak lábacskaít merte megcsókolni, de ezeket sokszor egymásután. Még térdelhajtott, még keresztet vetett magára néhányszor, aztán elment.

A rengeteg csókot elvitte magával az imakönyvében meg az olvasóján, de a Szent derűs arcán otthagytott kettőt s én — meg kell val-lanom: — sokáig, habozva néztem a mozdulatlan szobrocskát, amely filléreket őrzött és csókokat, — körülbelül mindent, amire akkor szükségem volt. Még akadt krajcárom nekem is néhány, ezeket perse-lyébe hullattam s így egészen közelébe kerültem egyszerű, emberi orcáinak. Máig sem tudom, közönséges higiénia-érzésem volt-e az oka, vagy félelmem, hogy meglopom a jó szentet: tény, hogy nem mertem megcsókolni. Elveszett holmik kedves pátrónusa, el kellett volna fogad-nom tőle, amit nekem talált. De az ember mindig nagyra van a maga egyéni érzéseivel s nem ér rá meghallani, amit azok mondanak neki, akik önzetlenebbek nálánál. Talán ezért is maradtam mindmáig egyedül.

JÉKELY ZOLTÁN: VERSEK.

NYARAK NYOMÁBAN.

Új medriben fut a Szamos,
ó, még a víz is változott!
Mult nyaraknak könnyharmatos,
elejtett szemmel áldozok.

Most látom, mi a változás:
vajjon nem boldogabb a vak?
Hol vagy porondos vízmosás,
hol vagytok rozsdás kis tavak?

Hol vagy vén vízalatti tönk,
olyan voltál, mint egy halott;
hogy borzadoztunk idefönt,
mikor az ár megmozgatott!

Ó, hová göngyölödtetek,
hancurozások, nagy napok?
Roppant fürdéses, vad hetek,
vajjon hová vonultatok?

Hangok, kezek, sok vizes arc,
nyirkos testek, sok kék trikó!
Virgonc idő, jobban inalsz,
mint egy jó harmadfű csikó.

S hol vagytok, volt szerelmeim,
bronztestű leányok, akik itt,
vizünk bozotos partjain
jártátok a nyár táncait —

Azóta tán meghaltatok,
elvitt a csókoló folyó,
s szép testetek úgy úszhatott,
mint egy-egy hintázó hajó;

nyaldostak a hűvös habok,
ott lent megállított a gát
s egy vén halász ki is fogott,
mint régszerű Oféliát.

MINT PUPILLA...

Hajnali szél szeléd nessel riszál
sötétség-örző lila kerti jákat;
bennük már a gerle gargarizál
a szélből, mely torkába árad.

Most a sötét végső foltja is illan,
naptól piroslik a hegyél;
vakítón hull szobámba be a fény,
s az életem elszűkül, mint pupilla.

Néznek a képek, minden a helyin;
és sor kerül a nagy leltározásra:
öreg törvény szerint emlékeim
beigazodnak mind az elmúlásba.

Hát ennyi, ennyi volna az egész?
egy-két elgurult tarka lapda,
egy-két kulcsolt halotti kéz
s egy-két száj, mely a szám harapta —

Barát-arcok, rokonok, nénikék,
szülő-szavak, esti simogatások —
vigyázz! Mint szappanbuborék
megsemmisül egész világod.

A KAKUKHOZ.

Nem kérdem tőled, meddig élek,
 félek, keveset mondanál,
 babonás, bölcs óra-madár,
 esztendőosztó berki lélek.

Csak arra kérlek, te madár,
 minden percem tedd édesebbé,
 s oly fuvolásan kiabálj,
 mintha nem szólnál soha többé,

mintha utólszor szólanál,
 perc-büvösítő berki lélek,
 mintha már erre járna érted
 és hívogatna a halál —

EGY FLÓRENCI SIREMLÉKNÉL.

Ó álmodó nagyasszony, Czartoriszka,
 a templom legfehérebb szobra vagy;
 nagy messzeségbe kémlelsz hunyorítva,
 mintha lelnél ott régi tornyokat,
 mintha ott lengene a titkok titka.

Csak vársz, csak vársz fátylas ködökbe nézve,
 túl nagy folyókon, túl országokon,
 s a templom orgonájának zenéje
 rádszáll, mint alkonyati fuvalom;
 — a csendet szövöd itt, Penelopéja.

S én sírok látod, mintha nagyanyámnak
 sírja volna itt ez a te sírod,
 vagy mintha élő, távoli anyámat
 — már mint holtat — síratnám, úgy sírok.
 Sírhalmozatok síralma vagyok én, csupa bánat.

Síratok sírokat, melyeket összedúlnak,
 s melyeket már a vad jű felvetett,
 s újakat is, hol idegen kimúltak
 kőszeme néma tornyokra mered.
 Könnyeim kőarcok hamvára hullnak.

EGY KÖZÉPKORI ZSARNOK.

Irta: *Váczy Péter.*

AZ ÉSZAKI szél dühe végigszáguld a kalabriai hegyeken, meg-megrázza a földet és a sík Apulia térségein kavargva port vág az út vándora és a föld lakója szemébe» — így jellemzi III. Ince pápa VI. Henrik német császár uralmát. A szélvihar azonban hirtelen elült és az Apennini-félsziget, melyet a viláгурalmi álmokat kergető Stauf császár hallatlan küzdelmek árán vett birtokába, mintha csak lidércről szabadult volna meg, boldogan fellélegzett. Amikor 1197-ben Messinában kihult kezéből a kard, nem maradt más örököse nagy birodalmának és szép terveinek, mint a kis, három éves Constantinus, a későbbi II. Frigyes császár. Jog szerint, anyja végrendelkezéséből a pápa gyámsága alá került, valójában azonban egymás ellen acsarkodó pártok labdája lett, foglya saját szülőházájának. Elhagyottan, mindenből kisémmizve és kifosztva, játszadozik Palermo utca-piszkában és ha egyes gazdag kereskedők meg nem könyörülnek rajta, a caesarok unokáján, a vidám, sugárzó szemű gyermekek, talán nyomorultul elpusztul. Mialatt német birodalomrészén ellencsászárok álltak fel és küzdöttek egymással, mialatt Itáliában a pápa egyes városokkal osztozott a hatalmon, ő, a császári gyermek, el-elbámészkodott Szicília fővárosának zsivajgó piacán, hol normannok és németek keveredtek a sziget korábbi uraival, görögökkel és szaracénokkal. Az élet mennyi színe, mennyi szokása, nyelve kavargott itt körülötte és ő nézett, fülelt, mindent elraktározott fogékony lelkében.

Ebben a kísértetiesen szép, tág levegőjű környezetben nőtt fel II. Frigyes. A szicíliai élmény egész útjára ellátta őt bő tapasztalatokkal; a színek, a hangok, melyek átrezegtek rajta, rabjukká ejtették. Bárhová is jutott, úgy érezte, szíve Sziciliáé és Apuliáé maradt. Amikor keresztes hadjárata alkalmával meglátta Judea és Szíria sívár táját, csipős modorában csak ezt jegyezte meg: Jehova, úgy látszik, nem ismerte örökös királyságának, Apuliának és a Terra Laboris-nak földjét, különben nem dicsérte volna fel oly nagyon a zsidók hazáját. Erre a szicíliai földre saját szavai szerint úgy hajtotta le fejét, mint valami puha párnára. Szicília Nyugat és Kelet kapujában feküdt. Még ma is normann építmények mellett bizánci és arab kupolák és oszlopok bukannak elő, a középkorban pedig a Bizáncból és Távol-Keletről jövő áruk legnagyobb átrakodóhelye volt. Fejlett pénzgazdálkodása egyedül a brit szigetország lüktető gazdaságához hasonlítható, hol már a XII. században a vámok, adók, pénzbeli ügyletek stb. egészen modern formákat öltöttek. Nem természetes-e, hogy a modern hivatalnok-állam kezdetei éppen ezen a két szigeten mutatkoztak legelőbb és leghatározottabb formában? A régi hűbérvilágban a király közegei földet kaptak fizetség fejében, a beneficiumok boldog élvezői gögös, önállóságukat hangoztató nagyurak, ezzel szemben II. Frigyes jogászműveltségű hivatalnokokat állított a közügyek élére, kik pénzért dolgoztak és mindenben a király jóakaratótól függtek. Míg régebben a hivatalok apáról fiúra öröklődtek és az uralkodónak nem volt beleszólása az apróbb közegek kinevezésébe, II. Frigyes országában a legkisebb irnok is császári «engedélyre» szorult és hivatalát még élete tartamára sem élvezhette mindig, még kevésbé hagyományozhatta fiára, vagy rokonságára. Ezen az úton-módon II. Frigyes akarata elért a legtávolabbi faluig is.

Az állami mindenhatóság a gazdasági élet megrendszabályozásától sem riadt vissza. II. Frigyes a sziget valamennyi fontos határpontján őrhelyeket rendezett be, melyek segítségével Sziciliát bármely pillanatban elzárhatta a külvilágtól. A sziget kereskedelmét ennél fogva tetszése szerint, az állami érdekek megfelelően, irányíthatta és ellenőrizhette. Csak következetes volt az állami irányítás elvéhez, amikor 1231-ben az egyedárusításoknak, a monopóliumoknak egész rendszerét építette ki. A koronajogok legmesszebbmenő érvényesítése folytán a só, acél és vas, de még olyan termékek is, mint a szurok és a kender, állami kézbe kerültek. A selyemfeldolgozóműhelyek, melyeket még a normann I. Roger honosított meg Sziciliában, az anyagfestéssel együtt, hasonlóképpen állami igazgatásban dolgoztak. E két utóbbi kézműipart a császár a sziciliai zsidóknak engedte át, kiknek természetesen az engedélyért szép pénzt kellett fizetniök az állampénztárba. A só, vas és acél előállításának megoszlott az állami és a magánüzemek között, meghatározott napon azonban a kitermelt anyagot a fiskusnak kellett átadni, mely azután egységárként a beszolgáltatási ár négyszeresét állapította meg a nagykereskedelem s hatáskörét a kiskereskedelem számára. Ezt a szétágazó szervezetet nagyvonalú vámpolitika egészítette ki. II. Frigyes országának valamennyi kikötővárosában és a fontos átkelőhelyeken állami raktárházakat (fondachi) építtetett, hol a be- és kimenő árukat a vámokok felügyelete alatt elraktározták vagy áruba bocsátották. Ha valaki a vámot és a fekpénzt lefizette az országhatáron a fondachi-ban, vámmentesen járhatott árujával ki-be a városokba. De II. Frigyes nem elégedett meg ennyivel, hanem arra kötelezett minden kereskedőt, hogy ezekben az állami raktár- és kereskedőházakban háljon meg, akinek persze, ezért is fizetnie kellett. Ezzel a rendszerrel hatalmas bevételt biztosított a fiskus számára, másrészt egészen pontosan ellenőrizhette a be- és kivitt, melyekről embereinek több példányban részletes kimutatásokat kellett készíteniök, Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a pénzváltókat, a fürdőket, a vágóhidakat, a mértékeket és súlyokat, a pénzverést is államosította, hogy a fiskus maga is kiterjedt földbirtokkal rendelkezett, akkor fogalmat nyertünk a császár óriási bevételeiről, államháztartásának arányairól. Szicilia volt ebben az időben Itália éléstára és gabonaráktára. Ám egyetlenegy magánember, kereskedő sem versenyezhetett a sziciliai állam gabonaüzleteivel. A császári hajók vámmentesen futottak ki a kikötőkből a császári uradalmak gabonatermésével, vagy ha ez sem volt elég, az olcsó pénzen felvásárolt gabonával. Amikor II. Frigyes egy ízben, északitáliai hadjárata alatt arról értesült, hogy Tuniszban éhínség dúl és hogy már ügyes génuai kereskedők Sziciliában gabonát vásárolnak az éhezők részére, sietve Szicilia valamennyi kikötőjét zár alá helyezte. Mialatt a génuaiak fogcsikorgatva vesztegeltek gabonával megrakott hajóikkal a kikötőkben, kifutott az egész császári kereskedelmi flotta és 50.000 tehernyi gabonával Tunisz felé hajózott. A génuaiak így elkésve érkeztek meg a nagyarányú üzletkötés színhelyére. Ez az előrelátás milliókra menő arannyal gazdagította a császár kincstárát . . .

Szicilia azonban nemcsak gazdag, keletiesen bújá növényzettel beborított sziget volt, hanem, ahogy Orosius kifejezte, «a zsarnokok anyja» is. Földjén a nép a porba hullott, ha királyt látott, akárcsak valami keleti deszpota előtt. Nem hiába uralkodtak itt azok a syrakuzai görög fejedelmek, kiket egyszerűen tirannuszoknak szoktak emlegetni a történelmi könyvek. A bizánci és az arab uralom alatt a fejedelmek istenítése még csak fokozódott,

Ezen a szigeten tehát nem ütközött nagyobb nehézségbe, hogy az abszolút monarchiát a régi hűbéri állam helyén a Staufok megalapítsák. Amivel Barbarossa Frigyes Lombardiában a fejlett városi autonómiák ellenállása folytán hiába kísérletezett, azt unokája, II. Frigyes minden nagyobb nehézség nélkül elérte: abszolút monarchia módjára kormányzott. Már a koraközépkor királya a hatalmat nem az alattvalók hanem Isten kegyelméből nyerte el, ám ebből még senki sem következtette azt, hogy most már az uralkodó egységyedül Istennek felelős tetteiért. Ha eddig szerepe főleg a jogrend és a szent hagyomány védelméből állott, most maga lett a jog és isteni igazság forrása. Isten mintegy rajta keresztül árasztja szét sugarait a földre. II. Frigyes sajátmaga hivatkozik arra, hogy «szándékát égi bölcsességből meríti». «Miként a patakok a forrásból, úgy áradnak szét a iustitia szabályai a királyi udvarból az ország minden részébe» — jelentette ki hatalmas törvénygyűjteményében. E gondolatkörben egészen természetesnek tűnt fel, hogy II. Frigyes a jogalkotás terén csalhatatlannak tartotta magát. «A császár ítéletei, határozatai és törvényei felett a crimen sacrilegii terhe alatt vitatkozásnak nincs helye» — ezt a követelményt II. Frigyes még a pápával szemben is érvényesíteni akarta. Amikor megjelent alattvalói előtt, fent, elérhetetlen magasságban trónolt, feje fölött hatalmas korona függött és ha valami közölni valója volt, csak intett a mellette álló logothétának, hogy beszéljen a néphez, mely egészen bizánci módra a proskynesis formájában lábcsókra járult eléje. Már nagyatyja, Barbarossa Frigyes kapcsolatba lépett Bologna neves római jogászaival és sok antik elemet elevenített fel a császárkultuszban. II. Frigyes mindenben a római caesárokhöz kívánt hasonlítani. Antik mintára pompázó győzelmi bevonulásokat rendezett, Capua hídját pedig örök emlékezetre saját tetteit dicsőítő domborművekkel díszítette. De Szicília neveltje volt és mint Jeruzsálem királya szoros kapcsolatba került az arab világgal. Nem akart tehát arról a színes udvartársárról lemondani, mely a keleti deszpotákat körülvette. A különféle udvari székhelyeken, Lucerában, Melfiben, Canosában és Messinában a rabszolgák és rabszolganők egész raja élt, többnyire színes mórok. A gárda, mely mindenhová elkísérte, marcona szaracén harcosokból állott. A nép nagy bámulatára a császár előtt és mögött egész állatsereglet vonult fel, poggyással megrakott tevék, oroszlanok, párducok, leopárdok, hiúzok, medvék, ezeket színes tunikába öltözött keletiek vonszolták láncon, majmok, rikácsoló vadászmadarak, baglyok és uhuk, sólymok és sasok a legkülönbébb fajtákból, fehér és színpompázó pávák, soha nem látott szíriai galambok, struccok és ami a legfélelmetesebben hatott, óriási elefántok, melyeknek hátán szaracén harcosok és kürtösök ültek toronyszerű építményen. Aki ezt a felvonulást látta, nem gondolhatta, hogy a Föld Uraként megjelenő imperátor augustus az istentelen arabok ellen küzdött a Szentföldön és német családból származott.

Annál meglepőbb, hogy ez a keleti önkényúr, kinek II. Frigyes ilyenkor mutatkozott, egyben csodálatos szellemi képességekkel rendelkezett. A felvilágosultság korának abszolút monarchái is pártolták a művészetet; akárcsak papagályokat, házi filozófusokat tartottak és udvaruknak olyan szint igyekeztek adni, mintha Olymposon trónolnának istenek és félistenek társaságában. II. Frigyest korántsem szabad ezekhez a piperkóc, világfi mecénásokhoz hasonlítani. Udvarában számos költő és tudós tanyázott, de ő saját maga volt udvarának Voltaire-je. Meghitt emberei között levetette magáról

a caesari magasztosság köpenyét és vidám életkedvét szabadjára eresztette, Egy-egy szellemes, csípős megjegyzése kedvelt madara, a sólyom módjára, hallatlan biztonsággal csapott le a magasból áldozatára. Barát és ellenség egyformán nem menekülhetett tréfáinak nyílzápora elől. Amikor félelmetes kortársa, a tatár Dzsingisz kán, udvarának egyik főméltóságát ajánlotta fel neki, ha meghódol, más haragra gerjedt volna, ő azonban csak nagyot nevette az egészen és azt válaszolta: rendben van, a legszívesebben fősolymár szeretne lenni. De nem haragudott akkor sem, ha bizalmasai egy-egy szellemes mondásukkal megtréfálták ő császári fenségét.

A császárt természetesen utánozták hivatalnokai . . . Valami csodálatos felszabadult, cinizmusig merészkedő szellem árad szét korszakán, melynek kétségkívül ő volt legjelentékenyebb embere. A XII. század közepén egész Európában tűnedezni látjuk a románkör szigorú, egyházas szellemét, erős laikus-mozgalom kap lábra, melynek a költészetben a trubadurok, a közéletben a római jogon nevelkedett jogászok, a hordozói. II. Frigyes teljesen benne élt korának nagy szellemi mozgalmaiban. Amikor mindenki érdeklődése a római jog világa felé fordult, 1224-ben megalapította a nápolyi jogi egyetemet, 1231-ben pedig közreadta nagy törvénygyűjteményét, a «Liber augustalis»-t, mellyel Justinianus császár nyomdokába lépett. Átfogó szellemére mutat, hogy a nagy jogász és államszervező, II. Frigyes egyúttal a trubadur-költészetnek is melegszívű pártfogója volt. Palermóban, hol a királyi udvarban egészen a német hódításig franciául folyt a társalgás, még gyermekkorában megismerkedett Provence édeshangú, pogánylelkű dalaival és a francia verses regényirodalom egyik-másik darabjával. A hagyomány azt is tudni véli, hogy a költőkoronázás humanista szokására éppen a gyermek II. Frigyes szicíliai udvara adta az első példát. Ő maga is beállt a lovag-dalköltők sorába . . . «és rövid idő alatt — írja később Petrarca — a dalköltészet egész Itáliában elterjedt». II. Frigyes udvari emberei, köztük mint a humanista kör feje, a még rétor Viena-i Péter nagyudvarbíró is, voltak az elsők, akik olasz földön az olasz nyelv délitáliei dialektusában trubadur módra énekeltek. Csoda történt, megszületett az olasz irodalmi nyelv. Ennek az arisztokratikus lovagi költészetnek dalnokai között ott találjuk II. Frigyes tragikus sorsú fiait is, a nyugtalan vérű, lázadó Henriket, ki apja börtönében «reggel énekelve, este sírva» fejezte be életét, a könnyelmű Manfrédot, aki a hegedűsöket többre becsülte, mint a zsoldos katonákat, mígnem a Benevent-i ütközetben elbukott a Stauf-ház ellenségeivel szemben, s végül Enzio-t, ki bolognai fogságában porkolábjait szórakoztatta énekével...

II. Frigyes szellemi nagysága azonban csak akkor bontakozik ki a maga igazi arányaiban előtűnik, ha meglessük tudósai körében és tudós foglalkozása közben. A kor, amelyben II. Frigyes élt, szerette a valóságot, a megfoghatót és mindenben hajlandó volt kételkedni, ami túlhaladt az érzéki megismerés határain. A modern természettudományos gondolkozás-mód bölcsőjénél vagyunk és az új szaktudományos gondolkozó típusnak legjellegzetesebb alakjai közé tartozott maga a császár, II. Frigyes. Nem pusztán kedvtelésből vagy hiú tetszeni akarásból érdeklődött a tudomány világa iránt. Őt is az igazi kutatóknak az az olthatatlan vágya sarkalta, melyet Platon Eros-nak nevezett el. Végzetlenül gyermekkorában megtanulta úgy látni a világot, ahogy van. Amikor Manfréd fia unszolására hozzálátott selymászati könyvének megírásához, nem elégedett meg apró megfigyelésekkel és gyakorlati tanácsokkal, hanem a szaktudós alaposságával és rideg realiz-

musával a végső alapokig akart eljutni, műve nagyszerű madártanná terebélyesedett, melyben nem egy helyen helyesbítette Aristoteles eredményeit. «Bizonyosághoz nem elég a fű» — írja művében. Épp ezért, ahol csak tehette, tapasztalatokat gyűjtött, egyszer Norvégiába, máskor Arábiáig küldte embereit, hogy egyes mende-mondáknak utána járjanak. Maga is nem egyszer végzett kísérleteket. Hogy a ponty élettartamát meghatározhassa, rézgyűrűvel jelzett meg egyséket. Máskor összevarratta sólymok szemhéját, mert kíváncsi volt, hogy zsákmányukat szaglószerükkel vagy szemükkel veszik-e észre. Kíváncsisága nem ismert határt. A kísérletre kiszemelt gyerekekhez a dajkák egy szót sem szólhattak és kíváncsian várta, hogy a gyermekek héber, görög, latin avagy arab nyelven fognak-e megszólalni. A kísérletből azonban nem lett semmi, mivel a gyermekek közben meghaltak. Geometriai, asztronómiai munkákat kért keleti fejedelmektől, Irakba, Jemenbe követek vitték levelét, melyekben a mohamedán világ tudósaitól kért feleletet kínzó problémáira. Ilyen ember volt Szicília zsarnoka, II. Frigyes.

BIHARI VIDÉK.

*Ezüstfehér jüzek között szelíd
sodró folyó: borzolják, megszelik
sárga színét néha könnyű szelek,
s fecskék hasítanak szűk medre felett*

*csivogva lágyan s egy-egy buborék
pukkan szél tükörén. Ott fenn az ég
lankadtan tertti a meleget
a lenti zöldre, s lustán ereget*

*pár puha felhőbodrot szertesztét.
Akkora csönd! Meg nem zavar beszéd, —
csak halk zümmögés s olykor csattanás
ostortól s távolról ugyan, de más*

*délutánomban meg nem háborít.
Messzi hegyek kékes árnyékait
látom: elnyúló sötét koszorú,
s felőlük a szívembe a ború*

*hűvösödik. Majd a nyugvó napot
nézem: vöröslő képét, s elkapok
egy-egy foszlányt jülemmel: a kolomp
szól, ökrös szekér zörög, nyáj tolong:*

*egymás sarkában gyapjas telt juhok . . .
Nyájas az este: bőregér suhog
a szendergő homályban, s fenn ragyog
az esthajnal-csillag, s ahol vagyok*

*most: a sötétség orvul megrohan,
hogy befogjon, de késő! Boldogan
arra tartok, ahonnan mintha szólana
értem a füstölgő pirostetős tanya!*

KI A BIOLÓGUS?

Irta: Entz Géza.

A nagyközönség körében valamely tudományról alkotott fogalom tartalma rendszerint — hogy úgy mondjam — elmaradott a tudomány előrehaladásához mérten. Hazánkban például az élőlényekkel foglalkozó természetvizsgálókról — Linné korának örökségeként — még ma is az a felfogás, hogy ők a természeti tárgyak leírói és rendszerezői. Úgy tudjuk, hogy vannak közöttük állatokkal foglalkozók, magukat zoológusoknak nevezők és növényekkel foglalkozó botanikusok. Kolozsvár környékén gyermekkoromban a nép nyű- és fű-professoroknak nevezte őket. Jó 80 esztendővel ezelőtt a Goeverneur nevezetű hollandi tanító megalkotta a lepkegyűjtőnek, mint egy ilyen szakembernek, kifigurázott képét rajzban és írásban. A hollandi humornak ez a tipikus képviselője, Prikebeen, szenvedélyes gyűjtő, kit lepkéken kívül semmi más a világon nem érdekel. Egész életét annak szenteli, hogy minél több fajú és minél változatosabb legyen az a gyűjtemény, melyben annyit gyönyörködik. Mindenüvé elutazik, ahol reméli, hogy szép pillangókra bukkanhat, s kalapja karimáját is teletüzdeli a gyűjtött áldozatokkal.

Hogy a zoológusról — a szakkörökön kívül — kevés kivétellel, a közelmultban ilyen volt, sőt talán ma is ehhez hasonló a felfogás, azt az alábbi esetek igen valószínűvé teszik. 1885-ben történt, hogy egy jónevű magyar entomológust urambátyám négy szemközt megfeddett azért, hogy «nem restelli bajszos ember létére bogarakat gyűjteni!» A kilencszázas évek elején haszontalanságnak minősítette egy alföldi birtokos vejének, a Nemzeti Múzeum kitűnő zoológusának munkásságát. Tihany kutatóit ma is halbiológusoknak, csiborpatkolóknak csúfolják. A botanikusról alkotott kép az, amit Heine karikírozott a Harz—Reise-ben: a gyönyörű vidéken utazó növénygyűjtő leugrik a postakocsiról, leszakítja az útszéli virágot és megállapítja róla, hogy ennyi és ennyi porzószála van, tehát a Linné-rendszerbe ide vagy oda osztandó be. Ezzel működése ki is merül.

Mi szakemberek ma is nagyrabecsüljük a meghatározó és osztályozó munkát. Tudjuk, hogy nélkülözhetetlen, sok ismeretet és tudást igényel s feláldozását minden más iránti érdeklődésnek. Szerintünk azonban a biológus munkájának ez csak első lépése, mintegy katalógus készítés, melynek eredményeként megmondhatjuk, hogy mi az, amire a természetben rábukkanunk. A meghatározás egymaga ma sem a szisztematikával, sem morfológiával, sem physiológiával vagy a biológiának bármely más ágával foglalkozó természetvizsgálónak, mint biológusnak érdeklődését nem elégíti ki. A ma biológusát az élőlények mint élők érdeklik, bár természetes, hogy élő a holt rész alaktani ismerete nélkül kutatni lehetetlen. A biológusnak célja, ideálja az, hogy megismerje mi az élet, miben nyilvánul az meg, és milyen különböző megjelenési formái vannak.

Ez a tudomány — legalább mi úgy látjuk — aránylag újabb, mert csak mióta alaktanilag és élettanilag mélyenjáróan tudjuk elemezni az élőlényeknek nemcsak testét, de a testrészeknek, szerveknek működését is, teszünk kísérletet arra, hogy az élőlények összehangolt működésével foglalkozzunk. Gondolkodásunk kiinduló pontja az, hogy a bonyolult élettünetének összességének megismerése csak akkor lehet célravezető, ha azt kellő

elemzés, analysis előzte meg. Úgy tetszik, hogy amíg nem elemeztük az élet-tünetényeket feltüntető lényeknek lehetőleg sok, majdnem azt mondhatnám, minden tulajdonságát, sajátosságát, nem lehetséges az étellel sem foglalkoznunk. Ezt a felfogást vallotta a maga korában Aristoteles is, aki valóban elsőként foglalkozott az étellel úgy, mint biológus. Bár Aristoteles úgyszólván minden tudományos segédeszköz nélkül nem elemezhetett úgy, mint ma mi, mégis ő végezte a legmélyebben járó biológiai synthesist, amit valaha tudós megkísértett; több mint 2000 éve olyan, mondhatnók, művészi képet nyújtott az állatok biológiájáról, amelyhez hasonló modern adatok alapján csak most kísértünk meg összefoglalni.

Majdnem a legújabb időkig a biológusok azt a nézetet vallották, hogy a biológiai tényeknek csakis úgy lehet nyitjára jutni, ha a legszorgosabb, mondhatnók, a végletekig menő elemzéssel megismerjük az elemeket s azokat ismét összerakjuk. Ma az elemzés elvének hangoztatása mellett, Aristotelest követve, hangsúlyozzuk az élőlények egységességét, teljességét, egész voltát és kiemeljük, hogy az egész élőlény több mint részei, az élet több, mint részjelenségeinek összege. Mindenki tudja, hogy az építőanyag tömege és a kész épület között mi a különbség; a nyers anyaghalmazhoz kell még valami, az, ami az alkotóelemekből az épületet létesíti. Így van ez az élőlényeken is. Ezt az élőlényeket felépítő egységessítő valamit még 100 esztendővel ezelőtt is életerőnek nevezték, amely fölött a materialista korszak — kémiai és fizikai vizsgálatok eredményeire hivatkozva — nem győzött eleget évelődni. Ma a biológiában pl. az öröklés rejtélyeibe oly mélyen behatoltunk, hogy az öröklött sajátosságok hordozóinak, a géneknek a sejtmag chromosomáiban meg tudjuk helyét jelölni, s mint mondani szokás, a chromosomák térképét meg tudjuk szerkeszteni. Az örökléstani egységeket nagyságukban és működésükben is olyan jól ismerjük ma, mint az élőlények testét fölépítő alaktani, illetőleg élettani egységeket, a sejteket és részeit. A génekről feltételezzük, hogy enzima, fermentum természetűek és, ez utóbbiakról pedig azt mondjuk, hogy szerves katalisatorok. A katalisatorok működését fizikai törvények szabják meg. Ha ez így van, úgy az enzymák működését is fizikai törvények szabályozzák. Ezt következtethetné az életbúvár. A kémikusok azonban, akik az enzymák sajátosságait tanulmányozzák, kijelentik, hogy az enzymák működésének összhangolása egy előttünk ismeretlen tényező által, az «életerő» által történik. Ezt tudva, számos biológus ma is azt vallja, hogy azt az ismeretlen komplexum-tömeget, amelyet egykor életerőnek, vis vitalisnak neveztek el, ma sem lehet kiküszöbölni a gondolkodásból.

Említők, hogy a biológus az életnek megismerésére törekszik. Célját nemcsak a tények és jelenségek egyszerű leírásával, hanem kísérletezéssel is iparkodnak megközelíteni. E kísérletezésben a biológiának minden ága résztvesz. Ma nemcsak az életfolyamatok megismerése céljából kísérletezik az életbúvár, a physiológus, hanem a kialakulás törvényeit és a rendszertani rokonság kusza szálait is kísérletezve próbáljuk szétfejtani, megoldani. A faj kérdését pl. a mult század utolsó évtizedeiben tisztán alaktani fogalomnak tartottuk, ma az kísérletezés tárgyát tevő biológiai probléma: a faj legfontosabb jellemvonásai öröklékenysége útján nyilvánulnak meg.

A régebbi természetvizsgálók, amennyiben élőlényekkel foglalkoztak, magukat állatbúvároknak, zoológusoknak, vagy a növények kutatóinak, botanikusoknak nevezték. Ma azt valljuk, hogy ez az elkülönítés csak kény-

szerűség eredménye, mert az élet megismerése szempontjából az állatok és növények között sokkal csekélyebb a különbség, semhogy ez jogos, elvileg keresztülvihető elkülönítés alapja lehetne. A biológus ma csak azért zoológus vagy botanikus, mert egy embernek úgyszólván lehetetlen azt a rengeteg adatot, amely e két hatalmas életmegnyilvánulás formáiban és azok működésében jelentkezik, átpillantani és egységes képbe összefoglalni. Igaz ugyan, hogy a részletekben zoológusnak, botanikusnak egyaránt sok önálló kérdése is van, de magáról az életről alkotott felfogásban csak akkor juthatunk előre, ha felismerjük a közös vonásokat, azokat a megegyező sajátságokat, amelyek minden élőlény életműködésében egyaránt megnyilvánulnak.

Az előrebocsátottak után magától értetődik, hogy a biológus fogalma csak eszmény, ideál, amely felé az élőlényekkel foglalkozó természetvizsgáló törekszik, de amelyet éppen a jelenségek és tények óriási sokasága következtében egymagában egyesíteni nem tud. Ezért bomlik föl részletekre a biológia. Minden biológiai problémát külön tudományág mível, amelyeket névvel megjelölni könnyű, de annál nehezebb a tőlük nyújtott ismereteket egységes képben egyesíteni.

Éppen ezért, mert a biológus fogalma maga ilyen eszményi, ideális, újabb időben a természetvizsgálók arra törekszenek, hogy olyan intézményeket létesítsenek, amelyekben az élőlényekkel a legkülönbözőbb irányból foglalkozó kutatók összejöhessenek, eszméiket kicserélhessék és ezáltal — ha egymagukban nem, de intézetükkel közelíthessék meg a biológus munkáját.

Ilyen kísérlet az is, amely a magyar intézőköröket akkor vezette, amikor a tihanyi Magyar Biológiai Kutatóintézetet megalapították. Ez az intézet se foglalkozik csupán zoológia vagy botanikai, pl. szisztematikai kérdésekkel, de nem foglalkozik tisztán alaktani vagy tisztán élettani vizsgálatokkal se, hanem hangsúlyozza, hogy az élőlények sajátságai közé alak-taniak, élettaniak egyenlő mértékben hozzátartoznak. Az intézeti vezetők ez okból kutatókként oly bűvárokat igyekeznek összegyűjteni Tihanyban, kiknek tudása együttvéve képviseli azt, amit biológiának nevezünk.

Tehát Tihany is, mint biológiai kutatóintézet, az élet megismerésére törekszik, de a tihanyi bűvárok mindegyike saját ismeretének, tudásának megfelelően az életnek azt a sajátos oldalát vizsgálja, amely őt a legjobban érdekli. Mindenki tudja, hogy vizsgálatai, tanulmányai csak részletek, amelyeknek egységes képbe való egyesítésére ma is mindnyájan éppen úgy törek-szünk, mint ahogyan több mint 2000 évvel ezelőtt azt Aristoteles megtenni megkísérettette.

LISZT FERENC ÉS A KRISZTUS ORATÓRIUM.

Irta: Prahács Margit.

Az aggodalmaktól, bizonytalanságoktól túlfeszített légkörben Operaházunk valóban nem választhatott méltóbb művet az idei évad megnyitására, mint *Liszt Ferenc* hatalmas «*Krisztus*» oratóriumát. Itt nyilvánul meg legteljesebben Liszt emberi és művészi nagyságának igazi titka: a legmagasabb eszményeknek őszinte szenvedélye, a tökéletesebb, teljesebb lét után való sóvárgása. Ebben a műben úgy áll előttünk Liszt, mint ahogy a romantikus zenei szemlélet a művészt tekintette. «A művész — írja ehhez mértén egy helyen Liszt — a paphoz hasonlóan az emberiség, a nép vezetője, aki mindenütt szent tüzeket, nemes érzéseket és fenséges lelkesedést gyújt s a Szépség formájában az Istenség után való vágyódásunkat kelti fel. Az emberi méltóság, tehát egy magasabb Eszme megszemélyesítője, ebben áll egyedül önérzetének jogosultsága.»

Ezek a magasrendű eszmények a «*Krisztus*» zenéjében mindig tisztább fényvel bontakoznak ki az idők folyamán, hogy minden nemzedéknek lelki vigasztalásul és felemelkedésül szolgáljanak. Ma már alig tudjuk megérteni, hogy mennyi méltatlanságot és gúnyolódást kellett Lisztnak, mint zeneszerzőnek kortársaitól elviselni. A legtöbb művét részvétlenül fogadták és ezt a legnagyobb szerű alkotását egyszerűen torzszülöttnek nevezték. De Liszt nem hiában volt eszményeinek megalkuvás nélküli szolgálója, nem tett engedményeket a közönség ízlésének. Ment a jónak és igaznak felismert úton és hallgatóitól követelte, hogy hozzá felemelkedjenek. S mit látunk ma, halála után 52 évvel? Ez az idő, a legfőbb értékmérő meghozta az elégtételt Liszt számára. Műve, amely kiküszöböl minden hiú, külsőséges elemet és csak az őszinte hit és egyszerű fenség megnyilatkozásának enged teret a mai, erkölcsi és szellemi értékekben kétkedő, nyugtalan, tévelygő lélekben megértésre talál. Még a legcinikusabbak is úgy tekintenek erre a műre, mint egy csodára, a sziklaszilárd hit, a minden csalódás ellenére megtartott rajongó idealizmus csodájára, amely a mai ember előtt mesebeli Atlantiszként merül fel a mult homályából.

De egyben mégis engedményeket kellett tenni a «ma» emberének. Liszt Krisztus életének legfőbb momentumait lényegében tiszta zenei eszközökkel állítja elénk és még az oratóriumoknál szokásos recitativokat sem veszi igénybe az események elmondására. Ő tehát sohasem gondolt zenei képeinek színpadi megjelenítésére, dramatizálására. Az, aki olyan mélyen beelátott a zene lényegébe, mint Ő, az jól tudta, hogy a szó, a kép csak elvon a zene eszményi világától, megköti szabad szárnyalását, lehúzza a földre. Ez az igazság — sajnos — most nagyon kiütközött az oratórium szcenizált előadásából. Elismerjük, hogy az operai hallgatóság nagy része inkább a vizuális élvezetekre beállított. Operaházunk káprázatos rendezései a mai színházi közönség nagy látványosságéhségét akarják kielégíteni s ezáltal csak még jobban kifejlesztik azt. De az igazi muzsikusi lélek valóságos szenved a zene minden eszközzel való háttérbe szorítása miatt.

Ahogy egymásután tűnnek fel a színpadon a barokk egyházi festészet híres alkotásainak megelevenítései, a modern színpadi rendezés és díszletezés remekei, határozottan érezzük a stílushasadást a mű egész szelleme és a szín-

pad között. Az előbbinek minden törekvése, minden eszköze felfelé irányul, az utóbbi pedig, hogy az isteni titkok megközelíthetetlen távolságát földi elképzeléssel, megtestesítéssel még csak nem is stilizáltan akarja kézzelfoghatóvá, tenni s pazar színekkel és változatossággal nem szövetségese, hanem sok helyen elnyomója lesz a zenének. Ebben a tekintetben az első és az utolsó rész különösen stilustalannak tetszett. Csak hasonlítsuk össze a «Karácsonyi oratórium»-ban, amely Krisztus születéséről szól, a vezetés és a «Pastorale» jelenetét. Az előbbi méltóságteljes, komoly zenéje —, amely a Messiás után való égő vágyakozásában és tiszta fenségében olyan, mint egy Palestrina-kompozíció zenekarra — a legteljesebben érvényesül, mert ekkor a színpadon nem látunk egyebet, mint a sötét háttérből lassan kivilágosodó hatalmas keresztet, az emberiség megváltásának minden ellenségen diadalmaskodó szimbolumát. De már a «Pastorale» idylli hangulata, a szoprán szóló és a kar dicsőítő himnusza egyszerű zenekíséretté zsugorodik a színpadon lefolyó pásztori jelenetek nagyon is színpadias jellegű és túlsok mozgása miatt. Ugyanez az érzésünk a betlehemi jelenetnél, amelyet a «Stabat Mater speciosa» misztikus hangulatot árasztó kórusa «kísér». Ez a misztikus hangulat teljesen széjjelfoszlik a szemnek nyújtott bőséges élvezetekben. A három szent király felvonulása különösen csábító és alaposan kihasznált alkalom volt ennek az élvezetnek fokozására. A zenekar keleties hangulatú indulójától és az égi jel, a csillag ragyogásától kísérve közelednek a bölcsek kíséretükkel Betlehem felé. Igazi keleti színpompájukban annyi látnivalót nyújtanak, hogy nem sok felfogó energiánk marad a jászol előtti hódolat közben felhangzó «Adagio» szépségének élvezésére.

A középső rész «Vízkereszt után» talán a legkevésbé érezteti ezt a stílus-kettőséget. Így Krisztus hegyi beszéde, a hét boldogság kinyilatkoztatása, amely a katolikus Egyház responsoriumai szerint kíséret nélküli magánénekhang és orgonával erősített kar váltakozásán épül, teljes szépségében érvényesült. És miért? Mert az Úr lábánál egy *mozdulatlan* tömeg ül, aki áhítattal hallgatja és ismétli az Úr szavait s ugyanezt a kinyilatkoztatott igazságoktól elbűvölt áhitatot kelti fel a nézőben is. A Csoda jelenetében, a tengeri vihar festésében még a különösen mesteri színpadi rendezés sem tudta elnyomni a zene egetostromló áradását. A színpadi kép, a tenger hullámlzásának ritmusa itt teljesen összeolvad a zene és a kétségbeesésében vergődő lélek ritmusával. Előttünk a viharvert hajó: «Domine salve nos perimus» hangzik fel a tanítványok kórusa, hogy utána megrázó ellentétben hangozzék föl az isteni szózat fenséges nyugalma: «Mit féltek, kicsinyhitűek?» s egyszerre elsimul, megnyugszik minden tombolás lélekben, természetben egyaránt.

A III. részben, «Kínszenvedés és feltámadás», színpadi megjelenítés szempontjából az Olajfák kertjének jelenete a legjobb. «Tristis est anima mea», a fájdalmas szeretetnek még a halált is legyőző olyan ereje nyilvánul meg ebben a csodálatos szólóban, amely ezt a részt az oratórium egyik legkimagaslóbb zenei értékévé emeli. A színpadi kép festői és megkapó a maga rembrandti világításában, de a legfőbb értéke, hogy minél kevesebb mozgással simul a szomorúsággal, a zenével teljesen átítatott lélek hangulatához. — A «Stabat Mater» az ősi, egyszerű koráldallam mesteri feldolgozása — amely egyedül is halhatatlan értéket jelent — a keresztrefeszítés, a húsvéti himnusz hatalmas kórusa a feltámadás színpadi ábrázolásaival igyekszik összekapcsolni a hallani- és látnivalót. A «Resurrexit» mindent magával ragadó győzelmi mánora hatalmas színpadi kép megalkotására adott alkalmat, amely a kő-

sziklára épült megdönthetetlen Egyház diadalát, az egész világon való elterjedését minden rendű és rangú egyházi funkcionáriusok és tömegek felvonulásában igazi barok túlzúsúfoltsággal és káprázatos, grandiózus pompával emeli szenzációs látványossággá.

Annak ellenére, hogy ez a szenirozott, dramatizált előadás távol áll a zeneköltő eredeti intencióitól, mégis a legnagyobb elismeréssel kell szólnunk az Operaház mind zenei, mind diszletező és rendező teljesítményéről. Mert stílustalanság ide vagy oda, de felvetjük a kérdést: vajjon hány ember hallgatta volna meg ezt a magasztos művet saját jószántából egy hangversenyteremben azok közül, akik most az Operában mégis eljutottak a mű magasrendű szellemének és értékeinek legalább a színpad megjelenítő, közvetítő erején át való felfogásához. Ezért csak hő óhajunk lehet, hogy a «Krisztus» operai előadása minél nagyobb sikerrel egyengesse az utat a hangversenytermekben minden látnivaló nélkül előadott, tiszta zenei értékében felfogott és élvezett, tehát Liszt igazi «Krisztus»-a felé.

KIKÖTŐBEN.

*Most minden festék, látszat, porladó,
szívemre porzó csendes hó, halál,
csak egy való van, síró, görbe szám
és ködbe néző két ködös szemem.*

*Hajóra szálltál: voltál, nem leszel,
az ellenséges tengeren lebeg
ma már az arcod, most meleg
szavad merült a víz alá le épp.*

*Szemekkel eltűnt minden drága kék,
kecses fejeddel minden szép vonal,
s most nincs a test, mely felhőn túl loval
a napba szállni szédült szárnyakon.*

*Most minden festék, látszat, porladó,
szívemre porzó tiszta hó, halál,
csak egy való van, síró görbe szám
és ködbe néző két ködös szemem.*

Pilinszky János.

GÉRARD DE NERVAL.

Irta: Baróti Dezső.

À Geneviève Riberolles.

NEVÉT, melyet nálunk bizonyára csak kevesen ismernek, a francia romantikusok közt szokták emlegetni, de ha Gérard de Nerval ott is volt a *chevaliers hernaniens*-ek társaságában, alapjában véve mégis magányos lélek, azok közé a «függetlenek» közé tartozik, akiktől elég néhány sort olvasni, hogy mesterkéltnek érezzük a romantikáról szóló meghatározásokat. Írásai messze esnek Victor Hugo vagy Lamartine világától, nincs nála semmi élénk kiabáló szín, lobogó fáklya, jóslat, nem szereti a sziklákat, a vízeséseket, a ködös éjszakákat és amíg az egész francia irodalom egyrészt a *novel gothic*, másrészt a romantikus szocializmus kiméráit kergeti, ő mindkettőt barbárnak tartja és a megtagadott klasszikusokat olvassa. Menekülés ez is, mert a Lajos—Fülöp-kor polgáriasodó Franciaországból költőnek valóban csak menekülni lehet, — mit is keresett volna a mindig álmodozó Gérard de Nerval ebben a földrenéző, kicsinyes világban, mely az *ancien régime* játékos eleganciája és esztelen könnyelműsége helyett most a biztos jóvedelmet, a jó táplálkozást, a korlátolt gondolkozást, a letompított érzelmi életet teszi kötelezővé és akárcsak a magántulajdon elleni merényleteket, szigorúan elítéli a kalandot, a reménytelen szerelmet és az erős fantáziát.

A francia irodalom és a társadalom ekkor szakad el először egymástól, az író többé nem a körülötte levő világot akarja kifejezni, mint a maguk módján Corneille, Racine vagy akár Voltaire is tették, hanem fellázad ellene vagy megszökik belőle. A forradalmár Lamartine és a bohém Musset ugyanannak az elvágódásnak kétféle megjelenési formáját mutatják, mindkét magatartás lényegében egy és a meglévő állapotokkal való szembehelyezkedést jelenti.

Gérard de Nerval a hétköznapiak elleni lázadásnak a franciáknál igen ritka módját, a valóság teljes tagadását választotta. Még a nevét is igen gyakran változtatja, az a név, amin ma ismerjük, csak egy a sok álneve közül. De nemcsak családi nevével, hanem környezetével sem volt megelégedve, azt is gyakran cserélgeti, akárcsak nevét. Párizst, mely Európa nyugtalan fiataljainak messziről akkor is a fény városa volt, egyenesen rondának nevezi, ahol ostoba emberek és kövér asszonyok laknak. Párizs helyett Németországért rajong, ahol Madame de Staël könyve és nem tudni még milyen varázsszer segítségével sikerül mindazt megtalálnia, amit otthon hiába keresett. Németország a költészet, a szárnyaló fantázia, a «*kék virág*» hazája lesz számára, melyet Goethe Faustjának, Bürger Lenorájának, E. T. A. Hoffmann fantasztikus novelláinak hősei laknak és melynek Novalis valamelyik himnusza a hivatalos indulója. Alighanem ő az első jelentősebb francia író, aki jól beszél németül és alaposan ismeri a német irodalmat. Tízennyolc éves korában már a Faustot fordítja franciára, oly magyazerűen, hogy a fordítás Goethenek is tetszik. De fordít a nagy német romantikusoktól is, elsősorban azoktól, akik egy irracionális világba mutathattak néki utat. Legközelebb mégis talán a német *lied*-ek benső muzsikája áll hozzá, fordításában ezeknek zeneiségét is visszaadja, egyébként egyike azoknak, akik a német zenét a franciákkal megismertetik. Írásait olvasva néha az az érzésünk, hogy az

egész német világ mintha csak egy *lied* elomló, álmatag dallama lenne néki. Ezt a hangulatot legszebben talán a *De Paris à Cythère* című kis útleírásában fejezi ki. *Cythère*-nek, a boldog tündérszigetnek Bécsnek nevezi és már a cím megmutatja, hogy Metternich Bécsének életéből csak idillt lát. Úgy beszél Bécsről, ahogy ma a középeurópai fiatalok egyrésze Párizst idézi, itt találja meg a szabad, természetes életet, nem otthon. A harmóniát, amire annyira vágyott, Bécsre vetíti ki. A Schubert-féle dallamok hangulatából, az osztrák népviselethől és a bécsi nők kedélyes mosolyából komponált városportré így inkább vers lesz, mint objektív leírás. A Monarchia belső zavaiból semmit sem vesz észre, sőt boldognak tartja a bécsieket, mert körülöttük még ott él a francia forradalom előtti kor színes, könnyelmű világa, sőt annak is örül, hogy a város kedves lakóinak lelkét nem kavarhatja fel Voltaire olvasása, hiszen a rendőrség — ezt is rokonszenvesnek, kedélyesnek találja — gondosan őrködik felettük. Az egész útleírásból azt érezzük, mintha Gérard de Nerval talán nem is Bécsnek magát, hanem csak egy Altwien-porcellán kecses vonalait, vagy a valcer bájos ritmusát akarná kifejezni, esetleg egy nagyon szép zongoraművésznő, Marie Pleyel mosolyát, akivel itt ismerkedett meg s maga Bécs csak arra lenne jó, hogy díszlet legyen egy ábrándos szerelemhez. A valóság tudomásulvétele csak zavarhatná a díszlet szépségét, Nerval nem is törődik vele, ami nem szép Bécsből, azt átfesti szépre, vagy meg se látja. Egy idegen város, idegen nyelvvel és szokásaival, ismeretlen embereivel valóban sokkal jobban tűri az ilyen átalakítást, mert legtöbbször csak tőlünk függ, hogy mit akarunk észrevenni és rendszerint továbbutazunk, mielőtt kiábrándulhatnánk. A romantikus utazó — Gérard de Nerval ezek közt is talán a legromantikusabb — nem is fedez fel sok újat a geográfusok számára: önmagához keres dekorációt, valahogy úgy, mint egy muzsikus kereshet a már kész dallamhoz megfelelő szöveget. Nerval is egy dallamhoz, egy álmokképhez keres szöveget, háttérrel gyakori németországi utazásaiban, épúgy, mint később Egyiptomban, kairói asszonyok, okkult szertartások között. Útleírásaiban épp ezért nem is fontos, hogy melyik országról szólnak, tulajdonképpen csak egy országról beszél mindig és ennek az országnak sokkal több köze van egy Gérard de Nerval nevű francia íróhoz, mint a Rajnához, porosz katonatisztekhez, vagy az alexandriai kikötőhöz.

De minden idegen kaland mellett is lényegében nagyon is francia író. Ha szidta is Párizst, akkor csak Lajos-Fülöp Párizsát szidta, hiszen rajongott mindazért, ami régiség a városban megmaradt. Párizs antik köveit senkisémm ismerte jobban nála. Úgy tudott járni az utcán, hogy kikerült mindent, ami nem a *vielle France* varázsát idézte neki, lerombolt minden új épületet, levegőnek tekintette a biedermeier ruhába bújt embereket, csak a Louis XIV.-stílusú paloták elegáns harmóniáját, a mértéktartással szerkesztett régi parkok egyenes főfasorait látta meg és egy-két fiatal színésznőt, akiknek arca Venus vagy Diana szobrokra emlékeztette. A régi, klasszikus Franciaországot kereste az irodalomban is. Azok közül a kevesek közül való, akikhez a francia renaissance, a Pléiade kora, a klasszicizmusnak ez a frissebb, líraibb, de mégis iskolázott előideje már ekkor közeláll, sőt Sainte-Beuve mellett ő az, aki igazán felfedezi ezt a világot, nemcsak tanulmányaival, hanem verseivel is, melyekben Ronsard-t akarja utánozni. De közeláll hozzá az egész anciene regime is, melyet bizonyára megszépítve lát, de vajjon nem volt-e igaza, ha a franciaság báját Versaillesban kereste az akkor elinduló boulevard-sajtó olvasó izlése helyett? Irtózik a hétköznaptól és a valóság ábrázolásától, — a kez-

dődő realizmus korában elkésett hagyományvédő, tizennyolcadikszázadi arisztokrata, Vatteau képeinek előkelő hőse, aki már olvasta Rousseaut, de tőle nem a *Contrat Social* erős szavait, hanem az idill szeretetét, a természetes ember magatartását tanulta meg. *Rousseauisme*-jét azonban még a *goût* szabályozza, ha szereti is az erdei fákat, a réti virágokat, nem fut kitarult kebelrel szembe a szélnek, hanem előkelő mozdulatokkal táncot lejt a tisztáson, egyik karján kis parasztleánnyal, a másikon grófkisasszonnyal.

A francia hagyományok, a régi francia élet szeretete viszi el a néphez is. A francia romantikában a népi érdeklődésnek távolról sincs olyan nagy szerepe, mint a német nyelvterületen, vagy épp a kis középeurópai népeknél. Néhány poéta minort nem számítva, tulajdonképpen csak George Sand és Gérard de Nerval azok, akik komolyabban érdeklődnek a néphagyományok, a népművészet, különösen a népi zene iránt. Nerval kétségtelenül Rousseau eszméinek hatására indul el a francia vidék felé, de siessünk megjegyezni, hogy ő távolról sem exotikus vagy primitív világot keres a francia parasztlakók között, nem romlatlan, őserős vadembereket, hanem a régi francia műveltség megőrzőit. A francia paraszzenében a régi királyi udvarok zenéjének folytatását ismeri fel és a valois-beli nyelvjárást is azért szereti, mert ennek szavai Ronsard verseinek stílusára emlékeztetik. Gyűjti gyermekkorá vidékének népdalait, hagyományait és örül, hogy ezeknek tisztaságát még nem rontotta el Párizs közelsége. Gyűjtésével a francia folklore megalapítói közé tartozik, anélkül, hogy ilyesmi alapítás különösebb szándéka lett volna: nem néprajzi anyagot, hanem gyermekkori emlékeket keres a parasztházak között, az első szerelem eltűnt varázsát, a *Sylvie* c. kisregényének két hősnőjét, Adriennet, a királyi vérből származó előkelő kisasszonyt, aki parasztdalt énekel és Sylviet, a kis parasztleányt, aki olyan kedves és törekeny, mintha előkelő kisasszony lenne. Ez a két szerelem tulajdonképpen egy, Adrienneben Sylvie naivságát is szereti és amikor Adriennet már nem láthatja többé, Sylvieben keresi őt tovább, épúgy, mint ahogy egy stílust érez ki a renaissance kastélyok vonalaiból és a parasztmelódiákból is. Ugyanakkor, amikor az irodalom kezdi felfedezni a racionalis időt, ő kívül él az időn, soraiban néha egy mondaton belül is összeolvad a régmúlt, a Valois-k kora, saját gyermekévei és az a pillanat, amelyről éppen beszél. Úgy bolyong karján egy fiatal leánnyal az esti parkban, hogy az út egyik oldalán jelene, az 1840-es évek francia tája terül el, de a másik oldalon kétszáz évvel régiebb a vidék s ő mindkettőben ott van, mindkettőről egyszerre beszél, sőt jogosnak érzi meglepetését, hogy csak a párizsi postakocsival találkozik, vadászatról jövő renaissance dámákkal, Ronsard unokahugaival, nem.

Szerelmeit is emlékeinek, sőt könyvinspirációinak világába komponálja bele, a szerelem így műalkotássá lesz és ugyanazok az irodalmi törvények irányítják sorsát, mint egy regény hőseiét. S a regény, amit így megél, egyszerre naiv idill, Daphnis és Chloe ártatlan világa, de rokokó társasjáték is, az *Embarquement pour Cythère* szerelmeseinek útjához hasonló gáláns kirándulás a mezeli tündérsziget fantasztikus messzeségébe. Finomműtemű táncá és halk muzsikává légiesített szerelem ez, ahol nem is túlságosan fontos, hogy vizsontszeretik-e az embert. «Milyen ostobaság így szeretni egy asszonyt, aki már engem nem szeret» — írja egyik levelében —, «olvasmányaim bűne ez, komolyan vettem azt, amit a költők csak kitaláltak s egy közönséges mai nőből Laurát vagy Beatricet teremtettem magamnak.» Mindegyik szerelmét mintha így, azoknak való lénye ellenére teremtené, épp ezért nem is

érdemes keresni, hogy Marie Pleyelnek vagy Jenny Colon-nak hívták-e őket, ezek a különben nem is mindennapi hölgyek csak a próbababa szerepét töltötték be, mikor több-kevesebb nyugalommal túrték, hogy Nerval reájuk adja azt a ruhát, amiben már előzőleg rég elképzelte őket. A szerelemnek ez a formája épp a romantika korában nem volt ritkaság. A romantikus szerelmesnek a szerelem önmagában sohasem elég, mást is akar közben szeretni, emlékeit, asszociációit vagy akár a tájat, mely a szerelem színhelye. Ezen esetleg csodálkozni is lehet, de aki még sohasem szeretett bele egy leányba, mert szép muzsikájú neve volt, vagy aki nem kívánta ábrándos kedvesét egy angol stílusú park fehér hídjain, esetleg épp à la Marie Antoinette szalaggal a hajában látni, az nem sokat ért majd Gérard de Nerval írásaiból. Ezeknek az írásoknak minden sora álmképet kerget, az ideális nőt, aki talán nem is él, de élhetett valaha, a nő, akit Nerval szeret, «une dame d'autrefois» — hogy egy pillanatra az ő nyelvére fordítsuk a szót :

«Que dans une autre existence peut-être
J'ai déjà vue et dont je me souviens».

Hisz a lélekvándorlásban, hiszi, mintha más testben már ő is élt volna valaha rég és abban, hogy akit e más létezésben szeretett, újabb életében is megtalálhatja, ha több inkarnációban is. De ehhez a hithez is könyvek szolgálnak hátterül. Már gyerekkorában kedves olvasmányai a különböző okkult könyvek, a rózsakeresztesek, teozófusok írásai. A kezdődő pozitivizmussal szemben a tudattalan fontosságát emlegeti, az álm és valóság akkor annyiszor szembehelyezett kérdésében természetesen az álomra adja le szavazatát. Az álm számára is út a transcendens dolgok, a végtelen megismerése felé, mint a német romantikusoknál. Gyakran vannak látomásai, de látomásai közben megírja *Aurelie* c. munkáját is, mely álmképeinek franciásan tiszta, világos analizise. Vizióin azonban csak ideig-óráig tudott uralkodni, végül is ezek győztek . . .

Rejtélyes halála (ma sem tudjuk, hogy öngyilkos lett vagy meggyilkolták volna?) bizonyára megváltás volt neki: a valóság gyötrő világától szabadította meg. Tulajdonképpen halála után fedezték fel. Verseinek finom, elhalkított muzsikája, melyekben a német lied-ek gyermeki egyszerűsége s a francia népi dalok tisztasága is ott cseng, már Paul Verlaine közeli érzését sejtetik. Ha Théophile Gautier-t az *École Parnassienne* előfutárának emlegetjük, akkor Gérard de Nerval a tudattalan zenei kifejezésével a szimbolizmus őse. A racionális időszemlélet elleni harca, mely *Sylvie*ben, a francia szép prózának ebben a kis remekművében helyenkint már Proust-ot és Giraudoux-t juttatja eszünkbe, ismét előremutat. Nem is véletlen, hogy a mai francia fiatalok Gérard de Nerval-ban szinte mai írók ünnepeinek. Mi is hisszük, hogy a Louis-Philippe-kor kisigényű, anyagiás világából a francia renaissance harmóniájához, a rokokó eleganciájához és a népi hagyományok frissítő forrásához menekülő Gérard de Nerval sokat fejez ki mai vágyainkból.

GÉRARD DE NERVAL: KÉT VERS.

FANTÁZIA.

*Van egy dallam, mely édesebb nekem,
mint az egész Mozart, Rossini, Weber,
ősregi dallam, bú és gyöttelelem
nekem szóló titkos bűvöletével.*

*S valahányszor zsongását hallgatom,
két századot fiatalul a lelkem:
Louis-Treize kora . . . lankás domboldalon
vonul az alkonyat sárga lepelben.*

*S egy téglakastélyt látok park ölén,
az ablaküvegek sora piroslik,
repkény, folyondár pillérek kövén,
melyeknek lába sánc vizébe mosdik;*

*s egy hölgyet látok ablak magasán,
régi-ruhájú, szöke . . . mintha nemrég,
más lét mélyén láttam volna, s talán
ismerős volna, mint valami emlék . . .!*

NAGYANYÁM.

*Most három éve halt meg nagyanyám
— a jó asszony! — és amikor temették,
rokon, barát mind megsiratta vesztél,
megsiratták őt szívből, igazán.*

*Csak én jártam a házban fel s alá,
könnytelenül, inkább csak meglepődve,
és álldogáltam pár lépésre tőle.
Sok ezt lelkellenségnek gondolná.*

*De gyorsan múlt az égő fájdalom:
három év és más lelki bonyodalmak,
jók, vagy rosszak, — no meg a forradalmak, —
elmosták az ő emlékét nagyon.*

*Csak én gondolok rá, én siratom;
az időben emléke egyre mélyebb,
mint — melyet egyszer a kéregbe véstek —
egy név betűi a fadereken!*

Fordította: Jékely Zoltán.

SZENT ISTVÁN NEMZETE.

Irta: *Jóó Tibor.*

SZENT ISTVÁN Intelmei között van egy, amely csakis ámulattal töltheti el a mai kor gyermekét: «az egynyelvű és egyszokású ország gyenge és törékeny». Hiszen a mai felfogás éppen az ellenkezőjét hirdeti és a jelen története ezt az ellenkező felfogást igazolja ezer és ezer jelével. Az országok minden hatalmukban álló, törvényes és erőszakos, nem egyszer embertelen eszközzel azon vannak, hogy lakosságukat egynyelvűvé és egyszokásúvá tegyék, egyetlen, teljesen homogén néppé és nemzetté, a közöttük élő más nemzetiségű lakosok idegen népi jellegének megsemmisítésével és az uralkodó nemzetbe való beolvastásuk útján. Napjaink története éppen azt tanítja, hogy a soknyelvű és sokszokású ország a gyenge és törékeny, hogy a nemzeti-ségi, kisebbségekkel terhelt országok küzdenek örökös válságokkal, sőt a szétszakadás, föloszlás rémével. A nemzetiségek elégedetlenek alárendelt helyzetükkel; önállóságra, autonómiára, főhatalomra törnek, vagy pedig azon munkálkodnak, hogy az országból kiválhassanak és a rokon, a velük egynyelvű és egyszokású nemzet országához csatlakozhassanak. Az országok különböző nyelvű és szokású lakosai féltékenységgel, gyűlölettel, titkos vagy nyílt ellenségeskedéssel állanak szemben egymással, s az országot ama gyengeség és törékenység állapotában tartják, melytől szent királyunk éppen az egynyelvű és egyszokású országot féltette. Méltán csodálkozik hát a mai Európa gyermeke annak a férfiúnak a tanításán, ki pedig kétségtelenül a történelem legnagyobb államalapító bölcsei sorába tartozik; ha tehát ő a nemzeti-ségi államot részesítette előnybe, bizonynyal alapos oka volt rá.

Aannyit változtak volna kilencszáz év óta a viszonyok?

A viszonyok is változtak, kétségtelenül. De ebben a tanításban egy sajátos nemzetfogalom fejeződik ki, mely minden más európai nemzetétől különbözőve ösödök óta jellemzi a magyart és végzetes volna, ha ma elhomályosulna. Ha már nem tudta ez az ősi eszme, a nemzetünket sok százada sújtó annyi csapás miatt, világtörténeti szerepét kifejtteni, legalább maradék-hazánkat tartsa fent. Bár az is lehet — talán szabad egy kis optimizmusra bátorodnunk —, hogy a most következő időkben nem lesz haszontalan ennek az eszmének a multját és a jelenben is eleven erejét a «nagy világ» elé tárnai, mikor e «népek hazáját» újra rendezik talán.

Az európai közvélemény a nemzet fogalmát másfél évszázada — mikor a nacionalizmus öntudatra kelt és a történet döntő tényezőjévé vált — általában a közös származáshoz, hazához és nyelvhez köti, sőt van egy álláspont, amely a fajjal és állammal azonosítja. Eszerint tehát a nemzet, ez a történeti és szellemi egység, a biológiai egységből, a fajból nőtt ki, annak magasabb kulturális formája, fejlődési foka. Az állam pedig ennek az egységes fajjal nemzetnek az intézményes és hatalmi kerete. De azok a népek is, melyeknek körében a vérközösség tana nem játszik ily döntő szerepet, abban a meggyőződésben vannak, hogy a nemzet az egynyelvű és egyszokású népek közössége, s legfeljebb azt engedik meg, hogy idegen nép gyermeke is beolvadhat nemzetükbe, ha nyelvét, szokásait átveszi és szívvel-lélekkel átalakul. Az államnak pedig természetesen nemzeti államnak kell lennie, azaz benne egy ilyen egynyelvű és egyszokású nemzet legyen az uralkodó. Ha vannak

még be nem olvadt nemzeti kisebbségek, azokat csak kisebbségi jogok illetik meg — mint egykor a protestánsokat például a türelmi rendeletek folytán —, de él a titkos meggyőződés, hogy mindenki számára a legjobb volna, ha megszűnnének és beolvadnának az államalkotó nemzetbe. Könnyű itt ráismerni a német és francia felfogásra.

Hogy a tiszta elméleti kritikának mi a véleménye erre, e pillanatban közömbös. A gyakorlati és tapasztalati nemzetfogalom általában ez. Az elmélet mindig előtte jár az életnek, de az élet nem követi mindig az elméletet, hanem külön elméleteket állít fel a saját gyakorlatából és tapasztalatából leszűrve, s azok igazolására. Márpedig ennek a nemzetfogalomnak megvoltak a történeti alapjai. Az illető nemzetek körében szükségszerűen ennek kellett kialakulni.

A tudományos közvélemény előtt sohasem volt kétséges, hogy tisztafajú népek biológiai értelemben sehol a világon nincsenek, legkevésbé azok között, melyek a nagy népvándorlás gigászi kalandját átélték, mely viharba került nyájakként verte őket össze. De a megtelepedés után, a történet folyamán, a hosszú és állandó együttélés, összeházasodás alatt, s ha még hozzá rokonfajok együttéléséről van szó, kialakulhat egy olyan szoros egység és közösség, mely némi szabadsággal és pongyolással — voltaképpen felesleges módon —, legalább történeti értelemben, *fajnak is* hívható. A nagy nyugati nemzetek esetében ezzel a jelenséggel állunk szemben. A népvándorlás nagy kohója nagyjából rokonanyagokat olvasztott itt össze, s mire a középkor elején a nemzetek körvonalai kialakulnak és az államok többé-kevésbé marandó keretet vesznek föl, egynyelvű és egyszokású népek szolgáltatják az anyagot és alapot. Vagy legalább oly nagy volt a rokonság és hasonlóság az elemek közt, hogy nem sok kellett teljes összeolvadásukhoz. Bár ehhez az összeolvadáshoz is szó fér. A mai repedések mindenesetre erre vallanak. Az egynyelvű és egyszokású nemzet fogalma azonban bizvást kialakulhatott a nemzeti öntudat és nacionalizmus lassú kibontakozása folyamán. Mikor aztán teljes virágjába bomlott, megszületett az a gondolat is, hogy «nyelvben él a nemzet». E gondolat megszületésénél ugyan fontos szerep jutott a bábáknak is. A nacionalizmus első elméleteit irodalmi férfiak teremtették meg, olyanok, kik azt a népköltészet és a nemzeti nyelv irodalmi hagyományaikban vélték felismerni.

A magyarság sorsa egészen más volt.

Egészen más tájak és más népfajok szülték, mint Európa többi nemzeteit. Teljesen rokontalanul, teljesen idegen nyelvvel és idegen szokásokkal tört Európa földjére, s oly időpontban, mikor itt már nagyjából kialakultak az egynyelvű és egyszokású nemzetek. A földön, ahol megtelepszik, már idegen népek töredékei élnek, s ez a vegyes eredetű lakosság később csak szaporodik. De maga a honfoglaló magyarság sem volt egyfajú, tudjuk, hanem már őskorában két népelem egyesüléséből származott és vándorlásai folyamán új meg új elemeket sodort magával. Az új kutatások kiderítették, hogy még csak egynyelvű sem volt, hanem mind beszélték a finn-ugor magyart és egy török nyelvet. S mikor új hazájába indul, már egy idegen törzs, a kabar tart vele. Ennek a különös népnek államalapító első királya adta tovább fiának politikai bölcsességét: «gyenge és törékeny az egynyelvű és egyszokású ország.»

Az intelem világosan megmondja azt is, hogy miért. «A különböző tartományokból jövő vendégek különböző nyelveket és szokásokat, különböző

ismereteket és fegyvereket hoznak magukkal, s ezzel mind a királyi udvart díszítik és magasztalják fel.» Mindenekelőtt a praktikus politikai cél tűnik itt elő. Már Géza belátta, hogy Európában európaivá kell válni, s fia e belátást megvalósította. Már Géza szívesen látta a külföldieket, kik az európai szokásokat hozták és terjesztették népe között, fia pedig tervszerű civilizatorikus munkásságot fejtett ki idegenek betelepítésével is. Természetesen az volt e munka érdeke, hogy minél többfajta európai jöjjön ide, minél nagyobb bőségben és változatosságban áradjon az európai hatás. Mert István nem ehhez vagy ahhoz a nemzethez akarta népét idomítani, sem olaszvá, sem németté, sem franciává, sem szlávúvá nem akarta tenni. Hanem európai magyarrá. Keresztyénné. S intelmeinek szellemi hátterében ott van a keresztyén király univerzalizmusa is, mely a nemzeteket mind egyformán Isten gyermekeinek tekinti, különbséget nem tesz közöttük és azon van, hogy országában mintegy az egész emberiség együtt legyen kicsinyben mindazokkal a sokféle nyelvekkel, szokásokkal, tudományokkal, melyek mind az Úr hatalmát dicsérik. A középkori király még nem nemzeti király, legalább is elméletben, hanem a nemzetek fölött trónol Isten küldöttjeként, közöttük nem tesz különbséget, s valamennyien — mint az Intelem mondja — «a királyi udvart díszítik.» Ez a birodalmi gondolat, az egyetemes uralom eszméje, a szentistváni birodalomé, mely szelvében hangoztatott, kevesek által értett üres frázissá vált manapság.

Nyugati eszme, az egész középkori Európában uralkodó és Szent István gondolatvilágát is áthatotta. Az Árpádok királyságát is ez a keresztyén európai univerzalizmus jellemezte, ez a nemzetfelettség. De ez a nyugati gondolat mélyen gyökerező ősi ázsiai hagyománnyal találkozott a magyarság szellemében, s ezért történhetett az, hogy a szent király Intelmeiben kifejezett politikai gondolat a soknyelvű és sokszokású országról a sajátos magyar nemzetfogalom előképévé válhatott.

A magyar lovas nomád nép volt, egy azok közül, melyek ősidők óta uralkodtak Ázsia határtalan tájain, sokféle népei fölött. A viszonyok itt egészen sajátosak voltak és az uralmat csak megfelelő politikai módszerek kialakításával lehetett biztosítani. S e lovas nomádokat többek közt éppen e politikai módszerek kialakítása tüntette ki, mely uralomra termett voltukról tanuskodik. E tájakon, a népek szülőhelyén, mely rajait egyre bocsátotta ki nyugat felé, rengeteg különböző fajú, nyelvű, szokású néptöredék élt összekeveredve és összefolyva, e térségeken, melyeket természetes határok alig tagoltak és osztottak zárt vidékekre. A népek örökös hullámozásban voltak itt, mint a tenger s a viharok is jöttek egyre, rájuk zúduló lovas törzsek képében. E lovasok egymás közt is össze-összecaptak, s hol egyik nép vagy inkább csak törzsszövetség, hol másik uralkodott a többi fölött s terjesztette birodalmát határtalanul, míg belső viszály vagy külső erő szét nem pattantotta. E birodalmak rövid életének megvannak a maga okai, de e pillanatban nem fejtegethetjük őket. Ránk most az tartozik, hogy ilyen viszonyok között az uralkodó nép nem törődhetett azzal, milyen nyelvűek és szokásúak hódoltjai, nem törekedhetett beolvasztásukra, arra, hogy az alattvalók mind egy nyelvűekké és egyszokásúakká váljanak, mert e törekvés meddő vergődésben örölte volna fel idejét és erőit. Az uralom egyetlen módja itt az volt, ha a hatalom a különböző népek fölött helyezkedik el és meghagyja őket népiességük szabad élésében. Így éltek a népek Attila birodalmában, és Dzsingisz kán büszke volt arra, hogy fővárosában a világ minden vallásának papjai vannak.

Igy engedte be Géza fejedelmünk is Nyugatot és Bizáncot és a kétféle kereszténységet.

Ez a nomád uralom tehát türelmes volt és könnyű, — szinte kívánkozik nyelvünkre a szó: *felvilágosodott*. Távolról sem az a vad zsarnokság volt, mint aminőnek a tájékozatlan közvélemény ismeri. Az uralkodás valódi művésze tette. Ha egyszer a hódítás — amelyet csakugyan kemény fegyverekkel hajtottak végre a népek is, mint a történelem összes hódítói — és hódolás lezajlott, a hatalom nem kívánt egyebet, mint annak a szolgáltatásnak a teljesítését, amit a birodalom céljai kívántak, s csak hűséget a birodalom iránt. A hűtlenséget, a közösségből, az uralom alól való megszökést a legnagyobb bűnnek tartotta e nomád morál és akár a világ végéig üldözte a hűtlen szökevényt. Kultúráját azonban senkinek sem érintette a nomád, sőt szívesen tanult táglátkörű, eleven, fogékony és vállalkozókedvű szellemével. Kína mongol urai kinaivá váltak; a magyarság pedig úgy született meg, hogy a hódító törökség átvette a finn-ugorok nyelvét és szokásait, s ez a fogékonyosság magyarzza azt is, hogy őseink oly könnyen és gyorsan váltak európaivá. Csak a politika és hadviselés volt az, ahol híven őrizte minden nomád nép ősi hagyományait, tehát maga a lovas nomád életforma volt az, amit nem cserélt fel semmi mással. Ez volt szellemének lényege, legegységibb sajátága, s egyben létének biztosítéka. Ezt őrizte hűségesen, ezen kívül minden mást kissé lenézett és könnyen kezelte. A természetes úr és született harcos életformája ez, melyben a hatalom érzete és az uralkodás művészetének gyakorlása foglalja el a középponti érték helyét, s hozzá képest minden más emberi cél másodrendű, melyet elnéző fölényvel lehet kezelni.

Ez az életforma természetesen hallatlanul vonzó volt az uralomba vett népekre. Mi sem volt kívánatosabb előttük, mint hogy ők is olyanokká váljanak, mint hódítóik, s ezzel az uralkodó réteg tagjaivá. S e felemelkedés nem is volt olyan nehéz. A nomád lovas nem ismert faji kizárólagosságot vagy kasztelzárkózást. Könnyen házasodott az idegen népekkel és szívesen fogadott soraiba férfiakat, kik arravalóságukról, életformájának felvételével, tanúságot tettek. Ennek a felvétele sem volt körülményes, mert inkább jellembeli és gyakorlati követelményeket támasztott, nem pedig a szellem, a benső kultúra nehezebben változó dolgaiban. E tekintetben, mint említettük, maga a nomád tanul szívesen. Az átalakulás legünnepélyesebb szellemi pecsétje annak a büszkeségnek a felébredése volt, mely lelkük mélyéig áthatotta e lovasokat, s mely a természetes fölény érzetéből és nagy uralmi hagyományokból fakadt. Gyakran hivatkoznak rá, hogy sehol annyi nemesítés nem történt, mint Magyarországon, sehol az országlakosságnak oly nagy százaléka nem tartozott az uralkodó osztályhoz, a politikai nemzethez, mint nálunk. A magyarázat íme itt van. Ősi hagyomány ez. A magyarság születésekor az uralomba vett finn-ugor halász-vadász földművelő nép pár nemzedék alatt teljesen átalakult nomád lovassá és az uralkodó népet szaporította. Mikor őseink megjelennek hazánkban, keresztyén szláv földművesek, amint püspökök Rómában panaszoja, közéjük állanak és az ő pogány módjukra élnek. A nyugati lovagok, kik első királyaink udvarába jönnek, csodálatos gyorsasággal válnak magyar urakká. Zrínyi azzal buzdítja vitézeit, hogy jó magyarok s horvátok legyenek. A kettő nem zárta ki egymást. S beszéljünk-e azokról a felsőmagyarországi tót nemesekről, kik alig törték a magyar nyelvet, de büszkén hivatkoztak magyar voltukra? Mert ez a magyar-volt tisztán életformát jelentett. S az életforma varázsának talán legjellemzőbb példáját

Herodotos említi. A Fekete-tenger melléki lovas nomád szkythák közé görögök telepednek. S e görögök rövid idő alatt teljesen felveszik a szkytha életformát, «úgy hogy görög szkytháknak mondhatjuk őket», írja Herodotos. S így lehetett magyar is bárki, bármily nyelvvél, bármily szokásokkal. Amint a szkythaság nem valamely fajiságot vagy népiséget jelentett, úgy nem jelentett a magyarság sem egyebet, mint egy tisztára történeti közösséghez tartozást, mely a közös hivatástudatban élt.

Ezt a nomád közösséget, a birodalmat, az uralkodó, a fejedelem, a király, a kán személye tartja össze, melyet misztikus vallásos tisztelet övez. Istentől küldött vezér ő, egy kiválasztott, égi eredetű család sarja, természetes ura népének. S csak ezt tudva értjük meg azt is, mit jelentett az Árpád-család nemzetünk történetében. Ősidők óta természetes urai voltak. Őket követte Európába és a keresztyén kultúrába is, de uralmuk változatlanul az ősi hagyományos nomád jogon alapult, s ez a hagyomány, összefonódva a nomád lovas életforma egyéb vonásaival, alakította ki a sajátos magyar nemzetet és fogalmát.

Most már egész mélyéig átérthetjük Szent István Intelmét. Ősi nomád módra alakult itt a magyar birodalom és nemzet. Magyar az, aki az ősi fejedelmek leszármazottjainak, Árpád unokáinak jogára alatt él, őket szolgálja, az ő királyi udvarukat díszíti sokféle nyelvvel, szokásaival, ismereteivel, fegyvereivel. Magyar tehát az, aki ennek az Árpádok körött és fősége alatt egyesült közösségnek a tagja, az akar lenni, annak érzi magát szívvel-lélekkel, ezt gazdagítja egyéni sajátosságaival s erre büszke. Nem kell ezért elhagynia ősei nyelvét és szokásait. Sőt éppen azt kívánja tőle a király, hogy megőrizze, és az ország szellemi gazdagságát és erejét gazdagítsa vele, mert «gyenge és törekeny az egynyelvű és egyszokású ország». Soknyelvű maradt tehát a magyarság, mint ahogy kétnyelvű volt a honfoglaláskor is. Az állam nyelve, a hivatalos nyelv az egyetememes európai műveltség nyelve, a latin lett. A magyar egyike a többi népnyelveknek. S a nyelvek és szokások közti rang kérdése csak akkor merült föl, mikor a modern nyugati nacionalizmus eszméi, melyek a mienktől eltérően egynyelvű és egyszokású országokban fejlődtek ki, átsaptak hazánk területére is.

A magyar nemzetfogalomnak pedig eredetileg más útja volt. A magyarság nem volt népnemzet, még kevésbé volt faji egységhez kötve. Nemzetiségi nemzet volt, mondhatnánk, népek feletti nemzet. Tagja az, aki csatlakozott hozzá, aki az Árpádok népévé vált, aki arra büszke, hogy az ő vezérségük alatt él, s aki e nép sorshagyományait és életformáját magáévá tette. Bárki lehet magyar, bármilyen származású, nyelvű és szokású, aki annak a birodalomnak az alattvalója, melyet a fejedelmek szereztek és első szent királya alapított meg, kijelölve boldogulásának egyetlen útját politikai végrendeletében, Intelmeiben. A földnek ezen a részén, ahol a népek annyiféle törmeléke verődött össze, nem maradhatott fönt a nemzet másként, csak ezzel a sajátos nemzetfogalommal, mely példa nélkül áll, de amely éppen úgy nemzetfogalom, mint a másik, a népnemzet fogalma. Ennek a létesítő lényege is az, amit minden nemzetfogalom létesítő lényegének ismerünk, a közös hagyomány, a közös sors, a közös életforma. És mindenkifölött a közösség fenntartásának, életbenmaradásának, létének az akarata.

Ezért olyan nehéz meghatározni, szavakba foglalni a magyar-mivolt lényegét, ezt a csodálatosan finom és érzékeny lényegét, mely ma már természetesen nem oly egyszerű, mint a honfoglalás korában. S ezért nem oly

könnyű e nemzet *igazi tagjának* lenni. Még annak is, kinek ősei sok századon át valóban e nemzet gyermekei voltak. Hát még azoknak, kik abban a balhitben élnek, hogy elég nyelvét és külső vonásait magukra ölteni. Titokzatos, alig megfogható valami a magyarság : az, ami Széchenyiben, az idegen szokásoknak hódoló, idegen nyelven gondolkodó, beszélő és író, idegen földön élő Széchenyi grófban támadt fel, hogy könnyekben tört ki erejétől, debreceni huszárjai között, rozoga cimbalmuk hangjaira ; — az, ami aztán képessé tette annak a profétikus politikai koncepciónak a megalkotására, mely késői korszerű megújítása volt az első király Intelmeinek, az ősi magyar bölcsesség éltette, s szerencsésebb körülmények között hivatva lett volna e nemzet életét és jövődjét is megújítani. Ezért, mert ily szellemi ez a magyar-mivolt, mert ily kevéssé van biológiai, materiális, tárgyi alapokhoz kötve, — mert ő nem a vérből és a talajból nőtt ki, hanem a szellem formálta ki, — ezért oly mélyen létébe vágó, hogy kik kormányozzák a nemzetet, kik tartják kezükben életét, jövőjét, sorsát. Ezért fontosabb rá, mint bármely más nemzetre nézve, hogy erőinek birtokosai csakugyan *igazi* magyarok legyenek. Olyanok, kik nemcsak nyelvét és színeit öltötték magukra.

Könnyű belátni, milyen rendkívüli történeti rendeltetése lett volna e nemzetnek, ha természetes uralkodócsaládja oly korán ki nem hal, s aztán belviszályok és külső csapások létének legfontosabb gyökérszálaiban halálra nem sebzik. Más viszonyok között ez a nemzeteszme és a belőle kisarjadt államforma alkalmas lett volna arra, hogy Európa e keleti szélén összeverődött törmeléknépeknek szilárd, békés és hatalmas egységet adjon, erőset befelé és kifelé egyaránt, s így egész földrészünk sorsát kedvezően befolyásolja. Ez a kedvező befolyás még hatalmasabbnak látszik, ha arra gondolunk, hogy bizonyára a modern nacionalizmus sem úgy fejlődött volna, amint fejlődött, veszedelmes túlzásokká, ha él Magyarországon egy nagy, erős, belső békével és nyugalommal eltelt soknyelvű nemzet. A végzet megakadályozta, hogy e gondolat megvalósítása tartósan véghezvitessék. Tulajdon királyai, valamint az érdekelt népek és Európa sorsának intézői nem ismerték föl, micsoda varázseszközt tartanak kezükben, és megsemmisítették a népek békéjének és boldogulásának páratlan eszközét. De az eszme, a magyar nemzetfogalom fentmaradt és a mai viszonyok között egyenesen egzisztenciális nemzeti érdek, talán jövőnk biztosítéka az ősök és a szent király intelmeihez való hűség.

Nincs nemzet, mely ennyire szellemi és erkölcsi közösség lenne. Ez a nemzet nem él másban, csak a hűségben. A *natio Hungarica* jóságos tápláló édesanyja volt minden népnek, amint egy XVIII. századi idegen eredetű gyermeke hirdette. Van-e valóban nagyobb bűn, mint amit őseink is annak tartottak : a hűtlenség?

SZEPTEMBERI ÉJSZAKA.

Irta: Majthényi György.

BORÚS este volt. A szélhajtotta felhőkből időnkint könnyű, aprószemű eső permetezett, de nem enyhítette a légkör feszültségét és ember, állat egyaránt nyugtalan volt. A folyó felől tompa robbanások hangját görgette a szellő, s a városszéli parancsnoki házban úgy érezték, hogy ez a szakadatlan duhogás hozzátartozik a légkörhöz. Ha kihagyott egy-egy kis időre, mindenki felkapta a fejét: mi az?

A ház tornácán küldöncök, telefonisták futkostak, az udvaron nyergelt lovak nyugtalanokdakt, az utcákon nyomasztó csend, s a házak — meglapuló komondorok — ijedten hűnyták le szemeiket. Olykor-olykor sebesültvivő szekerek jöttek, vagy mentek és egy utcai lámpa alatt izgatott tisztek vitatkoztak suttogva.

Ezerkilencszáztizennégyben volt.

Fiatal asszony jött előre a parancsnoki ház udvarán. Tiszta arcán aggodalom ült, a lépése is bizonytalannak látszott. A tornácon álldogáló küldöncök felé tartott s az ezredorvos után érdeklődött.

— Nincs itt, nincs — felelte az egyik küldönc. — Lehet, hogy később megjön.

A fiatal asszony állt, mintha még valamit akarna kérdezni.

A küldönc megérezte a néma kérdést, nem először beszélt most az asszonnyal, hiszen már második hete volt itt a parancsnokság.

— A hadnagy úr sincs még itt — mondta halkán —, de minden percben megjöhet.

— Tudom — felelte az asszony valami kevés restelkedéssel, mert a legény jóindulatú felvilágosítását talán bizalmaskodásnak is vélhette valaki közelbenálló s tétova mozdulattal simított végig a homlokán, aztán visszafelé indult az udvaron, a lakása felé.

Autó robogott a ház elé. Ekkor Palkóné megállt. Figyelt. A kapu felé nézett. Most ugrott be azon Bágya hadnagy. A tornácon bakancsok verődtek össze, amíg a hadnagy átrobogott s ment be a parancsnokhoz. Aztán megint csönd lett, cigaretták tüze szúrta át a homályt, fejek hajoltak közelebb egymáshoz s az ágyúk duhogása mintha megerősödött volna.

Palkóné szíve megkönnyebbült, ahogy a hadnagyot a kapuban megpillantotta: mintha segítsége érkezett volna. Reggel óta egyedül volt beteg kis fiával ott, a hátsó házban, ahol szerény cégtáblácska ugrott az ajtó elé: Palkó János szabómester. De ez a cégtáblácska is elárvultan nyúlt most az estébe, mert a gazdája már ötödik hete Galicia földjéről küldte a rózsaszín lapokat. A világháború orkánja Európa majd minden családjából kitepelt valakit, aggodalmat, kint, gyászt ültetett a résbe, megfacsarta a békés szíveket és fenyegető rémeit belelehelte a megkínzott agyakba. Palkóné enni se tudott az első napok magányosságában, csak a négyéves Janit ajnározta ideges

fulladtsággal, beléjekapaszkodott, mint élete egyetlen horgonyába és a háború retteneteit, itt, a határfolyó közelében, megsokszorozva szenvedte át. Csak akkor nyugodott meg kissé, amikor a parancsnokság a házban telepedett meg.

A parancsnokszóhoz beosztott Bágya hadnagy már az első napon fölfedezte a kis szabóműhelyt s a tiszta arcú fiatalasszonyt. Valami szívességet kért tőle, s attól fogva minden szabad idejét az asszony ablaka előtt töltötte. Mert a lakásba nem engedte be Palkóné.

— Megszólnának . . . még tán meg is írják az uramnak és azt nem akarom. Úgyis elég nehéz a dolga szegénynek odakint . . .

Szelíd volt a hangja, csöndes, simogató, a hadnagy hiába tüzeskedett, hogy háború van, felfordult a világ s most más az illik, mint rendes időkben, csak ingatta a fejét, mosolygott, és Bágya elakadt, röstelkedni kezdett.

Nappal kis sportkocsiján hol a körlethez száguldott, hol a csapatokhoz, esténként odaállt az ablak alá, vigasztalagatta az asszonyt, hogy csöppet se aggódjék az uráért, szabót nem engednek az első vonalba, bizonyosan műhelyben foglalkoztatják, érdeklődött Janika után, aki olyankor már aludt, gyümölcsöt, süteményt, vagy cukrot hozott a számára és néha, mintha véletlenül történne, megfogta az asszony kezét, megsimította tejfehér arcát s a hűvös, síma bőr érintésétől villamossággal telt meg a teste.

Néhány nap mulva valósággal szükségletévé váltak ezek az esti beszélgetések. Mintha közös áramkörbe kapcsolódott volna az asszonnyal, egyszerre gondoltak ugyanarra, de kimondhatatlan dolgok lebegtek köztük. Még szorosabb lett együttérzésük, amikor Janika lázas lett. Bágya rögtön elhozta az ezredorvost, futtatta a legényét a patikába, aggodalmaskodott az asszonnyal, bízatta, bátorította.

A szobába csak az ezredorvossal együtt léphetett, nélküle az ablaknál posztolt, onnan leste az asszony izgatott motozását a beteg gyerek körül.

— Feküdjék le, Erzsike, majd én virrasztok — ajánkozott minduntalan, ha az asszony az ablakhoz lépett.

— Nem, nem! Hova gondol?! — felelte Palkóné és figyelme szívdobogva kapcsolódott kisfia nyugtalan lélegzetvételéhez, de ugyanakkor a távoli férj emléke is eléje suhant, mégis kinyujtotta kezét a hadnagynak, hogy élő részvét, jóság melegítse át.

— Erzsike! Ha tudná, hogy szeretem! — forrósodott át a hadnagy. — Ne féljen, nem lesz semmi baj, csak hallgasson rám . . .

— Apuskám, úgy-e, meggyógyul a fiúnk? — gondolta az asszony, de a szíve friss véráramlással vert, a szeme csillogott s ha néha hátra is kapta a fejét, hogy egy pillantást vessen az alvó gyerekekre, a kezét a hadnagy kezében hagyta.

Igy múltak az éjszaka órái, Janika csak akkor nyögött fel, amikor anyja friss borogatást tett lázas testére, egyébként csak ziháló lélegzete

jelezte tüdeje erős küszködését. Mert tüdőgyulladásra volt, tudta az asszony is, anyját kétszer ápolta ki belőle, tapasztalatban nem volt hiány. De a baj jóindulatúnak látszott s a kicsi Jani hősies békével viselte el. Csak ma, a krízis napján, nyugtalankodott jobban, ezért kereste az asszony az ezredorvost, ezért szerette volna a közelben tudni a hadnagyot is s amint megpillantotta, már szaladt is vissza a kisháza felé, abban a hiszemben, hogy a hadnagy, mihelyt végzett a parancsnokkal, úgyszólván az ablak alá jön.

De ezen az estén sokáig kellett reá várakoznia. A kicsi is nyugtalanabb volt a szokottnál. Tanácstalanul járt hát föl-alá, néha idegesen tördelte a kezét, imafoszlányokat rebegett s ezerféleképpen gondolt közben. Hogy az ezredorvost miért nem látta egész nap? Hogy a hadnagy hol késik olyan sokáig? Hogy az ura miért nem ír? És a gyerek, a Janika, kibírja-e? Mi lesz vele? . . . Teli volt aggodalommal, fáradtság járta át, és az volt az érzése, ha itt volna a hadnagy, ha idenyujtaná kemény kezét, egyszeribe nem volna semmi baj, se a gyerekekkel, se vele, se az urával, talán még az ágyuk is elcsöndesülnének s ez az egész feszültség megenyhülne, aludni lehetne és álmodozni mindarról, amit a hadnagy ezeken az nehéz éjszakákon eluttogott, hinni lehetne, hogy minden megváltozik, új élet kezdődne, új boldogság és huszonhárom éves élete tiszta fényvel lobogna fel. Fialat teste is beleszólt ezekbe az álmodozásokba; ha az aggodalmak nem nyomták el, a vágya felénekelte, ölelések emléke kísértette, szinte végtelen időnek érezte azt az öt hetet, amióta egyedül volt, az ura nélkül és ernyedten, kábultan meredt a kietlen jövőbe, amelytől semmit se lehetett várni. A tétlenség kimerítő óráiban egyre jobban kuszálódtak össze a gondolatai. Néha úgy tetszett neki, mintha az ura már nem is élne s Janika is meghalt volna, ő meg újra kezdené az életet, ott ülne a hadnagy sportkocsijában és együtt repülnének valami boldog, másik világ felé . . . Ha a gyerek felnő, ijedten tért magához, a kötelességérzése menten munkába lépett, tett, vett, gügyögött, sóhajtozott, de a lélek zaklatottan vergődött.

Az olcsó falióra recsegve ütötte el az esti tizet, amikor az ablaknál megszólalt a hadnagy:

— Erzsike, Erzsike! Mi újság?

Repesve ment az ablakhoz s alig tudta, mit is mondjon elsőre. Nyelt egyet, a szeme könnyes lett, a nyelve hebegett. A hadnagy babusgatva vigasztalta.

— Az ezredorvos úr hol van? Ma nem jön el? — kérdezte, amikor kissé megnyugodott.

A hadnagy zavarba jött, akadozva felelt:

— Nem tudom, mi van ma vele . . . Úgy látszik, nem ér rá . . .

Rövid csönd volt, Bágya az asszony kezét simogatta.

— Janika ma nagyon nyugtalan . . . úgy szeretném, ha most nézné meg a doktor úr.

— Bemegyek én! — ajánlkozott a hadnagy.

— Nem, ne jöjjön be . . .

A hadnagy tusakodott magával, aztán azt mondta :

— Ne legyen ilyen, Erzsike . . . Nézze, megmondom, az ezred-orvos nem jöhet el . . . én is utoljára állok itt.

— Mi . . . mi történt? — akadt el az asszony hangja.

Nehéz volt megmondani.

— Hajnalban elmegyünk . . . A doktor a kórházat költözteti, azért nem jöhet . . . Erzsike, könyörgöm, ha jó szívvvel van hozzám . . . Csak egy percre ! . . . A kezét akarom megcsókolni . . . nem is : a száját! Ki tudja, látjuk-e egymást valaha . . . Lehet, hogy holnap, vagy holnapután egy buta golyó a fejembe szalad . . . Erzsike, hallgasson meg ! Szeretem ! Akarom . . .

A gyerek odabent felnyögött, forgolódott. Az asszony falfehér volt. Kivonta kezét a hadnagyéból, gépiesen ment a kis beteghez, levette róla a kötést, elegyengette a párnáit, majd friss borogatást tett a forró testre, de a törülközőt alig tudta megcsavarni. Mintha megkövültek volna a tagjai, olyan nehezen mozgott. S néha el is vétett egyetmást, mert a gondolatai is megállottak, amikor a hadnagy azt mondta : Hajnalban elmegyünk . . .

Leült a kis ágyra, két keze az ölébe esett. Gyámoltalanul révedt maga elé.

— Erzsike ! — hallotta egyszerre közvetlenül maga előtt.

A hadnagy ott volt mellette s már a vállán érezte a kezét. — Hogy történt ez? Miként felejthette el kulcsra zárni a külső ajtót?

— Menjen ! Menjen ! — s ijedten állott fel. — Minek jött be !? Menjen . . .

— De Erzsike . . . hiszen szeretem . . . maga is szeret . . . tudom ! Ki tudja, holnap élek-e még? Nem sajnál?

Kituzskolta erővel, határozottan, kibontakozott az ölelő karokból, és amikor a hadnagy kívül volt, kulcsra zárta az ajtót.

Aztán nekitámasztotta a fejét az ajtónak s a könnye megindult.

Sokáig tartott, amíg a lába visszavitte a kiságyhoz. Ott magába roskadt, mintha egy világ hullott volna össze benne. Néha gépiesen nyúlt a gyerek testéhez, mintha igazítani akarna a takaróján, de a fáradt kéz félúton lekökad. Olykor külső zajok törtek a szobába, lovak horkantása hallatszott, egy-egy hívó szó, székér gördülése, autó tutulása, távoli ágyúk duhogása, de mintha előtte haltak volna meg, a hangok nem értek hozzá . . .

Bágya hadnagy pedig hirtelen sok sürgős tennivalót talált. Berobogott a városi laktanyába, fölkereste egyik tisztársát, akivel fontos megbeszélőnivalója volt, majd a lakására ment, sietve összecsomagolt s még arra is szakított magának időt, hogy levelet írjon a szüleinek. Szürkült már, amikor kocsijával a parancsnokság elé állt.

Az utca zsúfolt volt, katonaság menetelt, az udvaron s a házban új emberek nyüzsögtek : a felváltók. A hadnagy nem akart közéjük

keveredni, autójából nézegette őket. Tudta, hogy még eltart egy ideig, amíg a parancsnoka kijön s megindulhatnak. Hátha aludna addig? De Erzsike fehér arca minduntalan fölmerült előtte, mint eddig is. Hiába hajszolta magát, minden fáradtsága ellenére is élénken látta kedves mozdulatait, hallotta csöndes hangját. Ó, hát úgy menjen el, hogy sose lássa többé

Kiszállt a kocsiból s az udvarra ment. A szeptemberi éjszaka bágyadni kezdett. Az ég borús szürkéje gyöngyházzsínűvé nemesegett, fák, bokrok fölverték nappali alakjukat s a kis ház, az udvar végében, békésen állt. Végigmérte szemével az odáig vezető utat, kémlelte az ablakot, amely előtt annyit posztolt, szinte kezében érezte az asszony kezét és lelkét fájdalmasan futotta be a vágy : csak egy pillanatra még!

És ekkor hirtelen kitárult a kis ház ajtaja, az asszony ott állt a küszöbön s kutatva nézett az udvar nyüzsgésébe. Bágya előre lépett, az asszony integetni kezdett. Vidáman, frissen járt fehér keze.

— Jöjjön, jöjjön!

Bágya zavarba jött. Nem értette ezt a változást. Habozva lépett néhányat, de az asszony már elébe sietett.

— Jöjjön! Siessen! — s kézenfogta.

Csendet intve léptek a szobába, a kiságy elé.

— Fogja meg... Láztalan... Meggyógyult! — suttogta az asszony s a hadnagy kezét kislát testére tette. — Köszönöm... magának köszönöm! — rebegette túláradó hálával és a nyitott ablak, a nyitott ajtó ellenére a hadnagy mellére borult.

Bágya röstelkedve állt, valami bizonytalan mozdulatot tett, hogy magához szorítsa, ölelésébe fojtsa az asszonyt, de kint, az udvaron, fölharsant most a parancsnoka hangja :

— Halló! Bágya! Merre vagy?

Egy mozdulattal az ajtónál volt már. Meg se csókolta az asszonyt.

TAKÁTS GYULA: FINN RUNÓK.

KASZINÓ DÉLUTÁN.

Nagy agancsok lógnak a falon.

Cseveg a biliárdgolyó.

A szű szerény dalát faragja,
s hallgat a csendes kaszinó.

Ülök az olvasó díványán,
s ölembe hull a pesti lap,
miként a hercegi parkba kinn
bozótba hull az esti nap.

A százados szilfás megremeg.
Sopánkodva rázza fejét,
s kerges kezét úgy csapja össze,
mint a kárvallott vén cseléd.

Ah ó, szegény! Ó én Istenem,
hová lettek az asztalok?
A bor . . . A nyár s a barna cigány,
ki fáján holdnál andalog.

Hová mentél csalfja? Kérdezem:
hová bújtál napszemű nyár?
Te messzi föld, rokon szép vidék,
tó-csipkézte fenyves határ?

Nemrég jártam lombjaid alatt,
gyantaszagú tús avaron,
s paraszttjaid derék tanyáján
ott éltem ám csak gazdagon . . .

Közéjük az árvaság üzött,
mely most is egyre fojtogat:
s két rokon közt lettem harmadik,
ölelve finnt és lappokat.

S most itt e vén szillal e nyárról
csevegünk — át az ablakon —,
s kérődzünk az emlékabrakon,
mint rén mohán fenn északon.

Ah ó, bizony. Ó én Istenem.
Ki érti meg e dolgokat . . .
Jó éjt urak. Ideje menni.
Künn gyujtják a lámpásokat.

FINN TANYÁN.

Derék parasztok. Oly nagyok, mint a medvék.
Ujjuk bökéjétől bizony hanyattesnék.
Tejen, vajon nőnek és esznek sok halat.
Forró gőzben hetente kétszer mosdanak,
és meztelen járnak az udvaron miként
a szellő! Látod a tónál a sok legényt?
Szégyenük nincs! Meleg gyerekszemmel állnak.
Maguk gazdája mind. Nem csoda, ha bátrak . . .
Itt még fénylik az ég. Otthon sötét lehet.
Nyársként álló erdők tartják fenn az eget . . .

VILÁGOS ÉJSZAKA.

Vemhes a kancánk. Lassan haladunk.
A szénaszag, mint az árnyék követ.
Vizesés dala bujkál a fák közt.
A holddelej borzolja a füvet.

Fölöttünk dereng az északifény.
Erdők és tavak fürdenek benne,
s mintha a táj az égi sugárhoz
patyolat ruhában emelkedne.

A nefelejcs közt vár ránk a komp,
ott, hol a folyó alszik a sziklán,
s most reccsen a sodrony és zenélve
lovastól úszunk habot hasítván.

Aztán csend. Még a nyírfa se mozdul.
A szép Viánó alszik a házban.
Csak a rönkök úsznak a folyókon
tenger felé a kéklő homályban.

IMATRA ZUHATAGNÁL.

Alkonyodik. Az erdők zöldje
a sudarak végén szökülni kezd.
Lóg a fenyő. Mélyül a szikla,
az Imatra medre füstöt ereszt.

Ez alkonyi zúgás hatszoros.
Az örvényen reszketve áll a híd.
Mint bömbölő vak fehér medvék
nagy hullámok rágják pilléreit.

Gyomrod, füled iszonyul belé,
mint csikorgatja fogát a gránit.
A megrepedt gnejszen a végzet ül,
s a halál mossa itt bokáit . . .

Te kislány, ki suttyó nyeleddel
hal után sziklákon szökellve mész,
láttad-e, mint e sárga mélyből
szoknyádra les egy nyírjakérgű kéz.

Tücsök és szálfa semmi, pehely.
Az erő, mint mágnes mélyre csábít,
s míg izzadó partján lépkedel,
a hús mohára szórod ruháid.

CHAMISSO TESTVÉREI.

Irta: *Thurzó Gábor.*

AHUSZONÖTESZTENDŐS Adalbert von Chamisso E. Th. A. Hoffmann rajzán finom, gyengéd és merész romantikus, — van valami biztos és kihívó az arcán, valami ironikus és melankólikus. Ez a fiatalember nagyon is korába tartozik, egy a romantikusok közül: Eichendorff, Zacharias Werner, Hoffmann arcán ugyanezek a vonások emelik ki az életkor vakmerőségét és az írói öntudat fölénységét. Az ötvenedik esztendő küszöbén ez a fölényes, biztos arc egyszerre megváltozik. Figyelni kell csak a szemeit, melyek megtörten, kicsit tászkásan néznek elő egy aggastyán homloka alól, figyelni kell a száját, amely hasonlít még mindig a huszonöt éves ifjú ijj-szerű duzzadt szájára, de csak öngúny van már benne, — a romantika örök fiatalemberéből aggastyán lett a férfikor termékeny derekán, akinek szép merészsége egy fáradt öregember meg hasonlottságává szelidült. Mert szelidség van ezen az arcon, a hosszú, halvány fürtök közül egy finom, szomorú öleb néz a szemlélőre.

Melyik arc oszon most élénk, amikor vonásait csak metszetekről nézheti az utókor, amikor ködalakja halála után száz esztendővel kerül ismét elének? Az igazi Chamisso-é: — az öregé, aki egy nem is nagy terjedelmű férfieléket alatt végigment a legkeményebb, legrettenetesebb úton: meg kellett tanulnia, hogy néki két hazát adott a végzete. Ködalakja előtt önkéntelenül a távoli magyar kortárs büszke-szomorú vádját és biztatását hallani a gólyához, akit évszakok sodornak egyik hazából a másikba, aki boldog lehet itt is és ott, akinek háza mindenütt a hazája is. De mennyire nincs igaza a magyar költőnek, amikor irigylő a gólyát, amikor a maga otthoni emigráns sorsát csúfabbnak, de vakmerőbbnek tartja a vándorénál! Chamisso felelne csak rá igazi válasszal, s azok, akik egy évszázad után érzik ezt a kettészakított életet.

Franciának született és német költő volt, — két nyelv és két otthon között kellett válogatnia szüntelen. Semmit sem viselhetett úgy, mint a kortársak, mert állandóan résen kellett lennie egy belső intelligenciával szemben: idegen gazdát szolgál és soha meg nem értheted igazán a népet, amely befogadott és soha meg nem értheted a népet, amely kibocsátott. Vendég vagy mindenütt, Adalbert von Chamisso; s akárhol is, — a régi hazában, amelyhez semmi köze a testednek és az újban, amelyet szolgálsz testeddel-lelkeddel, — érezned kell, hogy kevesebb vagy. Vándormadár vagy, Peter Schlemihl vagy, az utas, akit megírtál önmagad gyötrelmeiből a romantikának és Európának tanulságul, — és konfliktusod egyszer legyőz még. Nincs biztos életed, sohasem hihetsz a szónak, amelyet leírsz, mert gyanakodva figyeled mindig a zengését, — a nyelvét az vajjon és a kultúráé, melyben élsz, vagy a léleké, amely nem hagyhat el? Így szólnak Adalbert von Chamisso kétségei, — s a hetyke, szép, regényes fürtű és szenvedélyű ifjú arca az esztendőkkal észrevétlenül változik át a meggyötört öreg szürke, öngúnyos öleb-arcává. Születik a Champagne lilás szőlődombjai között, ahol dália és napszínű mályvarózsa tapad a palánkokra és meghal a polgárosodó, porzosodó Berlinben, — az első szó, amit kiejt: francia, s talán az utolsó is. De közben németül beszélt. Csodálatos-e hát, hogy a romantika íróhősei mind vidámak agkori képeiken, s csak a vezér, aki Goethe után új és gazdag, máig eleven irodalmi hatású korszakot teremtett a német földnek, csak Adalbert von Chamisso meghasonlott?

A költő ködalakja soha jobbkor és rosszabbkor egyszerre, nem jelenhetett volna meg, mint ma. Hányan osztoznak sorsában, hányan viselik a fájdalomát! Az új és a régi «emigránsok», akikben varázsosan, kegyetlen következetességgel ébred föl a régi táj, a régi lélek, Chamisso testvérei valamennyien, — s ki tudná jobban megmondani, mennyire érdemetlenül éri őket a vád, hogy szolgálni kénytelenek egy régibb hazát, mint az, aki maga is átment Chamisso kínjain? Nyilván tudta ő is, hogy van jobb út is; körülötte és utána, a német élet tele volt rokonokkal és testvérekkel, Fouqué, François, a finom novellista, Lenau és még annyian: milyen könnyen felejtettek! De lehet-e igazán felejtetni? Felejtett-e a kiegyensúlyozott, kispolgári, angol Händel? Felejtett-e Dürer? Felejtett-e annyi magyarszívű, idegennyelvű hőse a szellem életének? Talán jobb lenne, szebb lenne, méltányosabb lenne a felejtés. Akinek két hazát adott a végzete, — áldásul vagy büntetésül, ki tudná megmondani! — szívesen felejtene, s nem tehet róla, hogy mindig emlékeznie kell. Ha a romantika szelíd internacionalizmusában, a Peter Schlemihl vándorlásának korában, akkora sebző hevességgel lehet emlékezni, — ma talán, kívülről és belülről felzaklatva, százszorosan, ezerszeresen is több okkal. Ma nehezebb felejtetni, mint Chamissonak lehetett volna, más se szól, mint ébresztő, — s ha befogja is Chamisso mai testvére a fülét, sohasem lehet biztos benne, hogy zaklatón, fölkorbácsolón, örökké bizonytalanra tevőn, nem szűrődik-e agyába, szívébe, fülébe a hívás. A hívás a másik partról, amelyet ma vagy tegnap, de egyszer otthagyt.

Chamisso testvérei itt élnek közöttünk is, sokunk így is nevezheti magát: testvére vagyok a költőnek. Árulás ez? Ó, semmi esetre sem árulás, mert aki szenved, az nem árul. Árulók, akik a politika szavára hajlanak a régi hang felé, akikben már semmi sincs a származásból, de felfedezik azt, zászlóul tartják maguk előtt, mert ismeretlen idők előtt talán úgy jobb, úgy kamatozóbb. Őket érheti Szekfü Gyula vádja, de érheti-e vád a mi életünk Chamissoit, akik nem tudnak megnyugodni fájdalmas kettős hűségük előtt? Érheti-e őket, akik nem találják a helyüket önmagukban? Érheti-e vád őket, akik kénytelenek két úrnak szolgálni valahogyan, akkor is, ha minden érzésük, minden belátásuk az egyetlen hűségre szorítaná is őket: a föld felé, amely tartja őket, mely életük számára már régen nemcsak keret, hanem tartalom is. Mennyi testvére él magyar földön Chamissonak! Ne érje őket gáncs, mert örökké híven magyarként se tudnak szabadulni a származástól. Ki tehet Chamisso sorsa ellen?

Száz esztendővel a halál napja után így üzen élő fájdalommal 1938-ba Adalbert von Chamisso. Ha fölkelne és megjelenne a mai Európában, talán gyötrelmesebben, mint valaha, kezdené meg Peter Schlemihl útját és keresné, akárcsak az, elveszett árnyékát. S nem lenne egyedül: kísérnék a testvérek, akik honvágygal mindenütt és nehéz hűséggel mindenütt keresnék az elvesztett árnyékot, — a másik életet, amelyet elhagytak, amely fel-felbukkan néha s kettősen fáj, kettősen sajog. Keresnék az elveszett árnyékot, melyről le kellett mondaniok, hogy hűségesek maradhassanak önmagukhoz a hazában, s egyszer megértené valaki, hogy az árnyéktalan, emléket és multat valahol messze kereső lélek gyötrelme a legnagyobb, fájdalma a legtragikusabb, mert nem gyógyíthatja meg soha semmi.

MAGYAR ÍRÓK HALOTTAK NAPJÁN.

Hej, a sírok egyre nőnek
szőnyegén a temetőnek,
elhervadnak mind a rózsák
őskertedben Magyarország.
(*Juhász Gyula.*)

SŰRŰ novemberi köd szítal a tájra. A fák, amik alatt ültünk, amik alatt bolyongtunk árván, elszórták leveleiket. Most közel jut hozzánk az ég és a titokteli csillagok. Az elmulás illata úszik a levegőben, ijesztő és aggodalmas figyelmeztetésül.

Az író nem hal meg. A földi élet tereiről átlép az örök éjszakába, hol nincs már szenvedés és szegénység, sem nyugtalanság és szorongás. Az író nem alkot többé, de a mű ott szorong a könyvespolcokon. Elkíséri az embert az elmulásig s mint édes izgalom fiatal marad új és új generációk számára. Ez az író örök élete, ez a halhatatlansága. Vannak könyvek, amik megöregednek. A kor kíméletlenül keresztüllép rajtuk, nem veszi figyelembe az író aggodásait s nem figyelí irányjelzéseit sem, mik az igazság örök tájai felé mutatnak. Ez az író valóságos és irreversibilis halála.

Az emberi élet végefelé egyre kivehetőbb a fehér kendő lobogása, amely hív és figyelmeztet. De az író — s ez az egyéni tragédiája — sohasem kész a végleges eltávozásra. Az író nem halhat meg elégedetten, mert a mű, amely évezredekken keresztül nyugtalanítja a szellem embereit, sohasem kész. Olykor már látja egész tőrhetően a végső körvonalakat, valamelyest érti a módszereket is, de tapasztalatait nem tudja közölni kortársaival. Az idő sürget, távoznia kell. Így hal meg az író nyugtalanul, tragikusan és kielégítetlenül.

Az utolsó tíz esztendőben a magyar irodalom rendkívüli nagy veszteségeket szenvedett. Csak néhány név, rendszertelenül: Cholnoky László, Krudy Gyula, Szini Gyula, Miklós Jenő, Móra Ferenc, Móricz Pál, Surányi Miklós, Lambrecht Kálmán, Kosztolányi Dezső, Leffler Béla, Juhász Gyula, Dóczy Jenő, Komáromi János, Szenteleky Kornél, Tóth Árpád, Nagy Endre, Kováts József, Dsida Jenő, Berzeviczy Albert, József Attila, Karinthy Frigyes és mások.

A róluk való néma emlékezésben elsőnek egy arc tűnik elibénk, ki nekünk a legkedvesebb volt, Tormay Cecile arca. A «varázshegyen», az ismerős fák között, egy gyötrelmes nosztalgia izgalmában távozott az életből. Évekig élt a hegyek között s itt elérkezett abba a magasságba, hol minden távlatot kapott, tiszta és derűs lett, emberi és világos.

Tormay Cecile a középkort töltötte meg költészettel. Felgyújtotta a fáklyát, amelynek imbolygó fényénél megismerjük az ősök arcát, az ősi, ismerős hegyvonulatokat, az ősi lélek egyszerű, de emberi mozdulatait. Előttünk áll az ősi küldött, ki a kor veszedelmes akadályain vágja magát keresztül, azzal a kemény akarattal, amelyet Tormay Cecile oly szívesen látna ma is a magyarban.

Surányi Miklós sok tekintetben tart rokonságot Tormay Cecillel. Ő a történelem témáit a való élettől elvonatkoztatottan, a romantika virágaival

tűzdelte tele. Surányi prózairói munkássága egyenletes volt. Úgy indult, hogy mindent elér, amit az élet a magyar író számára tartogat. A vidéki újságíró szívós munkával küzdötte fel magát a legjobb prózairók sorába. «A trianoni páva» döntötte el végérvényesen sorsát, otthagya a vidéket, hová tartozott s feljött a fővárosba. Talán ez volt végzete.

Szorongó szívvel figyelhattük Komáromi János utolsó regényeinek erős felhigulását. Az Esze Tamás, a Zúg a fenyves szerzője egyre szánalmasabb művekkel jelentkezett. A kritika kinosan mérlegelte az új Komáromi könyveket. Az író ekkor már nagybeteg volt. A szellem, amely derűs volt és bölcs, egyre szánalmasabb szerepet kapott s egyre kevésbé tudta áttörni a rázúduló homályt.

A humor egyelőre meghalt a magyar irodalomban, Móra Ferenc, Nagy Endre és Karinthy Frigyes halálával. Mórát Kállay szellemesen a legeurópaibb ősmagyardnak nevezte. Vele lezáródott az a boldog, derűs magyar korszak, amelynek nagy művelői: Tömörkényi, Gárdonyi és Mikszáth voltak. Móra európai szintbe állította mondanivalóit s ezzel elvégezte azt a feladatot, amelyet elődei jól, rosszul megkezdték. Az út, amelyen haladt, nincs tovább. Egészen másfajta humort hirdetett Nagy Endre és Karinthy Frigyes. Mindkettőjükben volt valami befejezetlenség, valami groteszk mosoly. A teljesen félreértett humoristák mögött két szomorú lélek húzódott meg. Mindketten végigpásztázták az irodalom valamennyi műfaját; alkottak maradandót, de minden írásuk legvégén volt egy mosoly, amelynek keserű vonásaiban ott lappangott életük kilátástalansága. Nagy Endre megteremtette a magyar conference-t s elindította a magyar kabarét. Karinthy a magyar pastiche mestere. A nagy művel, amelyre folyton készült, adós maradt.

Két költői arc mered még élénk az emlékezés meghatott pillanatában: Kosztolányi Dezső és Juhász Gyula. Juhász Gyula meghalt már akkor, amikor szelleme elsötétedett és a lélek ablaka mindörökre bezáródott. Egy ember tragédiája áll előttünk, amely akkor is borzalmas volna, ha az, aki végig szenvedte, nem lett volna költő. Menekült az életből, többször és sikertelenül. A menekülést tiszta pillanataiban határozta el, űzte a szégyenkezés, a tehetetlenség, a szellem tiszta pillanataira való makacs emlékezés. Van egy vesszora, amely ráillik a költőre, halál előtti időszakára: A halottak közt maga is halott volt.

Rajongtak érte barátai. A befejezésért könyörögtek, a végső értelemért, mely már oly tisztán derengett elő a költő utolsó verseiből. De a költőnek már csak a teste élt, néma csendben küzdve a kórral és az étellel. — Kosztolányi Dezsőhöz az irodalomtörténetnek kell hozzáérnie, hogy gyermeki őszinteségén túl meglássa benne az embert és az európai szellemet. Kosztolányi a magyar nyelv ékköveit fáradságos munkával ragyogóra csiszolta. Féltékenyen őrizte és szerette a nyelvet, amelynek ismerte titkait s alkotni tudott vele. Az anyag engedelmeskedett neki s ő is engedelmeskedett a nyelv parancsainak. A nyelvvel szervesen egygyüvétatartozott, szinte már ő maga volt a nyelv.

A vesztésig nyilvánvalóan nagy, szinte pótolhatatlan. E néhány arc, amely felvillant néhány percre emlékezésünkben, fájdalmat s lemondást ébreszt. Vigasztaljuk meg magunkat? Nem lehet. Láttuk őket előadóasztalnál, íróasztal mögött, szerkesztőségi szobában és kórházi ágyon. Most itt a helyük üresen: szobákban és szerkesztőségi asztalok mellett. Döbbenetes csend maradt utánuk.

Kigyullad az emlékezés gyertyafénye, emlékezünk azokra, akik elköltöztek tőlünk. Szorongva gondolunk az elmúlásra. Nem a haláltól félünk, csak az időelőtti elmúlástól: feladataink vannak, s ezeket el kell végeznünk.

Marék Antal.

Klebelsberg Kunó gróf szobra alá.

Életében támadói hangosabbak voltak, mint védelmezői. A támadók ma elhallgattak, barátai és követői halálját pedig szobor örökíti meg. A támadások oka igen sokszor egyszerűen csak az volt, hogy nálunk a kultúrát, tudományt, művészetet igen sokan még ma is fényűzésnek tartják, különösen annak tartja a nagy tömeg, amely tömegösztroneiből kifolyóan szeret maga mellé rántani minden magasabbrendűt. Van abban valami vigasztaló, hogy alig néhány évvel a nagy miniszter halála után a magasabb szempont győzelme látható emlékjelet kap.

Egész munkásságát nagyvonalúság jellemezte. Talán éppen ezért bosszantották a kicsinyes gáncsok és szűrésok. Magyarországon a vallás- és közoktatásügyi minisztérium nem számított fontos tárcának még a legnagyobb kultúrpolitikai kérdések elintézése idején. Mint politikusnak talán legnagyobb érdeme, hogy minisztersége idején a kultúra ügye elsőrendű fontosságú lett. Kötött helyzetünkben, a békeszerződés súlya alatt roskadozva Klebelsberg látta meg a felfelé vezető utat, amikor kimondta és megvalósította a jelszót: Ma a kultusztárca a honvédelmi tárca.

Mint ember egyike volt a legközvetlenebbeknek. Fontos problémákat az utcán beszélt meg, amíg az egyik ülésről a másikra sietett. Másik rokonszenves vonása a szinte gyermekes lelkesedés volt. Kevés ember tudott annyira örülni, szinte felolvadni a boldogságban, ha valamilyen nehezen induló vállalkozása sikerült. Ha ilyen pillanatokban lát-

ták volna, legelkeseredettebb ellenfelei is megszerették volna. Életének két nagy szenvedélye volt, amely a történelem legnagyobb és legjobb embereire emlékeztetett: alkotni és adni.

Alkotásvágya szórta tele az országot épületekkel, alkotásvágya hívott életre intézményeket, alkotásvágya töltött meg új szellemmel régi intézményeket. Sokan a renaissance nagy alakjaihoz hasonlították, mert ellenállhatatlan vonzalmat érzett a monumentalitás és szépség iránt. A hontalanná vált premontreiek gödöllői otthonától kezdve a szegedi nagyszerű fogadalmi-térig nem lehet felsorolni, ami közbe esik.

Boldog volt, ha adhatott. A külföldi ösztöndíjak egyik forrása ez a legnemesebb emberi ösztön volt: az adás gyönyörűsége. Részben ugyanez hívta életre a Napkeletet. A művészeket ellátta megrendeléssel, az írókon is akart segíteni.

Bármilyen ösztönszerű is volt benne az alkotás és adás vágya, mindig az értelem, a megfontolás uralma alatt állott. Sohasem felejtette el, hogy nem a maga zsebéből adakozó főúr, aki szeszélyeit is követheti, hanem az ország első szolgálójának egyike. Ha nem is értették meg mindig, de gazdája, e szegény ország érdekeit szolgálta.

Emelkedjék tehát a szobor, hogy a mai napokban, amikor annyian keresgélnek céltalanul, utat mutasson, lelkiismeretébresztő példa legyen minden magyar embernek, de különösen nekünk, a Napkelet munkatársainak, akiket nemes lelke, a kultúra iránt érzett lelkesedése arra kötelez, hogy igyekezzünk nyomdokaiba lépni.

Fábián István.

MINDENT VISSZA!

Mialatt lelkünkben ütemesen zeng a magyar jövő csatakiáltása: *M i n d e n t v i s s z a, P o z s o n y t v i s s z a, K a s s á t v i s s z a!* — s az eget ostromló vágyak nyomán megmozdulnak a Kárpát bércei, idehaza, az ország fővárosában sáskahad módjára keringenek körülöttünk a képtelennél képtelenebb rémhírek. A kávéházi hősök és a közénk tolakodott magyarul beszélő idegenek a jólinformáltság fölényes titokzatosságával súgják a füledbe, magyar testvérem, ma azt, hogy Mussolini hagyta cserben a magyar ügyet, holnap, hogy Hitler árult el bennünket, holnapután, hogy a román és jugoszláv seregek betörésre készen állanak határainkon és így tovább. Leleményességüknél csak gonoszságuk nagyobb. Megmérgezik a közvéleményt, aláaknázzák hitünknek templomát és megtámadják a nemzet idegrendszerét. A sokszor napokon át tartó kínos bizonytalanság és tájékozatlanság ködében munkájuk, pokoli cselszövésük sokkal könnyebben terjed, mert ilyen időkben a fölizgatott lélek hiszékenysége sokkal nagyobb. Ezt a bizonytalanságot csak fokozza a magyar hírszolgálat lassúsága. A rádió híradásai is csak sántán botorkálnak az események mögött. Magyar szempontból döntő fontosságú és ezeket megnyugtató híreket, melyeket a külföldi rádióállomások nagy fürgeséggel röpitének világgá, elkésve, vagy egyáltalában nem hoznak nyilvánosságra. A rádióhallgatók tömegei, akik az éjszaka csöndjében a külföldi baráti állomások hírein csüngenek, érthetetlenül állanak ezekkel a jelenségekkel szemben. Hiszen a titkolódzásnak, az elhallgatásnak nincsen semmi értelme olyan időkben, amikor a külföldi állomások adása mindenki számára hozzáférhető. És gondolják meg az illetékesek, hogy az ilyen elhallgatások csak fokozzák a bizonytalanságot és veszedelmesen szárnyára eresztik a sötétenlátásra hajló kombinatív fantáziát. Teljes világosságra van szükség, napfényben a rémhírek nehezebben terjednek. Nemcsak a kormánynak, de minden becsületes magyarnak kötelessége, hogy ezekben a nehéz órákban kíméletlenül szálljon szembe a közvélemény megrontóival és sujtson le a rémhírterjesztőkre. Nem tűrhetjük, hogy döntő órákban sötét rosszakarát lefogja a nemzet kezét. A magyar sorsnak ezek az ellenségei megérdemelnék, hogy nyilvánosan név szerint pelengérré állítsák őket. A rémhírek ösfészkeit jól ismerjük, és eljön az idő, amikor leszámolunk velük. Magyar testvérem, elvárjuk Tőled, hogy nem adsz hitelt a sötét suttogásoknak, és a rémhírterjesztők hadát korbáccsal tartod távol magyar hited templomából, melynek homlokzatán ott ég a felírás: **MINDENT VISSZA, POZSONYT VISSZA, KASSÁT VISSZA!**

Magyar György.

MŰEMLÉK VAGY SÖRÖZŐ?

A merész gyorsasággal világvárosi méretekre megnövekedett Budapest városképében csak szerényen és halkan húzódnak meg a távolabbi mult építészeti emlékei. De annál becsesebbek, mert tanúságai fővárosunk messze visszanyúló történeti kultúrájának. Bünt követ el és bünt követett el az, aki városrendezés címén illetéktelen kezekkel hozzá merészel nyúlni ezekhez a műemlékekhez. Ha méretben kicsinyek is és ha művészi értékben nem is

vetekedhetnek a nyugati, történeti zamattal telített városok pompás emlékeivel, számunkra azonban drágák és szemléletükkel az esztétikai hatáson kívül a nemzet történeti kultúrántudatának legbiztosabb erőforrásai. Helyrehozhatatlan bűn volt a gyönyörű és a pesti barokkra annyira jellemző Hatvani-utcai Grassalkovich-palotának a lebontása. Nem volt indokolt a Kaas Ivor-utcai Batthyány-palota lebontása sem. Épp így nem helyeselhető emlékeknek eredeti helyükről és kapcsolatukból való kiüldözése. A szépségében és művészi jellegében egyedülálló Józsefvárosi Kálvária is a Epreskert magányába száműzve, hontalanná lett. A bűnös lebontások és műemlék-eltolások számát szaporíthatnók, de a példa fáj. Inkább örömmel mutatunk rá arra, hogy a XVIII. század közepetáján épült, méretben és formakezelésben annyi melegséget és előkelő bensőséget sugárzó, hatalmas háztömbök közé befojtva tengődő Péterffy-palotát (Krisztház, Piarista-utca) sikerült a jövő számára megmenteni. Ha a megoldás nem is mondható kielégítőnek, minthogy a környezet rendezése nem vette irányító alapul a multnak ezt a nemes tanuságát, mégis örvendünk kell, hogy a belvárosi járókelőt a lélektelen házak és paloták sokasága közepette egyszerre megcsapja a mult levegője. De magyar földön kevés az öröm ürem nélkül. Megdöbbenve és felháborodva kell látnunk, hogy az előkelő kis nemesi palota sarkán kihívó és izléstelen, vörösbetűs söröző-főlírás éktelenkedik. A pirosbetűs sörözővé átminősített műemléket sürgősen ajánljuk megfelelő intézkedés végett a Műemlékek Országos Bizottsága és a Fővárosi Közmunkatanács figyelmébe. Fővárosunkat nemcsak légitámadás, hanem kultúrrombolások ellen is meg kell védenünk.

Magyar György.

Fűszer és csemege.

Valóságos csemege az, ami a Vojnits-díj odaítélése körül évről-évre történik. Fűszere egyhangú irodalmi életünknek és talán fel is paprikázná a hangulatot, ha az egész díjat nem járatják volna már le annyira a sorozatos balítéletek. Csak természetes, hogy az idén a díj légkörére legrátermettebb darab a Fűszer és csemege vitte el a szakmájába vágó babérlevelet.

Csathó Kálmán, a kitűnő szerző írt egy igen közepes darabot néhány sikerült alakkal, de annál több színpadi közhellyel. Bizonyos oldalról mingyárt nemzetmentő cselekedetnek ítélték ezt a drámai Courts-Mahlereskét, mint amely hivatott a szunnyadó merkantilszellemet felpszikálni a hivatal egyedül üdvözítő hitébe nyakig beleeragadt magyar középosztályban. Holott a darabban inkább az volt, hogy még az ősi

merkantilosztályok második, harmadik nemzedékében is a gentri-viszketegek kerekednek felül. Csathó inkább hibás és célzatosan hátrányos megvilágításban tüntette fel az ősi magyar föld szerepét a föld terméneinek forgalmazására hivatott foglalkozási ággal szemben és néhány jól irányzott oldalvágással kenegette meg ennek az osztálynak faji többségét, amelyet akkor éppen kellemtlenül érintett az úgynevezett zsidó törvény. Csathó bizonyos túlzott apothozissal mint egyetlen érdemes és honmentő munkát dicsőítette azt a foglalkozást, amelyet sokan — nem mondom, tévesen — egyáltalán nem is akarnak annak tekinteni, vagy legalábbis könnyebb és haszonhajtóbb megélhetési módnak artanak a földtúrásnál.

Csak természetes, hogy a közben Szent István várossá átkeresztelkedett Lipótváros színházának irodalmi hangadói nagyban ütötték a

dobot a Fűszer és csemege mellett s a Vojnits-díj bírálóbizottsága megint a kapós portéka javára döntött az igazi irodalommal szemben. Egyetlen vigasztalás, hogy a közönségnél mégis az igazi irodalom volt a kapósabb és így a díj odaítélésének egyik alapföltételét, az érték mellett a nagy sikert ismét figyelmen kívül hagyták. Pedig ha valaha, az idén igazán könnyű lett volna a döntés. Nyirő József darabja, a Krisztus faragó ember, irodalmi érték szempontjából sokszorosan felülmúlta Csathó darabját. De fölülmúlta siker tekintetében is. A darabnak egyetlen jelenetében, a székely favágó halálában több megrázó emberi mélység és költői erő van, mint Csathó Kálmán egyébként igen kedves és tiszteletreméltó színpadi művében. Ám a Vojnits-díj egy idő óta süket minden iránt, ami igazi költészet és vezető szempontjai nem mindig haladnak az irodalom irányonulában. Vagy talán éppen a Nemzeti Színháznak nincs szerencséje a Vojnits-díj körül? Különös jelenségek ezek, amelyek még ezelőtt a legfelsőbb ítélőszék előtt is a tetszetős színpadi áru javára billentik a mérleget a mesterművel szemben. Mit csináljanak akkor a színigazgatók? Mi jöhet felé kacsingatnak. A Fűszer és csemege színpadon is, utólagos irodalmi fémpjelzésével, is az ő merkan-tilabb szellemüket igazolja.

Szinte csodálni való, hogy a múlt év terméséből nem mingyárt a Déligyümölcsön akadt meg a Vojnits-díj bírálóinak tekintete. Ez a portéka is belevág a fűszer és csemege szakmába és ez a döntés lett volna csak igazán csemege. Igaz, hogy a Déligyümölcs nem magyar szerző darabja. Lehet, hogy ez volt egyetlen akadálya annak, hogy nem kapta meg a Vojnits-díjat.

Tanár.

A PESTI POLGÁR MEGIJED.

Nem kell okvetlenül militaristának lenni, hogy az ember meg ne botránkozzék azon a viselkedésen, amely a közelmúlt történelmi sorsforduló komoly napjaiban Budapest társadalmának egyes részénél mutatkozott. Nem kívánunk most nagy nyugati városok polgárságának, elsősorban az olaszoknak, németeknek, de még a franciáknak sem öntudatos, érett és cselekvő nacionalizmusára utalni, hogy meg ne ütődjünk mindama dolgokon, amiknek szem- és fültanui voltunk. Mintha csak a világháború napjai újultak volna fel «hinterlandi» viszonylatban. Az apokalipszis négy lovasának árnyéka még csak félelmetesen távol komorlott a láthatáron, de már a gyöngye idegzetű «pesti polgárnak» elég volt arra, hogy elveszítse a fejét.

A világháború legforróbb napjában sem tapasztaltunk olyan szörnyű offenzívákat és közelharcokat, mint amilyen jobb ügysző méltó buzgalommal rohamozta meg a «pesti polgár» és «polgárnő» az élelmiszerüzleteket. Az újlipótvárosi modern lakások elegáns szalónjai, halljai zsirtengerrel, cukorhegyekkel, liszteszákok garmadájjával, mérföldes kolbászrudakkal teltek meg, mert ki tudja, mit hoz a jövődő? Hogy mit eszik az a boldogtalan többi, az mellékes volt, mert míg egyfelől dagadtra hizlalták kamrájukat, másfelől saját fülüket tömték tele legfrissebb süttetű rémhírekkel, hogy mint «jól értesültek» dicsekedhessenek a kávéházi törzsasztánál. Ugyanekkor az első szellőre megindult az élelmiszerek elrejtése, hogy annál könnyebben lehessen felszórólni az árakat, hiszen úgys volt, aki megfizesse... Van másfajta pesti polgár is, amelynek még megvannak a hazafias «gátlásai», amely mer, tud és vállal áldozatokat. Ezek nem fuvaroztak haza teherautó-

számra élelmiszert, nem szaladoztak, nem abajgattak. A másik típus azonban, mintha hangosságával rásütötte volna a bélyeget az egész Budapestre. S most, amikor korszakforduló idejét éljük s körülöttünk megváltozott a világ, azt hiszem, el kell jönnie annak a változásnak itt is, hogy a «pesti polgár» elnevezés ne keltsen kellemetlen képzeteket a magyarság előtt.

Po.

A CSEHEK RIKKANCSAI...

Most, hogy izmos és húsz év szenvedéseitől nekikeseredett magyar férfikezek csákányától izzé-porrá zúzódott a trianoni cseh határ egyik pőznáján a cseh címer oroszlánja, úgy érezzük, egy keserves korszak zárult be s egy másik, jobbik kezdődik. E határkőnél azonban, amely a már sokszor reményét veszített magyar vágyakozást és várakozást végre cselekvés felé lendítette, azt is érezzük, hogy mondanivalónk van, mondanivalónk azok számára, akik húsz esztendőn át a magyar szellemi életben csehőbbek voltak nálunk a cseheknél s akik kis egyéni érdekeik miatt hajlandók voltak eladni a magyarság elsőszülöttségi jogát egyetlen tál lencséért. Mondanivalónk van, de a magunk számára s főként a feledékeny magyar közönség számára is, hogy ne fogadja el s ne bocsássa meg olyan könnyen azokat a régi bűnöket.

Nem akarunk számonkérni és ítélkezni, hanem csupán emlékeztetni. Ismerjük ennek a szellemnek minden mondatát és minden mozdulását az elmúlt húsz esztendő alatt, akár Prága bankóval felmért tollú szellemi kitarítottjai, akár európeérkedő, alpacifizmuszt hirdető széplelkek, akár «világpolgár» publicisták voltak. Ők nevezgették gúnyosan a Trianon utáni magyarság szellemi és morális megújhódásra való törekvéseit «kurzus»-nak. Ők jitymálták le az aszfalt cinizmusával még a komoly magyar irredentizmus munkáját is. Ők voltak — mondanivalóikat multszad-

beli költők és politikusok: Kossuth, Petőfi, Eötvös szellemi kincstárából kikölcsönözve és meghamisítva — a csehekkal való minden ellenszolgáltatás nélküli kultúrközeledés lelkes előharcosai. Mintha bizony az egyetemes magyar kultúra hasznát jelentette volna, ha a felvidéki magyarság jajszavának elkenődése árán pesti drámaiparosok művei kerültek színre a prágai színpadi deszkákon. Bár tagadhatatlanul most utólagosan is megértjük ezt a cseh kultúrkapcsolatokért időnként felbuzdult nagy lelkesedést, ha a színházi tantiémekre gondolunk. Ők ájuldottak a felvidéki magyarságot és általában a csehszlovákiai nemzetiségeket boldogító humanus demokrácia kultúrfőlénye előtt. Ők vettek készpénznek minden prágai eredetű propagandaámtítást, sőt dupláztak meg, akár érdekből, akár önzellen, kultúrznobizmusból fakadó lelki adottságból. Ők tanácsoltatták néhány napos kéjutazásaik alkalmával a felvidéki és az erdélyi magyarságnak, hogy nyugodjék bele a mai helyzetbe s ne szőjön felesleges és kártékony irredenta álmokat. Ők terjesztettek tudákos álhíreket a határokon túl élő magyarság hangulatáról, ők állították a közvélemény elé sírásóknak a felvidéki magyarság érdemes vezetőit, ők huhogtak, ők bölcselkedtek, mondogattak csökönyösen jövőndöt . . .

Idézzük azokat az idöket, amikor ők — nem is volt olyan régen — hadjáratot hirdettek a fasiszta államok ellen a magyar szabadságjogok és alkotmány s a magyar jövő érdekében. Idézzük azokat a napokat, amikor humanista széplelkek a cseh állam azóta eltávozott sajtóattaséjának teaestjeire jártak, amelyeken, a szendvicsen, teán és italokon kívül egyéb szellemi csemege is szerepelt a terítéken. Ez alighanem ama bizonyos szellemi maszlag volt, amit ők csak átvettek, s a barátság fejében a hiszékeny magyar közönségnek akartak feltálatni. Idézzük — az ilyen «kultúrközeledési» teákkal össze-

jüggően ama utazgatásokat, irodalmi eseteit és idegen, ellenséges pénzen fenntartott határon túli magyar nyelvű lapokban az itteni állapotokra vonatkozó véleménynyilvánításokat.

Nem ítélkezünk, csak emlékeztetünk. Magukkal való számadásra hívjuk fel azokat, akiknek lelkiismeretük előtt — van számot adni valójuk. **Pasquino.**

Még egyszer a «Helyet az öregeknek».

(Válasz egy levélre.)

Újra meg újra átvizsgáltam a Tanár úr által kifogásolt cikkemet s a lelkiismeretemet, sajnos, azóta sem jutottam az abban elmondottak tekintetében jobb belátásra. A cikket meg kellett írnom, nem az öregek iránt érzett tiszteletlenségem jeléül — ahogyan azt a Tanár úr tévesen értelmezte —, hanem azért, mert mélységesen felháborított az öregek hallatlan története. Ó, nekem nem az fájt, hogy a cikkben említett Öméltóság (azóta Öméltóság) kiszorított valakit, aki talán a barátom volt, hanem az, hogy a zsidótörvényt ugródeszkanak használják fel egyesek anyagi jólétük fokozására. Ennek nincs meg mindig a Tanár úr által említett tiszteletreméltó oka, amely szerint hosszú idő óta elhelyezetlen leány- és fiúgyermekket kell eltartaniok, árva unokákat kell neveltetniök. Nem veszi észre a Tanár úr, hogy törvénnyel kell szabályozni a nemzet éléről távozók elhelyezkedését?

Tanár úr. A cikket nem olyan ember írta, aki állás nélkül van s szenvedélyes hangon követel pozíciót a maga számára. A cikk nem pesti kávéház márványasztalánál tródot, hanem falun, ahol e sorok trója él és dolgozik. A lelkiismeret szava volt ez, higgyen egy kissé annak önérdéknélküli őszinteségében. Tiszteletem és hódolatom az öregeknek, a becsületeseknek, a megfáradtagnak. Ha cikkem az öregek ellen s nem az álláshalmozó öregek ellen tródot volna, nem érdemelném meg,

hogy az irigyelt korba beérkezve, megbecsüljön a fiam és a leányom. Cikkemet a telhetetlenségből állásthalmozó öregek ellen írtam s ha a Tanár úrnak van két gyermeke s ha az ötvenévet meghaladta is, jöjjön velünk s kiáltsa velünk együtt az elcsépellt frázist, az életet, a kenyeret, a családot jelentő jelszót: Helyet az ifjúságnak! E kiáltás az Ön két gyermekének is a kenyeret és a családot jelenti!

Tanár úr ne aggódjon a nyugalomba vonuló öméltóságák sorsa felől még akkor sem, ha kétoldali kölcsön levonással is mennek nyugdíjba, helyesebben, hogy a tárgynál maradjunk, egy jobb állásba. Ha az öregeknek 400—800 P-ig terjedő nyugdíj mellett állást kellett vállalni, hogy el nem helyezkedett gyerekeiket eltartsák, vajjon gondol-e a Tanár úr azokra, akik havi 150—200 pengőből gyerekeket ruháznak, iskoláztatnak s öreg szülőket tartanak. Ez valahogyan több méltánylást és részvétet érdemelne, hiszen soha nem lesz lehetősége arra, hogy másik magasabb állásba jutva gondoskodjanak családjukról.

Nehéz időket élünk. A helyzet egyre több szerénységre tanít s egyre több lemondást követel tőlünk. Nem lehet elég hangosan figyelmeztetni azokat, akiket a nemzet bizalma ültetett a magas pozíciókba, hogy vigyázzanak. A mi szavunk nem a demagógié, hanem a lelkiismereté. Ha lesz egyszer kiáltás, amely a hordó tetejéről süvít a tömegbe, az félelmetes következményekkel fog járni. De amíg nem késő, nem szününk meg lelkiismeretünk szavát hallatni, még akkor is, ha a demagógia látszatába esünk. Beszélünk kell, amíg nem késő. Mulasztást kell helyrehoznunk, amikor megszólalunk és őszinte szavakat mondunk. Az őszinteség századát éljük, úgy érezzük, hogy hivatást teljesítünk s mulasztást teszünk jóvá. Féltjük és forrón szeretjük az országot, segíteni akarásunkért senkise dobjon ránk követ.

M. A.

«A SZELLEM FRONTJÁN.»

A nemes irodalom ügye valóban rosszul áll. Aránylag rövid idő alatt ritkán adtak ki ennyi selejtes művet, kiadóink ontják a vitathatóan értékes, sőt vitathatatlanul értéktelen munkákat, szinte versenyezve egymással. S ha felvetjük ennek nyomán a ma irodalmának problémáit, elkedvetlenítő jelenségekre bukkanhatunk. Sokakban, s éppen a jószándékú írástudókban lesz meg a hajlandóság, hogy elfogadják Babits Mihály ítéletét: «A nehézség nem abban áll, mintha irodalmunk mai problémái nagyon is bonyolultak, vagy súlyosak volnának: a nehézség az, hogy nincsenek is problémák». Véleménye szerint a magyar irodalomnak alig voltak üresebb és problémátlanabb évei, mint a mostaniak. «Ami kérdésen rágódunk, az inkább szociológia, vagy politika: . . . az irodalmi ellentétek megenyhültek vagy politikai ellentétekben oldódtak föl . . . Még a világnézeti ellentétek is a politikában oldódtak fel . . . Szép verseket írnak: de a vers nem forradalom többé, még akkor sem, ha forradalmi vers . . . Az irodalmi élet elvesztette igazi feszültségét: s a villamosfeszültségnek ez a hiánya, ez éppen a problémátlanság.»

Fogadjuk el, hogy önéletrajz, falukutatás, politika, szociográfia és történelembe-emigrálás az új regény, sekélyes, legjobb esetben napi jelentőségű a dráma, s a líra nem vezet új tájakra, nem forgatja fel valónkat, hatásküli, szép csupán. (Vajjon nem probléma mindezek miéртje önmagában is?) Fogadjuk el, hogy az irodalom köntösében nem művek jelentkeznek, s nem is leplezetten, hanem ordítóan előtérbe helyezett céllal íródott mindegyikük . . . nevezzük akár irányirodalomnak a ma irodalmát. Végül, legyünk annyira pesszimisták, tekintsük úgy, mintha bekövetkezett volna az a szomorú idő, amiről Babits Mihály néhány évvel ezelőtt feltételes módban írt: «Milyen szegény lenne az ember, céltalan a világ, ha a szellemnek nem nyílna többé szabadsága új és új kalandokra, szembenézésre étellel és sorsal». — Hát annyira eltávolodtunk volna a tiszta és nemes kalandoktól, bátor szembenézéstől, a sorstól, az élettől, hogy hátatfordítva mindezeknek s fejünket a homokba dugva, apró, múló jellegű dolgokkal édelgünk? Alig hihető, az aktuálisan feldolgozott problémák visszahajlanak az időszerű, de időtől mégis független életbe s azzal szorosan összeforrott, szerves problémáknak mutatkoznak, iránymutatójukkal a kibontakozást keresve, irreális kiindulási pontjuknak pedig a válságot jelölve. Babits Mihály cikke nem elmélyülő vitára, hanem csak hozzászólásra ad indítást; talán nem fogja elhamarkodottnak tartani azt a kijelentést, hogy az új irodalom s az irodalomnak mai formája a válság hatalmas medréből áradt. Természetes, hogy áradásában olyan műveket is vetett partra, amelyek silányak és elkedvetlenítő, pontatlanságukban nem látják az embert, aki maga is zavaros és kereső. De éppen a felszín bősége utal a mélység forrongására. Megértjük, ha Babits Mihálynál kevesebb igényű esztéták ízlése is idegenkedve fordul el az áradat szennyétől. Dehát ki nem tudná, hogy a felület könnyűsége, ami zavaros és tisztátalan, rejti el az összefüggéseket, a miéرتeket — a problémákat. Felületen és mélységeken keresztül világítja meg a szellem fénye a gyarló és nemes elemeket. Nem hihetjük, hogy a közösségvállalás a mával, hiányzana Babits Mihályból.

Ezt azok hihetik, akik a hitvalló művész tiszteletreméltón távoli elzárkózását elefántcsonttorony-legendával veszik körül. A tiszta művész, eltávolodásában az emberektől, a köznapok zűrzavarától, igazabban és időtlenül van együtt minden emberrel, a közösséggel. A polgárilag hidegnek tartott Babits klasszikus formszépsége mögött az örök emberit érezzük, erejének nyughatatlan feszítését, érezzük azt, amiről Sophoklesnél ír: a jég, ami éget. Öncélú művészet önmagának mondana ellent. A művészet termékenyül és termékenyít, formájában csak maradandó, de lényegében és hatásában élő. S hogy bármennyire elzárkózott művész sincs egyedül, arra Babits mutat rá az irodalom egységét meglátva s látva a nagyokat, akik kezüket nyujtják egymásnak, távolságokon át, a korok feje fölött.

Régi problémákra emlékezik vissza nosztalgiával Babits. De éppen, mert egy elmúlt kor harcai voltak azok, ma már betöltötték hivatásukat s túl a problémák megoldásán egy kultúrát alakítottak ki, amely termékenyítőn lehullott. Nem valószínű, hogy ezután — éppen ma, amikor minden forr gyökeréig, az emberig — állott volna meg a fejlődés üteme. S a művészet teljességének útján az őrtoronyból felismerni az olyan biztató jeleket, amelyek új harcokra, új kalandokra és új problémákra utalnak, tőle, Babits Mihálytól várjuk.

Soós László.

MÁTRAI LÁSZLÓ: MODERN GONDOLKODÁS.

Nagyközönség számára íródott útmutató, bevezető művecske Mátrai László könyve és egyedül ez a «laikus» jelleg bátorít fel minket arra, hogy közönség létünkre róla írni merjünk. Könnyű lenne a megoldott feladat mértékével mérnünk a könyv értékét is, hisz dióhéjas «ismertetést», «foglatot» adni a modern gondolkodásról még nem éppen játékos munka annak, aki nagyobb mű alkotására is méltó. A filozófus, ki elhagyja mestersége nyelvi jelmezét és rutinná vált fentebségét, hogy egy gyermekibb, tanítóbb modorban szóljon az új és szokatlan helyzetben gondolatának erejéről, hajlékony biztonságáról tesz tanúságot. Számára éppoly «teljesítmény» ez, mint művész számára a forma fegyelmének önkínzó tisztelete, a kényelmetlen más keresése, alakítása. Mátrai kis művét azonban nem csupán azért szerethetjük, mivel hasznos és élvezetes útikönyv egy olyan tájon, melyet kevesen ismernek eléggé s mely talán épp hétköznapi aktualitása miatt, erősebben hat tulajdonneveinek mágiájával, mint valódi tartalmával. Mátrai kitűnően megoldotta ezt az ismertető feladatot; játszi, de nem egyszer csalóka könnyedséggel hozza közel hozzánk a modern filozófia legnehezebben elérhető problémáit, homályba borítja, háttérbe szorítja azt, ami első pillantásra riasztó lenne, jóakarató ügyességgel rokonít elméleteket, melyek valószínűségben nem nyílnak ily természetesen egymásból, csakhogy egyszerűbbé, rendezettebbé tegye a túlsúfolt képet s ezáltal is bátorítsa az olvasót. Ám ennek csak utóbbi látja hasznát és így cselekedvén, Mátrai azt a feladatot teljesíti, mit reáért a vállalkozás.

A füzetnek vannak azonban ilyen megnyugtató, mesterségbeli érdemen túlmenő, izgalmasabb érdekességei. Olyan anyagnál, mely nagyon is a gazda kényére bízott és túlsok előnyt enged a tanítónak tanítványával szemben, kevesen állhatják meg, hogy a maguk kedvenc tanulságait ne villantsák fel, lépten-nyomon. Így tesz Mátrai is, ám annyi lelkiismerettel, annyi igénnyel, hogy művét vallomásnak tekinthetjük, új és érdekes, mind-

nyájunkhoz szóló, bizalmunkat, vagy kételyünket kihívó vallomásnak. Vagy akár hittételnek! Mert minden igazán tiszta alkotás hitet-tevés egyúttal. Ezt a könyvet is annak akarjuk tekinteni és a szerény ürügy, mely a gondolkodó legbensőbb mondanivalóját előcsalja, mit sem von le annak időszerűségéből, fontosságából.

Mátrai László tanulmányai, melyek az *Apollóban* és a *Napkeletben* jelentek meg, éles és tiszta képet rajzoltak elénk szerzőjükről, képet, melynek vonásait e könyv egyes mondatai még élesebbre vésik. Az a humanizmus, melynek egyik legőszintébb harcosa Mátrai s mely közvetlen rokona Erasmus vagy Huizinga humanizmusának, legalább annyit szenvedett bajnokai, mint ellenségei részéről. Mert míg az utóbbiak műveletlenségükben vagy «világ-nézetük» serdületlen előítéletei közepette valójában meg sem érthették, addig az előbbieket cinikusan búvóhelyet, azilumot kerestek mögötte. A Mátraihoz hasonló humanizmusában kétségtelenül a magányos, reménytelen hősiesség a legvonzóbb, az időszerűtlen macacsság, az értelmetlen, fényűző ellenkezés mindazzal, ami őket körülveszi. Idegensége még legközelebbi fegyvertársaitól is elválasztja e kis csoportot, és úgy kell éreznünk, csak filozófusok, tudósok, a gondolat legelszántabb vándorai merészelhetnek ennyire egyedül maradni, egyedülségben, mely a művész számára már fojtó, halálos volna.

Kétségtelenül látjuk e magatartás veszélyeit is: néha nagyon is könnyű hüvösnek, fölényesnek lennünk, a személytelen igazság pátosza nem egyszer éppoly hazug, mint a «dinamikus», szenvedélyes tévedés féktelensége. Mátrai azonban sokkal finomabb és számítóbb gondolkodó, hogysen műve hétköznapi vonatkozásait ily olcsón kijátszaná. Ám hüvössége mögött gúny rejlik, tárgyilagos tartózkodása mögött vád, rosszallás.

A terület, melyen jár, veszélyes, sokaktól letarolt. Csupa olyan elmélet, mely csábít a túlzásra, az általánosítás tetszétős játékaira. Kretschmertől nem várja jellem és lélek titkának hiánytalan megoldását, tisztán látja a határokat, melyeknél a csalóka leegyszerűsítés kezdődne, — nem megoldást keres, hanem vonatkozások és viszonyok megállapítását. Hasonló kételyek térítik el az egzisztenciális filozófiától Jaspers felé, kit szintén nem fogad el ugyan fenntartás nélkül, de rokonszenvét itt már kevésbé igyekezik titkolni. Az a szigorú kritika, az a módszeres bizalmatlanság, mellyel a modern gondolat divatos iskoláit illeti, már-már negatív jelleget ad egész művének — de ez csak látszat, mert Mátrai sokkal komolyabb gondolkodó, hogysen megelégednék olcsó hatásokkal. Kételei már nem a nyugtalanul kereső, a még talajára nem lelt bizalmatlan, hanem a céljában biztos gondolkodó finnyáságából fakadnak. Azokat a kifogásokat, melyeket a szellemtörténettel szemben emel, nyugton magáévá teheti bárki, ha csak kissé is alkalma nyílt megismerkedni e módszer titkaival. Viszont még a szellemtörténetet is előnyben részesíti — láthatólag — az irracionális és az egzisztenciális filozófiával szemben — ez utóbbiakban ugyanis egy önmagával meghasonlott kultúra rögeszméire tapint. Elismeri, hogy napjainkban «a szellem fogalma két tűz közé szorult», de ezzel már szinte egy konzervatív felfogás felé hajlik s e szkeptikus konzervativizmus egész művének jellegét kifejezi. Szkepticizmusa nem csupán a válságot kihangsúlyozó tanokra irányul, hanem a gondolat minden merész kockázata, a hősiesség vagy tébolyult halálugrások ellen, melyekkel a modern filozófia az egyre szorítóbb hurkokból kitörni igyekezik. De szerinte e vergődések, erőlködések csak szűkebbre fogják a kötelékeket, siettetik a végmegoldást. Konzervatív, megőrző szándékait különös, manap-

ság mind ritkább józanság szentesíti, a mértéknek, a határnak valami ösztönös, egészséges tisztelete, mely csak ragyogóan tiszta elmék sajátja. Mátrai ama kevesek közé látszik tartozni, akik még az egészséges arányérzék, a tisztá igék birtokában vannak s akik elég józanok ahhoz, hogy a tébolyt és betegséget felismerjék. Bár kedves elméletei megengednék, hogy ebben a tényben is tipológiai jelenséget lássunk — amit alátámasztana az, hogy a modern gondolat nagy seregszemléje végére zárókőnek és megnyugtatósnak Huizingát helyezi. Az a felismerés, mellyel a modern ember legveszedelmesebb csapdáját az antiintellektualizmus és irracionalizmus kritika-iszonyában határozza meg, biztosíték arra, hogy Mátrai nemcsak az *elvetendő*, hanem a *megtartandó* tanoknak is birtokosa.

Külön érdekessége a könyvnek a fizikai világrépről szóló fejezet, mely a laikusnak legnehezebben hozzáférhető elméletekbe avat és a Heisenberg-féle bizonytalansági reláció népszerű ismertetésével is megdönti a természet-tudományokról alkotott közhelyszerű előítéleteinket. A szerző, ki az ezzel rokon Ortega y Gasset által hirdetett perspektivizmust helyezi műve végén élesebb megvilágításba, ki is jelölte az irányt, melyen a jövőben haladni szándékozik. Kis könyvének befejező szavai váratlanul egyszerű magyarázatát nyújtják a gondolat és a kultúra válságának. «Annyi bizonyos, hogy a világháború minden szellemi élet legmélyebb gyökerét, embereknek az életét hollywoodra hajtotta meg. Végzetes tipológiai szűrő volt a világháború, mely férfiakat és elsősorban férfias férfiakat iktatott ki nagy számban az európai kultúra biológiai alapállományából. S ha az alapréteg félrecsúszik, el kell mozdulnia a felépítménynek is. A világháború testi szelekciója kétségkívül kulturális szelekció is volt. Egészen világos, hogy a férfiakban elszegényedett Európának a nőies gondolkodást jellemző kultúrtájak felé kellett sodródnia és új eszményeit az életközelségben az érzelmdús romantikában és a homályt kedvelő irracionalizmusban kellett megtalálnia. És még napjaink férfias eszményeiben, heroizmusában is ott lappang az a rideg lélektani tény, hogy a férfiaság csak azok számára lehet eszmény, akik számára az nem lehet valóság: akik eredendő módon nem férfiasak. S ha egy korban a férfiaság ritkává lesz, érthető, hogy hérosznak tűnik fel az, aki egy férfiasabb korban egyszerűen férfi lett volna...» Ezek után már csak azt várhatjuk, hogy Mátrai összefüggő formában bemutassa azt, ami e tanulmányból (mely nyugton lehet egy nagyobb könyv fejezete is) kimaradt, ami bírálatát, kifogásait sugalmazta és amit mindezek helyére állítani óhajt.

Sőtér István.

ANGYALOK CITERÁJÁN.

(DSIDA JENŐ UTOLSÓ KÖTETÉRŐL.)

«Az éjszaka dudvás, fülletge
alja rejti a bomladó királyfit»
(*Dsida: Bujdosás és keresés.*)

Két magyar költő utolsó verskötete forgott és forog ebben az esztendőben az emberek kezében, a József Attiláé és az erdélyi Dsida Jenőé. Mindketten fiatalon hagyták itt az egyre izgalmasabbá váló Európát, melynek szomjas, kultúraéhes, kultúracsömörös fiai voltak. Poszthumusz kötetüket a kényszerű véglegesség glóriája vonta be azóta, halálukkal tették saját fejükre a babérkoszorút.

Szegény Dsida Jenőt alig ismerték Magyarországon : működése Erdélyhez kötött volt s habár az anyaország elismerése jól esett volna, szomorú fátum feleltette őt ki az itteni nagy folyóiratokból. Így maradt aztán fájdalmasan muszáj-erdélyinek, ahogy fájdalmasan, de büszkén marad örökre magyar a magyar író, hiába álmodozik Európa rásugárzó tekintetéről.

Most, hogy már nem él, most kezdik észrevenni voltát s késő meaculpázással hasonlítják össze önkéntelenül az érdemtelenül körülhordozott s szentségtartóként fel-felmutogatott műbabérosokkal... Eltűnt, «mint régi, halk legendák» — hogy lénye visszhangja, valami kedves őszesti gyümölcsfa-zsongás, lelkünkben örökre megmaradjon.

* * *

Dsida Jenő lelkivilága kicsi, zsúfolt-díszítésű, örök-égős, cifra-sirkamrás velencei barokk templomocskához hasonlatos, melynek zsongó csendjébe a harangszó szinte belehal. Úgy tele volt belső csodáival, hogy alig látta maga körül a való világot. Ezt a zsúfolt belsőt azonban szívesen mutogatta, szívesen s diadalittasan hordozta meg a kinti való előtt, kérkedő áradozással. Törékeny testű lények öndíszítő módszere, kicsi virágok nagy illatozása : ez a Dsida Jenő kedves, emberi magamutogatása.

Ezt a gyermekes, izgalmaskban dúskáló belső világot vetíti a valóságba, s a neki használhatatlan külső mindenséget gyermeki csökönyösséggel formálja a maga hasonlatosságára. Fantáziáját beleélésre, agyát hívésre kényszeríti s a maga használatára valami másodlagos vallást, gyermekkori templomélményeinkre emlékeztető hitet alkot.

«Éjjel a szobámban
angyalok motoztak
s takaróm alatt
meg-megcsiklandoztak» —

szeretné velünk is elhithet a édeskés csodát. Máshol kéjes önfeledtséggel s túlontúl költői valóságfeledéssel lendül bele az *ad infinitum* tündérkedésbe, vagy némely virágmeseszerű angyalkalandba. Így népesül be e földi tartomány nippzsentecskékkal, tündérkéekkel és angyalokkal s valami *Wurm-land*-szerű birodalom kerekedik belőle, nem is annyira az ember, mint inkább a költő saját javára és használatára...

Mintha a kései barokk-világból maradt volna itt, mintha egyenesen egy cicomás templom oltára mögül ugrott volna a harmincas évek kellős közepébe, kétszázados álom után. Girardi-kalapot kerítettek neki kedvelt angyalai, kicsi gomboscipőt, fehér nyári nadrágot s kék lüsterkabátot... Ez volt a transsubstantiatio... Csak azok nem törődnek bele a valóságba, csak azok nem fogják fel érdeme szerint a föld pozitív természetcsodáit, akik álmodozásban élnek : álommá válig lassan valóságuk is.

A természetben barokk-díszleteket lát, áhíтата mindig önszemlélő, túlfűtött, áhítatélvező áhítat : tükörbe nézés. A szerelemmel is ekép lehetett : jó volt az általános szépítéshez, a világátköltéshez, kellettek az önélvező széptevések, leleményes vallomások.

S ha addig nem lett volna, a versírást Dsida Jenő találta volna fel. Enélkül a neki nagyfokú életérzést adó mesterkedés nélkül világa el sem képzelhető. Olyan, mint a tudó lélekezése, mint a szív ütemes ugrádozása, mint a szerelem, mely minden létezést megkoronáz.

A késő barokk magyar költőkre, Faludira és Amadéra kell gondoljon az ember — az elsőre töprengéseiben, a másodikra dévajkodó, csintalan-kodó suttogásaiban, csevegésében.

Csupa barokk rímjátékból, rímötletek egymást követéséből áll költészetének fiatalabbkori fele — s ez az eddigelé ismertebb Dsida — amikoris hiányzik még verseiből a lélekbeli és ürbeli *előlétezés* (mely minden igazi vers kritériuma !), hiányzik a sorsszerű eleveelrendelés. (Sainte Thérèse de Lisieux, A tó tavaszi éneke stb.)

Barokk képzeletéhez illően szereti a stíluspróbálgatásokat, úgyannyira, hogy majdnem minden régebbi verséhez feltételez az ember valami — talán soha sem létezett — mintát. Természetes hát, hogy Csokonairól emlékezvén — csokonais formában teszi, mégpedig a legagyafurttabb játékosság próbára tévő versmértékében: *A Reményhez* dallamára.

Ezt az életpótló játszadozást azonban az elérhető legmagasabb szinten űzi s a legnagyobb találékonysággal, a magyar nyelv gazdagságára nagyszerű példákat szolgáltató, ötlettársító képességgel bonyolítja le, megmutatva ugyanakkor azt is, hogy mint lehetséges rímenként fel-felmerülő fogalmakat elhíhetően, meggyőzően tartalmazni s egy rendszerbe illeszkedő gondolatiságba kényszeríteni: senki se éljen a gyanuperrel, hogy az első verssor létezőek az utolsó még homályban lappangott volna...

A Tükör előtt, nagy verses regénye mutatja ezt leginkább, az a költemény, melyet utolsó életnyilvánulásaként kétségtelen halálsejtelemtől ösztökélve, a nagyotalkotás és magát időbelopás tudatával szerkesztett remekbe. (Lásd: *A pántos kapukon túl* című fejezetet.)

Ilyen versszakokra gondolunk:

«Ó, mert kaland, ugyan mi volna más
mindaz, mi vélünk itt azóta történt,
hogy élni hitta valami varázs
a semmit és mi forgó zsebtükörként
vigyázzuk, merről jó a villanás
s egymásra tükrözgetjük az örök fényt.
Mi lesz, ha tükröd, mely fényért eped,
holnapra megvakul és elreped?»

Aztán itt van másik példának, költői nagyságát mérő súlyegységnek a *Harminc év közelében* tóth-árpádi tündökletessége, eleveszerkesztettsége, s különösen utolsó strófáinak lelket szétfeszítő végtelenbe áramlása. A *Hulló hajszálak elégiája* pedig egy talált «téma» lehető legalaposabb kidolgozására példa. Mindkettőnek utolsó részében éri el Dsida a költői superlatívust, amelyet csak magyar költő ebben az évtizedben művészileg elérhetett.

Azon az úton, amelyen a teljesülés, a magáratalálás és világhelyzet-meghatározás felé haladt, apródonként levetegette az öncélú rimelgetés ifjúsághoz tartozó modorát (elhullnak a szép hullámos hajszálak idővel, előtűnik a koponya!) s gondolatiság, kitervelés, versbenfilozófiálás felé volt érkezőben. Sőt, mint bizonyos könyomású, titokzatos versei mutatják — volt még ideje utolsó esztendeiben az erdélyi magyar kisebbségi sors elzokogására s világbakiáltására, olyan szinten, mint előtte csak Reményik Sándor teljesítette. Kétségtelen: ha nem kellett volna meghalnia valami rilke-szerű gondolatköltészetnél, közlésponthozáltnál állapotodott volna meg s valaha úgy tekinthetnének vissza művének játékosabb részére, mint kötelező ujjgyakor-

latozásra, mely minden nagyobb művészet feltétele. Az igazi, a végleges — a halott — Dsida azonban a *Tükör előtt*, a *Tizparancsolat*, a *Harminc év közelében* költője lett volna, bizvást hihetjük. De most már «az éjszaka dudvás, fülfeteg alja rejti a bomladó királyfit» — kiküszöböltetett Kolozsvárából, ki Erdélyéből — hogy nagyramenendő műve halála által nyerjen útrairdító berekesztést. Ahogy ez már egy ifjan elhunyt magyar költőnek mindig is dukált.

* * *

Bár úgy lett volna, ahogy «megképzelte» magának (lásd : a *Tükör előtt*) : az állomáson, ahová a Cassiopeian át vitte a gyorsvonat, Kuncz Aladár (egyik felfedezője és irányítója), valamint Kosztolányi fogadta légyen !

Utolsó perceiben, úgy hiszem, egy halálon felülkerekedő, vagy a rémmel párbeszédet kezdő vers foszlányos sorocskái vibrálgattak s kaleidoszkópszerűen villódzva csoportosulhattak örökéző, versre éber agyában-lelkében s szenvedése nem lehetett akkora, mint a közemberé, ejsze inkább *élmény* volt, ezúttal igazi valóságos életélmény (legelső és egyben legutolsó), amelynek tudatosítása iszonyát és szenvedését elsodorta.

— Ismét elemmé züllik az elem — tudta jól maga, de merte hinni, hogy lelke valami édes falucska határán járkálhat majdan. Higyjük mi is, próbáljuk hinni, hogy Dsida Jenő eddigi énje szerint *létezik* s ezentúl is létezni fog valahol ; földi életében elhullt és elsiratott haja sörényesen lobog a túlvilági rét szelében, ahol

«szűz angyalillatot legyez a pálma
s míg a szökőkút csengve csörgedez,
rejtelmesen dúdolgatnak a szentek . . .»

Jékely Zoltán.

Voinovich Géza : Arany János életrajza. — Az utóbbi hónapok legfontosabb irodalmi eseménye kétségkívül az, hogy Voinovich Géza háromkötetes Arany-életrajzának befejező kötete is megjelent. Az eseményt a szerző személye is jelentőssé teszi, aki irodalmi életünkben előkelő helyet tölt be, mint egyik legműveltebb, választékos ízlésű és jószemű «homme de lettre» ismeretes és a kiegyezés korából ismert művelt úr típusának méltó képviselője napjainkban. Még nagyobb érdeklődést kelthet azonban az, hogy végre elkészült Arany János teljes életrajza. Bizonyos, hogy a nagy költő a legrokonszenvesebb és legértékesebb magyar férfitípus képviselője és mégis szerencsétlen körülmények összzejátszása folytán a művelt közönség alig tud róla többet,

mint amire az «unalmas» középiskolai magyar órákról emlékszük. Főlősleges elismételtem azokat a megállapításokat, amelyeket Horváth János tett «Aranytól Adyig» című tanulmányában és amelyek, sajnos, még ma is érvényesek legtöbb szempontból. Még mindig nem találtuk meg azt a módot, amellyel Arany Jánost és a magyar klasszicizmust a magyar irodalmi élet eleven tényezőjévé tegyük. Nem tudhatjuk, hogy Voinovich könyve eléri-e ezt az eredményt, valószínűleg közvetlenül nem, de legalább a lelkiismeretünk megkönnyebbülhet : 56 évvel egyik legnagyobb költőnk halála után végre megjelent kimerítő életrajza.

Voinovich Géza könyvének minden során látszik, hogy érezte a közönség várakozását és a ránehezédő

felelősséget. Látszik elsősorban az adatokon, melyeket a szerző egész életében gyűjtögetett. Látszólag jelentéktelen apróságok imponáló részletességgel vonulnak fel. Arany lakóhelyei éppen olyan tüzetes vizsgálat alá vetteknek, mind családi körülményei. A gyűjtőpontban azonban állandóan a költői munka áll, a többi részlet — bármilyen aprólékos gondal írta is le — csak annyi fényt kap, amennyi a műalkotások magyarázatához szükséges. Az intimitásokat hajhászó profán kíváncsiságot nem szolgálja ki, de a komoly érdeklődést kielégíti. Az egyes művek keletkezése, a «kapcsos könyv» története, a karlsbadi nyaralás, a költő hangulatának és érzéseinek hullámválása hű és pontos részokban kerül az olvasó elé. Különösen az érzékeny Arany lelki életének különböző eseményei sokszor új és érdekes megvilágítást kapnak. Meglepő, hogy ezen a téren mennyi kiadatlan levél alapján értesülünk fontos dolgokról. Hálásaknak kell lennünk Voinovichnak, hogy ezeket a leveleket összegyűjtögette és felhasználta, annál inkább, mert enyhén szólva érthetetlen, hogy az értékes anyag mindeddig kiadatlan maradt. Remélhetőleg Voinovich Géza helyrehozza majd a magyar filológiának azt a mulasztását is és hamarosan kiadja a még kéziratban rejtőzködő anyagot.

A pontos és lelkiismeretes filológiai munka mellett nem nyomja el magában a szerző a nagy francia mesterekre emlékeztető könnyed és mégis alapos esztétikai elemző művészt. Egyes jelentékenyebb versek szépségeit ugyanolyan szeretettel, elmélyedéssel és ízléssel magyarázza, mint a nagy műveket. Különösen meggyőző a balladák és Buda halála esztétikai fejtegetése, de Toldi szerelmének szellemes védelme sem marad el a többitől.

Mindezek a magyarázatok hatal-

mas munkán alapszanak. A «Buda halálának» fejtegetését 111 lapalji jegyzet kíséri, a «Toldi Szerelmé»-ét 66 és körülbelül minden jegyzet egy-egy cikket takar. Szakfolyóiratok tanulmányai és vidéki középiskolai értesítők értekezései egyaránt előkerülnek, bár szemmel láthatólag nem törekszik teljes bibliográfiára a szerző. Legtöbbször csak azokat az értekezéseket említi, amelyekkel kapcsolatban van valami mondanivalója.

A mondanivaló leggyakrabban valamilyen helyreigazítás, bíráló megjegyzés. Örömmel veszi észre az olvasó, hogy a bírálat éle legtöbbször azok ellen irányul, akik szinte minden sorba valamilyen külföldi hatást magyaráznak bele. A háború előtti években, amikor olyan szívesen emlegették, hogy Magyarország kulturális német gyarmat, mindenki azzal akarta bebizonyítani elfogulatlanságát és európai műveltségét, hogy sorba beházták legnagyobb költőinket és igyekeztek mennél több külföldi hatást a nyakunkba varrni. Ennek a farsangnak is meglett a börtje. Meg kell rostálnunk a kutatás eredményeit, hogy a túlzások lenyirbálása után tisztán lássunk. Voinovich Géza hangjában néha valami fanyar melléközöngye érezhető ugyan, de ítéletei legtöbbször meggyőzők.

Ugyanez a fanyarság üt ki, amikor az életrajz végén a különböző átértékelések ellen foglal állást. Itt nem elég világos álláspontja. «Némelyek azt kívánják — írja a szerző —, hogy minden újabb kor «átértékelje» az értékeket, a kor ízlése szerint új és más oldalról mutassa a költők vonásait. Olyan volna ez, mintha egy Van Dyck arcképet átfesteneék a mai ruházatba. Nem a szobrot kell koronként újra önteni, csak a szemlélők nézik más-más oldalról.» Ilyen szoborújjaöntési kísérlet lett volna az, amire Szilágyi István biztatta Aranyt, hogy írja meg újra és jobban

a Zrinyiászt, vagy ilyesmi az, amit mostanában drámaíróinkkal művelnek, amikor «modernizálják» őket. Tudtommal nem kísérelték meg ezt Arany János ellen. Viszont annak jogosultságát, hogy a szobrot más-más oldalról nézzék, Voinovich is elismeri.

Az ilyenfajta apróságok azonban elvesznek a nagy munkában. A munka nagyságát és lelkiismeretességét mutatja az is, hogy majdnem tíz év (1929—1938) telt el az első és harmadik kötet megjelenése között, de mind a három kötetten egy egész emberéleten át folyó szorgalmas gyűjtőmunka bőssége és biztonsága érzik. Nemcsak a részletek gazdagsága és alapossága kápráztatja el az olvasót, hanem a különböző érdekes és gyümölcsöző szempontok, gondolatok felvetése is, amelyek remélhetőleg fellendítik majd a kutatást. Voinovich könyvének legfőbb érdeme az alázat, amellyel le tudott mondani arról, hogy öncélúan ragyogtassa meg kiváló képességeit, amelyekkel más műveiben ismerkedhetett meg az olvasó, mindent alárendelt annak a célnak, hogy Arany Jánosnak tegyen szolgálatot. Boldogan tehetjük le a könyvet: Riedl Frigyes remek Arany János-könyve mellett, amely mintegy keresztmetszetben mutatja be nagy klasszikusunkat, van Arany János jelentőségéhez méltó életrajzunk is.

Fábián István.

Tamási Áron: Ragyog egy esillag.
(Révai 1938.)

Tamási Áronnak ez az új regénye a Jégtörő Mátyás folytatása. Az a kis szellem, aki az előző munkában az állati lét különféle formáiban «szolgáltatta» a fiatal székely házaspárt, itt emberré születik s egy székely gyermek alakjában folytatja nemes és kedves «szolgálatát». Elkíséri apját meg a háborúba is, kiválva a gyer-

meki testből, mely ez alatt az idő alatt tehetetlen és hasznavehetetlen. A regény tele van ilyen bájos, megható és naivságában roppant mélyértelmű «deleményeb», és Tamási Áron eredeti, nagyvonalú tehetsége kell hozzá, hogy ne furcsaságok gyűjteményének, hanem a népi humanum legmagasabbrendű irodalmi megnyilatkozásának érezzük.

A Jégtörő Mátyásig Tamási műve könnyen beleilleszkedett az új irodalomnak abba a körébe, amelyet általában az «új népiesség» fogalmával szokás jelölni. Az Ábel-trilógia, bár népiessége az irány messze kimagasló remeklése volt, és bár legjobb részeiben erősen túlmutatott az «iskolán», — még mindig belé tartozott. A Jégtörő Mátyással kapcsolatban merült föl először a kérdés: vajjon lehet-e, és szabad-e ezt az író akármiféle, bármilyen nemes szándékú csoport vagy irány tagjának, képviselőjének, részesének tartanunk, s nem haladta-e már túl műve mindazokat a kategóriákat, amelyeket a divatos vagy üldözött irányok testesítenek meg? Az «új népiesség» nagy és tiszteletreméltó eredményeket alkotott, de kiindulásában nem irodalmi elvű, nem is lehetett: szociológiai-politikai megfontolások ösztönzésére fordultak az írók, népből származók vagy nép iránt érdeklődők, a néphez, és mindabban, amit «szociográfia» néven emlegetnek s mindabban, ami népies ihletű irodalom, igazán irodalom a szó legmagasabb értelmében váratlanul kevés akad: pár költői mű, regénykísérlet, s az új műfaj termékei közül úgyszólván egyedül Illyés Gyula remeke, a Puszták népe.

Tamási Áron, akinek neve természetesen ott szerepelt e «szociográfus» — de valójában a rossz szó értelménél sokkal magasabb törekvésű és sokkal nemesebb magatartású — nemzedék minden komoly lapjában,

a Jégtörő Mátyással vallotta meg igazán, hogy bár kortársaival eszmei kapcsolatai, elméleti állásfoglalásai szoros rokonságba hozzák, egy mozzanatban mégis döntően és jótékonyan különbözik tőlük: elsősorban író, aki mindig és mindenben nem a «népiesség» szándékával, nem valamely szociológiai vagy nemzetpolitikai elgondolás alapján, szóval nem programszerűen, hanem ösztöne, alkata parancsára mint író, művész, teremtő foglalkozik a néppel, — sőt: azonosul vele, illetőleg vele már alkában egy és ugyanaz lévén a naív művész ösztönös bőségével tárja föl, nyilatkoztatja ki a népi lélek titkait. Nyilvánvaló, hogy ez az igazi népiesség.

Ezen a ponton a program elhalványul; a kortársak nagyrésze dokumentumokat alkot, Tamási remekműveket. Lehet: korábban volt benne is bizonyos «iskolás» szándék. A Jégtörő Mátyás óta nincs. Ebben a műben sokszor megdöbbenő és paradox, de éppen ezekben a paradoxonokban folytatja döntő szabadságharcát: az író legyőzi a valóságot, hogy egy új, mélyebb és hitelesebb, bár a fölszínes szemlélet számára kuriózumnak ható valóságot nyilatkoztasson meg és teremtsen.

Bizonyára nem volna helyes akár a Jégtörő Mátyásban, akár folytatásában, a Ragyog egy csillagban szimbolikus regényt látnunk. Nem jelkép ez a két regény, de nem is illusztráció, mint gondolták, valamilye filozófiához, zavaros és értelmetlen «neohindu» világnézethez. Tamási Áronból szerencsére minden ilyen dekadens «neo»-izmus hiányzik. Regényei csak annyiban jelképesek, amennyire a valóság — a falu és a tanyák valósága — jelképes; a jelképek értelme viszont pontosan, «racionálisan» nincs meghatározva: az író a valóságot revelálja és nem valamely jelképes szerkezethez keresi az

ábrákat. Tévedés tehát a lélekvándorlás tanainak fölújítását tulajdonítanunk neki: műve nem filozófia, legalábbis ebben nem az. Egy romlatlan, szinte mítoszi valóság életre-keltése. Pontosan rekonstruálni a valót azonban mesterség, amit minden írónak tudnia kell, és nem művészet. Tamási művészetének nagysága: úgy rekonstruálja a valót, hogy e primitívebb és mélyebb valóságlátás jelképes értelme, kozmikus kapcsolatainak hangulata változatlanul megmarad: ezért nagy író, ezért népies és nem mert népi alakokról ír.

De állást is foglal, s ha ebben filozófia van: ez a filozófia a nemes és kötelező emberiség, a legszebb humanitás és a türelmetlen Istenkeresés világnézete. Ebben rejlik Tamási misztikumának mélyen emberi volta és emberi tényeinek ragyogó misztikája. Ebben egyben katolicitása is, melyet semmiképen nem ronthat meg a «lélekvándorlás» tévesen neki tulajdonított «vallása». Az fantázia, játék, fényes kaland: ez bátor, tiszta emberi kiállás.

A Ragyog egy csillag a misztikum, a mítosz és az élet belső igazságai felé forduló, de realizmusát el nem vesztő Tamási Áron remeke, bizonyára legjobb alkotása az írónak és bizonyára legörökebb értékei közül való a modern magyar irodalomnak.

Rónay György.

Illyés Gyula új versei.

Azt, amit Illyésnél s mindekelőtt a mai Illyésnél, — kissé a spontán fogalmazás szűkségszerűen legegyszerűbb megjelölésével — költői öntudatnak nevezhetünk: magasfokú, kultúrált józanság, ragaszkodás az egyedül üdvözítő reálitáshoz, a legvaskosabbhoz is, az ön-maga adottságait tökéletesen ismerő művelt s egyben puritán értelem, —

hajlam a lírával szemben a biztosabb talajú epikához, eszközökben s *alkalmakban* mértéktartás, a lehetőleg élesen lekeretezett, zárt, tömör, az egyetlen és félreérthetetlen kifejezés irányába haladó, legritkábban ka-landba induló vers . . .

... mert én a versben mindig az ilyen nyers valót kerestem remélve, egyszer mégis felragyog!

Ilyen és ehhez hasonló vallomásokat bőségesen idézhetünk tőle, és pedig olyan verseiből, melyek ugyanakkor *bizonyítanak* is, egyszerre érvelve és példázva, mint amilyen — éppen ahonnan az idézetet kiemeltük — «A kacsalábonforgó vár». S milyen jellemző e költőre az a fajta vers, melyet több-kevesebb joggal, a hagyományos elnevezéssel, életképnek mondunk Illyésnél; a vers lírájának mintegy tartályaként valamely apró eseményt, jelenetet, epikumot alkalmaz (mely önmagában alárendelt jelentőségű, de a legművészibb módon az, sohasem *űrügge* a versnek: a kép nem tolódik a háttérbe, a hangulat az, mely a háttérből előnyomulva, átvilágítja — olykor tündérien játékos, gyakrabban kísérletesen sötét fényekkel — az előtér díszletét). Hasonlóan jellemző az Illyés-féle tipikus verskezdet, a *leütés* is. Az érzések, gondolatok híg talajáról a legritkábban lendülnek el az első sorok. A valóságost, az érzékelhetőt, legalább is mint ugródeszkát, csaknem mindig megtartja. De a gyanús minősítés: ugródeszka, — korántsem helyénvaló Illyésnél. Vannak versei, és pedig a legmagasabb gondolati páthosszal szárnyalók, melyek szinte strófánként — népdalhoz hasonlóan — a kezdő sorban az olyan természeti képet tartalmazták, mely racionálisan szemlélve, inkább lazán, mint szorosan a következő sorokkal egybefűzött. De épp a racionális szemlélet az, melyet ezek-

nél a verseknél — *elfelejtünk*. Amit Illyés lírájában természetközelségnek nevezhetünk, ennek a lírának ilyen jellegét, az egyetlen, nagyon is kézenfekvő jelző fejezheti ki, — ez a természetközelség valóban minden ízében *természetes*.

S mi a titka annak, hogy ez a minden rostjában az eleven, létező világ ízeivel átítatott líra, részleteiben s még inkább egészében legkevésbé ezt a benyomást kelti bennünk? Az Illyés-vers s elsősorban éppen a *leíró*: lebegés, bűvölet, varázslatos, lidérces tájék. A forma? Igen, ez is, sőt valamennyire mindig ez is. Illyés, a maga módján, kétségtelenül formaművész is, — bár az ilyszerű formaművészetnek boncolása messzire vezetne . . . Ami ezekből, a költőre legjellemzőbb versekből, mint *látomás* tekint ránk — ez az érzés- és indulatvilágnak oly fojtott-intenzív kitüzesedése a versben, mely annak nem is csupán minden jelzőjét, de minden névelőjét átégeti. Ennek a költészetnek, nem tárgyköre, de hangulattartalma: káprázatosan gazdag. S hasonlóan gazdag az a képzelet, mely vele társul. A hasonlat, a metafora, a kép, a megjelenítés mikéntje, — itt mutatkozik a legerőteljesebben Illyés költői ösztöne, mely a legkevésbé az öntudatához hasonlóan holmi *józan*. A hasonlat — az Illyés verseiben szinte minden sorban jelenlévő «mint» . . . — a költői érzékeltetésnek korántsem amolyan *eszköze* csak itt, — sőt. Az a fajtájú hasonlat, melynek szerepe a versben mindenekelőtt a távollevő, a nem-látható láttatása s amely emígy mintegy közelebb visz a tárgyhoz, — ez a ritkább, a nem-típusos ennél a költőnél. Illyés hasonlatai abból a másik fajtából valók, melyek ugyan elénk hozzák a tárgyat, de tüstént el is lebbentik előlünk, valamely villogó, olvatatgényes, hullámzóan tündöklő atmosz-

férába emelik azt, — ezek a hasonlatok átfestik a világot. S ahogy egymásra sorozódnak, ahogy ezek a hasonlatok, képek egymást követik, itt még fokozódik ez a hatás. Ez a *sorrend* . . . — Illyés képzelete sokszor látszólag a legeszélyesebben csapong, a rajzot megkezdi, abba-hagyja, a vászon másik sarkára dob színfoltot — a vízió, mely kialakul, mégis oly egységes, mint a valóságos álomnak azok a káprázatai, melyben az álomvidék, ahová elsodródtunk, a látvány egészben — minden fűszál és minden falevél — az egyetlen, az azonos kifejezéssel tekint ránk.

Mint költői «módszer»: kétség-telenül magasabbrendű raffinéria ez, mint amit a szimbólizmustól és rokon-izmusaitól kaptunk. És összehasonlíthatatlanul — a jelző talán meglepő — becsületesebb . . . A jelképes, a jelmezes, a *burkolt* vers szűkségszerűen sem nélkülözhetett némely szemfényvesztő kelléket, titokzatos arcot öltött akkor is, ha erre semmi oka nem volt. A vers, Illyésnél? — igen *egyszerű*, amennyire lehet, feltétlenül az . . . Ez a költő gyakran szinte gyermekes lelkiismeretességgel keresi az egyedül megváltó őszinteséget. De a mindenkori őszinteség ezerszerte titokzatosabb lehet, mint a mindenkori póz, mely csak addig rejtelmes és izgató, míg a mindig-ugyanaz, az *egyetlen trükk* ki nem derül. Illyésnél a titok mélyebben fekszik.

*Levdg az Ujság, nem ejt rajtam sebet,
mellékesen üzöm a költészetet,*

*Egy csapásra ki sem boldogul velem,
mellékesen üzöm egész életem.*

*Ha ki derékon csap, ki kétfelé lép,
megkettőzi sorsom, mint a kukacét.*

*Ó, lucskos biztonság, ó, nem egy kufár
bártollnok, de bennem nemes, szerve már*

*a jó Irástudás dühe sem talál.
Míg darabszám össze nem szed a halál.*

Az *alkalom*, mely amolyan véletlen ihlete lehetett egy-egy versnek: lényegtelen. A felelet: ennél érthetőbben ritkán fogalmazott *önismeret*. S a titok: ez a lélek kitárul, feloldódik a versben, egészen közel jön hozzánk — s ugyanekkor valahogyan mégis elebben a *vers mögött*. Őszinte, sohasem színészkedik, de a mindenáron őszinteséget sem színészkedik . . . Ez a lélek szándéktalanul is az, amit már tud magáról — magányos. Önnön világában él — költő.

S milyen ez a világ, milyen ennek a költészetnek világa? Ahogy mondtuk: nincs olyan árnyalata érzésnek, indulatnak, változata az élethangulatnak, mely idegen lenne ettől a költőtől. Az ifjúság még közelmúlt: az idill tündéri emlékei még felfelragyognak. S még ragyogás az a mélabú is, mellyel ifjúság alkonyata fényesíti be az emléket. De e gyöngéd ragyogásnál már elevenebb, közelebb emlék: az elpusztult lázadás, a tűzvész, melynek pernyéitől besötétült a lélek.

Súlyosabb, *földrehúzóbb* nehezekek ritkán indult költő — *szárnyalni*. Tud-e szárnyalni? Fenséges versei vannak. Kiábrándultan, fanyarul, sokszor átkozódva fenségesek. De a lélek, mely bennük megnyilatkozik, mégsem alkuszik, megmásíthatatlan. «Avar» ciklusában a hang lélegzetelállítóan zord, mint szélfutta gyász-zászlók, koromsötétben lobognak a sorok, de a lélek nem takarja el szemét s az ítélet, melyet magára mér . . .

Fogoly vagy. Hang lehetsz csupán.

Nehéz sarába bár földnek

Áruló gyökerek kötöznek,

Tanuld el életed csúcán

Vad pátosztát a szál fenyőknék.

Örley István.

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T.

A művészet új szezonja oly jelekkel kezdődött, hogy joggal lehetett tartani attól: nem lesz folytatása. A nagyvárosokat légvédelmi gyakorlatokra készítető, a népek éjszakáit nyugtalanító világpolitikai feszültség, szerencsére mégsem vezetett ahhoz a megoldási formához, amely felé a szeptembervégi napokban az események mutattak. A háború vagy béke alternatívája közül az utóbbi felé billent a serpenyő, egy történelmi igazságtalanság felszámolása, a csehszlovák gátszakadás megtörtént, illetve megindult anélkül, hogy a diplomácia zöld asztaláról a cselekvés átterelődött volna a vezérkarokra. Addig azonban, míg ez a müncheni eredmény létrejött, a helyzet valóban az »istenek térdén» volt. Sőt a mi szempontunkból még most, október közepén is változatlanul ott van, miután a »magyar megoldás» realizálása még hátra van.

Mindez, a levegő villamos telítettsége, a politikai feszültség az elmúlt hetekben s a most folyó napokban, az egész magyar életet érintve, a művészet területén is érezette kihatásait. Mint máskor, naptári alapon most sem késett, szeptemberben kezdődött meg a művészet szezonja, de ezúttal ezt a szezont az emberek egyelőre inkább csak tudomásul veszik. Ha beszélnek is róla, érdeklődni elsősorban a külügyi jegyzékváltások iránt érdeklődnek, igazán törődni azzal törődnek, hogy mi lesz holnap, mi lesz Kassával. Oly percekben, aminőket most perget az idő óramutatója, a dolgok, értékek és érdekek sorrendje nem is következhet másként, mint így: előbb Kassa s utána minden egyéb. Áll ez a művészetre is, amely nem laboratóriumi termék, nem légüres térben létező valami. A kultúra legfelső emeletén helyezkedik el, de gyökereit egy népi, nemzeti közösség lelki talajába ereszti. Megnyilatkozásaiban ez a lelkiség ölt sokarcú formát, amikor tehát ennek a közösségnek sorskérdése vetődik fel, az végső fokon a művészet számára is sorskérdés.

* * *

Öt festő és két szobrász jelentkezett a Nemzeti Szalon évadnyitó kiállításán. A főtermet a régóta külföldön élő *Ébner Sándor* foglalta el, akinek hollandiai tartózkodása ízlést s előadásmódot tekintve a képein is nyomot hagyó. Amit s főleg ahogyan fest, az inkább háborúelőtti, mint utáni igazodásokat követő. Mindenesetre jó készültségű, komoly törekvésű festő. Képeit vizsgálva azonban, naturalista beállítottságú arcképein meggyőzőbben, zavartalanabban hatnak kvalitásai, mint azokon a nyilván újabb, gondolati tartalmat is hordozó vásznain, amelyek felnagyított formaadással nagyvonalú stílusra törnek, de megfelelő mondanivaló híján, inkább csak lengző szólamot jelentve, mégsem monumentálisak. *Báró Hazainé Réty Zsuzsa* munkáin gyengéd és friss kedély, kulturált festői eszközökkel mutatkozik meg. Gyűjteményében azért jelenleg bizonyos stílusbeli ingadozás észlelhető. Mintha habozna, válaszáton állana, hogy a továbbiak dolgában merre tartson. A kérdést majd eldönti s korántsem befolyásolni akarjuk, amikor képei között eddig azt a vonalat látjuk eredményesebbnek, amelynek a »Pirosruhás leány» fölötté harmonikus megoldású darabja. Réty Zsuzsa plasztikával is

foglalkozik, de képeihez viszonyítva szobrai inkább csak kirándulást jelentenek a plasztika területére. *Szopori Nagy Miklós* vízfestménysorozata különböző zöldsalós, lilakabátos, fátyolos, fejkendős, sapkás, fonothajú kislányról és nagylányról készült könnyed és tetszetős, sőt nem egyszer finom előadásbeli zamatot rejtő impresszió. *Kézdí Kovács Elemér* sok alaktól nyüzsgő paraszti életképei mintha a pár éve élénken szerepeltetett «őstehetségektől» nyertek volna ösztönzést, azoknak jóízű és üde naivitása azonban mintha többet mondó lenne az itt jelentkező fölénynél és tudatosságnál. *Próday Lajos* olasz motivumú tájképekkel, a finom tehetségű *Teleki Mária* és *Sulyok Ily* néhány kisméretű szoborral vett részt a kiállításon.

A festészet fiataljaihoz tartozó *Pohárnok Zoltán* új tagja annak a művésztelepülésnek, amely Zebegénybe vonulva s ott a természet szépségeivel benső viszonyt kötve, a csönd és nyugalom liráját árasztó dunamenti táj változataiból alakítja képeit. Az újnaturalista törekvés jegyében ma már zebegényi iskolaként szokás emlegetni ezt a kolóniát, amely elsősorban Szőnyi István egyéniségének bélyegét viseli magán s újra értelmezve, korszerű színeződéssel a magyar festés nagybányai hagyományának fonalát viszi tovább. Kétségtelen, hogy az eget ostromló lázadás, a lélek partkereső nyugtalansága távol áll a szemlélődő, a tisztán érzekletes festői problémákba elmerülő, békés harmóniakat kedvelő «zebegényiszellemtől». De bizonyos az is, hogy az a piktura, ami a zebegényi levegőben érlelődik, célt és eszközöket tekintve szilárdan áll a festés egészséges talaján, mentes minden nagyképűségtől, ködöktől és elméleti zűrzavartól.

Pohárnok Zoltán olajfestmények és akvarellek sorozatával számolt be zebegényi tartózkodásáról, amely a helyi motivumokkal nemcsak külső, tárgyi változást jelent a képein, hanem stílusára, kifejező készségére is előnyös volt. Előadásában most a lány tónusokban összezsugoruló, díszkréten hangszerelt színek egységén van a fősúly. Tájképein fa, ég, ház, ember egyformán mint színjelenség értékelődik, a testek könnyűvé, anyagszerűtlenné válnak. A koncentrált világitású csendéleteken, alakos interieur-részleteken viszont a testek megjelenése már tömörebb, anyagszerűbb. A szín persze itt sem mellérendelt szerepű, egységbe olvad a formával s a képhatásban gyakran dekoratív ízek bujkálnak. Kár, hogy *Pohárnok* új munkáinak, legalábbis olajfestésű tájképeinek van egy tehertételük: erősen érződik rajtuk a szintén zebegényi *Berény Róbert* hatása. Egyéni kézjegyű, temperamentumos vízfestményei alapján azonban biztosra vesszük, hogy csak múltó közjátékról van szó. *Pohárnok Zoltán* gyűjteményét a *Mária Valéria*-utcai képszalón mutatta be.

Dömötör István.

FILM.

IRODALMI FILMEK, ROMANTIKA.

Regényt vászonra vinni kétséges vállalkozás. A *Három bajtárs*, *Re-marque* regényének filmváltozata, hű a regényteremtette hangulathoz, nyomott és vigasztalan. A nagy világégés utáni munkanélküliség, kenyérharc a témája, harc a háború után a békében, s annak az ifjúságnak a tragédiája, amely a lövészárkokban serdült fel és érett meg. Csak az alaphangulat jó, a cselekménynek nincs lendülete, vontatott, s hogy nem unalmas, attól

Margaret Sullavan és Franchot Tone játéka menti meg. Nem lehetett volna alkalmasabb színészt találni a szépfüű Robert Taylornál, a fiatal férj szerepére?

Finoman izléses, mértéktartó irodalmi film a francia *Szerelmi vihar*. Furcsán keveredik benne a filmi képritmus az irodalmi feldolgozással, a rendező valahogy harmóniába hozza a kettőt, de érzik állandóan a küzdelem s ez a történetnek különös belső feszültséget ad. Az első képeknél beszélgetés nincs, hatalmas darukat, traverzeket látunk, a hajóépítő-mérnök, Boyer környezetét. Párbeszédeken épül fel aztán a dráma. A nős mérnök öntudatlanul magába szeretteti és maga is megszereti a leányt, aki eddig csak játszott a férfiakkal. Boyer játéka elegáns és kultúrált, kifejező ereje a legszuggesztívebb a férfisztárok közül, Michele Morgan fojtott és felszikkázó érzékiségű. Az irodalmi elemeket újra filmi motívumok váltják. A mérnök és a leány kiutóznak a városból. Megállanak. Csak képek. Hajnalodik, tájképek lebbennek, nyáj jön az úton, a friss reggelben. A szerelmesek körülnéznek fogadó után . . . A pásztorleány int. *Suivons les moutons*, mondja Boyer . . . Kövessük a bárányokat. Kitűnő jellemszínész a leány elzüllött, reménytelen szerelmese. A villa vasrácsánál várják a leányt Boyer-val. A várakozás tompa izgalma már felfokozott: valaminek történnie kell. Akkor a csavargó cigarettát kér és rágyújtás közben egy döbbenetes ördögi arckifejezéssel jelzi a leány érkezését. Figyeljük meg: minden várakozásra volt beállítva. A várakozás izgalmát nem fokozná, hanem kielégületlenné lapolosítaná, ha rámutatna . . . itt van. Igy belehasít a nézőbe. A rendező s a színész mesterfogása ez a beállítás. Még egy apróság. Nem emlékszem filmre, amely ennyire szervesen építette volna cselekményébe a cigarettázást — néha úgy tűnik, talán sokat is dohányoznak. Mégis: A modern ember feszültségét vezeti le a cigarettázással s mint a jellemzés eszköze, itt seholsem erőltetett, sőt helyénvaló.

A *La Kermesse Heroïque*, amely a *Csintalan asszonyok* címet kapta, a férfigyöngeség és hivataloskodó nagyképűség szatírája, a csalafinta asszonyok talpraesett életrevalóságával szemben. Képeket kapunk a flamand festők nagy korszakából, néhol annyira, hogy érzékelní lehet a kulissza-tájképeket is. De ez egyáltalán nem bántó. Napban derűs várakat látunk, gömbölyű tornyokkal, gömbölyű menyecskékkel, gömbölyű és zsíros férfiakkal, akik buggyos nadrágban mulattatón mozognak, egyáltalán derűs és gömbölyű itt minden. Kedves, ötletes film, lelkiismeretesen megcsinálva. Korhú, néhol annyira, hogy kort jellemző. Valóban ilyenek lehettek a boldog és védetten élő flamandok, a művészetnek áldozók, dús lakomákat evők, ivók. A városbíró egész kis kastélyban lakik. Veretes, nehéz tölgyfaajtók, nehéz bútorok, kőkockás lépcsők s a folyosón megszámlálhatatlan forduló, megszámlálhatatlan szobával. Kacsák, libák pirulnak, forognak a nyárson, lobogó tűz fölött s a pincében hordókban áll a bor. Ugyan hosszú és háborítatlan életre rendezkedtek be itt. Az ülésező tanácsurak elé beront egy spanyol futár. Helyénvaló fényképezési trükk a spanyol óriásivá felnagyított alakja, ahogy közeleg az asztalhoz. A városi ülés belerobban a spanyol hordák rohamának lendületes képsorozatába, állati sötét pofák nőket hurcolnak el, csapra ütik a hordókat s az ártatlan leányzók fehér lábát tűznél piritják. Lélekzet nélkül kapcsolódó képekben csupa rémes dolgokat művelnek s tanács urai már akasztófán — látják magukat. Kiderül, hogy csak ecsetelte egyikük a borzalmas jövőt. — Említésreméltón jelentős fogás ez, ami itt ellenálhatatlan kacagást vált ki? — Egyáltalán nem, sőt nem is új. S mégis nem tanulhatnának belőle mai rendezőink, a farsztó és unalmas párbeszédok alkalmazása

helyett? Louis Jouvet egészen eredeti egy tábori pap rövid szerepében. Kiszáll a kocsiból saruban, barátságában s azzal az álkenetességgel néz szét, amely szinte mondaná, a szereplők és a rendező háta mögött, cinkosan összejátszva a közönséggel: Ti most papnak képzeltek engem. Én valóban az vagyok, abból a korból, amikor a papok inkább álruhás kalandorok voltak, harcolni ugyan nem akartak, de kényelmesen mégis jólesett részesülniök a rabló zsoldosok zsákmányából. A kitűnő Françoise Rosay alakítására épül az egész film. Csecsemőt dajkál, cselédekkel pörlekedik, várúrnő, egy egész birodalom az övé és helyén is az esze hozzá. Mindenben teljes lélekkel vesz részt: kifogyhatatlan mozdulatokban, arc és szemjátékokban. Ahogy meghódítja a herceget, annak lovagiasságában bízva, meghódítja s mégis távol tartja magától, nem színjátszás, hanem az eleven asszonyi színészetnek magasiskolája. Szép, amikor a kivonuló délceg spanyol hercegnek, Jean Muratnak búcsút int a balkonról. A regény távozik életéből, sajnálja is egy kicsit, de ott van a gyámoltalan férje, akihez hú maradt, s akiből hőst csinál.

Csupa romantika és csupa izgalom a színes *Robin Hood*. Mindjárt az elején jólesőn kell megállapítani, hogy színezése fejlettebb az eddigieknél, az arcok sem kellemetlenül barnák. A rendező érdeme pedig, hogy a cselekmény nincs alárendelve a filmnek, inkább a középkor kódos és titokzatoskodón varázsos hangulatának ad aláfestést. Beszöttek ugyan a nagyszerűen érvényesülő zöld pázsit kedvéért egy ijászversenyt, de azt sem bántón, hanem ügyesen, majdnem döntő epizódnak szánva. Elhatárolt színcsoportokként maradnak meg a jelenetek. Az éjszakai kék lovaglás, átkelés a holdvilágította patakon, a víz felszikrázik, mint egy szökőkút, apró, vakító gyöngyökben. Középkori pompás ruhák, címeres zászlók... kék lovagvárak a sötétben mereven úgy állanak, mint maga a középkori, vészekkel terhelt Anglia. Rendkívül ügyes a szereplő-együttes megválasztása. Kiváló karakterfigura a püspök, akinek késsel csiklandozzák a hátát a körmenetben, s akkor kell a legjobb képet vágnia. Üstfoltozókat, teleszájjal zabáló és röhögő, nyers parasztokat látunk. János herceg alattomos, mint a kígyó, áruló és hitvány — minden középkori jelző ráillik. Tömegjelenet, annyi, mint amennyihez a nagy filmek hozzászoktattak, nincsen itt. A cselekmény éppen úgy van építve a nagyszerű mellékalakokra, mint a két főszereplőre, a végtelenül rokonszenves Errol Flynnre s a bájos, édesen zengő liliomszálra, Olivia de Havillandra. Nem sztárok. Errol Flynn nem is színész, a filmművészet franciás kultúráltságú értelmében. Arcjátéka alig van. Mosolya inkább. Gúnyos, megvető, vagy felszabadult, tagadhatatlan, hogy sokat kifejez vele. Romantikus hősnek azonban nála alkalmasabbat alig lehetne találni. És micsoda hős ez a Robin Hood! Kicsapja az ajtót, s úgy jelenik meg elejtett szarvassal a vállán, a lakomázó urak előtt. Egyszerre száz hűbéressel harcol, nyíllal és karddal, mint egy félisten, kivágja magát — valóban ördögi fickó ez a Robin Hood és lélekzetállító jelenete ez a filmnek. A nézőtérrel minduntalan feldübörög a taps. Ennyire kell a hős? Együtt vágatunk, együtt küzdünk vele, sőt mi vagyunk ott az ő helyén. És a film magával ragad olyan világba, ahol mindnyájan hősök vagyunk. *Soós László.*

A NAPKELET minden közleményeért írja felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephanum nyomda. Felelős: IFJ. KOHL FERENC.